IRODALOMTÖRTÉNETI

KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

*

TIZENEGYEDIK ÉVFOLYAM.

ELSŐ FÜZET.

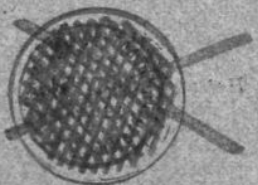

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1901

TARTALOM.

Lap

Vörösmarty és kora. 1. közlemény. *Dr. Sebestyén Gyula* ... 1
Galánthai gróf Fekete János. 1. közlemény. *Morvay Győző* ... 26
Czobor Mihály, a Chariclea első magyar fordítója. *Zsák J. Rudolf* ... 53
Adatok Táncz Menyhért életéhez. *Császár Elemér* ... 63

Adattár:

Bélmezei Fráter Pál verse feleségéhez 1660 körül. *Zsák J. Rudolf* ... 66
Magyar versek a XVIII. század első feléből. *Thúry József* ... 68
Heltai »Közbeszéde« újabb fordításban. *Kanyaró Ferencz* ... 81
De XII speciebus ebrietatis. *Sz. Á.* ... 88
Kazinczy Gábor levele a miskolczi evang. ref. egyház presbiteriumához. *Dr. Tüdös István* ... 89
Egyleveles nyomtatványok. *Görög Ferencz* ... 89
Gévay Antal irodalmi munkásságához. *Rexa Dezső* ... 105
Báró Jósika Miklós levele Nyári Pálhoz. *Thúry József* ... 117

Ismertetések. Bírálatok.

Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. Gyűjtötte és leírta gróf Apponyi Sándor. I. kötet. Budapest, 1900. *é.* ... 119

Irodalomtörténeti repertorium. *Hellebrant Árpádtól* ... 125

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

VÖRÖSMARTY KORA.[1]

Első közlemény.

I.

Az 1823-iki Hébe, melyben *Aranyos-Rákosi Székely* Sándor eposza, A székelyek Erdélyben megjelent, *Czuczort* a pesti papnevelőben, *Vörösmartyt* pedig Görbőn, a tolnamegyei alispán patvariáján lepte meg. A két egyidős ifjú ekkor még alig volt huszonhárom éves s az egykorú irodalmi viszonyok felől már mindegyik egyenlően tájékozva volt. Mióta *Horvát* István, *Horvát* Endre készülő Árpádiászára az érdeklődést ráirányította, figyelmük folyton az Árpád-kori krónikákon csüngött s már *Székely* Sándor sikerült kisérlete előtt felismerték a bennük letéteményezett gazdag eposzi anyagot. *Vörösmarty* képzelmét még nevelő korában izgatta az a terv, hogy ismerőse, *Egyed* Antal plébános, szintén megakarja Árpád hadainak viselt dolgait énekelni. Egyelőre csak a lírai és a drámai nemben kisérletezett ugyan; de a vármegyei élet izgalmaiban mindinkább meggyőződött arról, hogy az éber czenzura miatt csakis epikus tárgy közvetítésével lehet a kétségbeesett küzdelemre készülő hazafiak figyelmét időszerű, eszméltető költői munkásságnak elhódítani. Árpád neve ekkor már magában véve is programm volt. Ferencz császár az adóemelési és ujonczozási rendeletekkel az alkotmány utolsó bástyáit is lerombolta. Az országot védelmezni késő volt. Ha ki a történelemhez fordult tanácsért, Hunyadi, Zrinyi, Rákóczi és Bercsényi emléke mellett már a ledőlt Ilion, Karthago, Róma és Babylon kezdett kisérteni. Vigasztalónak csak Árpád maradt meg, a ki nem védelmezett, hanem alapított. *Kisfaludy* Károly nevével lapot akart megindítani s bizonyára a vele összhangzó eszmék merészségén mult, hogy nem

[1] Részlet a szerző »A magyar honfoglalás mondái« című művéből, melyet a Kisfaludy-társaság a millenniumi Lukács Krisztina-díjjal megjutalmazott.

akadt vállalkozó. A rendek szintén megmozdultak, de *Erdélyi* János szavai szerint ők csak jobb létért imádkoztak a nagy holnap reggelén. Az ébresztő pirkadat először a költők műveiben jelentkezett. A czenzor sötétséghez szokott szeme nem vette észre, hogy *Kisfaludy* Sándor, *Döbrentei* és *Horvát* István már az Aurora első kötetében keltegette a létért való küzdelem ösztönét. Ez pedig csakis az epikus formák leple alatt sikerült nekik.

Vörösmartynak tehát a tárgy és forma megválasztása nem kerülhetett fejtörésbe, a követendő kútfőé még kevésbé. Azzal, hogy a pázmándi hegyoldalban szintén Árpádról készül ének, nem sokat törődött s *Egyed* Antal tervezgetése sem akaszthatta meg, mert meg volt róla győződve, hogy az ő kisérlete azokét még nem teszi feleslegessé. *Horvát* Endre nagy előtanulmányokat tett s egész életre szóló munkába kezdett; neki elég *Anonymus* adata, *Horvát* István és *Székely* Sándor tanítása, a többit pótolja a képzelem és hangulat. Fiatalos tüze és szerelmi búja a lírára csábította s most, hogy eposzt tervezett, szintén lírai hatásra számított. A mint hősei megszólaltak, ajakukról rhétori és ódai szózat pattogott; ha pedig szerelmi kalandokból epizódokat szőtt, szíve édes bánatra andalodott, képzelmét az érzelmes történetek szálai fogjúl ejtették és az eposz hideg értelemmel kieszelt tervrajzától messze, messze elkalandozott. Az ábrándok ifjú emberének tenger mondani valója volt. Ha az alanyi elmerülésből a tervrajz valamelyik keresztűl írt vonala kizökkentette, a megyei élet zajára ébredt s fogékony lelke ismét azoknak az eszméknek lett rabja, a melyekről azt hitte, hogy az eposz tárgyának megválasztásakor már megtették kötelességüket. Ilyenkor aztán az a toll kerekedett ismét feljűl, a mely a vármegye zöldasztala mellett az eposz készülése közben sokszor foglalta jegyzőkönyvbe a megbántalmazott tekintetes haza kérelmeit és sérelmeit. Zalán futása az 1825-ki országgyülés évében jelent meg s a kezdő fiatal költő egyszerre a kezdődő új idők körűlrajongott énekese lett.

Az Aspasia mutatványa már világosan jelezte a jegyzetben bejelentett eposz nyelvének páratlan erejét. De az irodalmi nagyságok közűl csak *Kazinczy* részesítette kellő figyelemben, mert egyik levelében bevallotta, hogy ősz fővel is irigyli a kezdő író verseit. A kik találgatásra adták magukat, a czímből azt következtethették, hogy egy honfoglaláskori jelenet lesz benne feldolgozva úgy, a hogy *Balla* Károly ugyancsak az Aspasiában

az Emes álmával hevenyészett prózában már megbirkózott. Klaszszikus terjedelemben vett eposzról senki sem álmodott, mert ahhoz még vén verselőnek is idő kell, a mint ezt a magára évek óta váraló *Horvát* Endre is bizonyította. Aztán a kedvelt almanachok a regényből leszűrt beszélyek mellett divatba hozták már az eposzból leszűrt rövidebb költői beszélyt. Az almanachok epikusait a helyszűke kényszerítette kisebb lélekzetek vételére. *Székely* három énekes eposzát a huszonöt énekes Vienniász előzte meg s *Kisfaludy* Sándor az Aurora rövid beszélyei után a tíz énekes Gyula szerelmét adta ki. Az újabbak közűl *Czuczor* volt még az, a ki *Vörösmartyval* egyidejüleg eposzon dolgozott s az övé is csak kisebb terjedelmű lett.

Toldy följegyzése szerint az Augsburgi ütközet első éneke már készen volt, midőn *Czuczor* a papnevelőben *Kisfaludy* Károlylyal véletlenül megismerkedett. A híres vendéget a növendékek figyelmeztették a fiatal epikusra, a ki épen művén dolgozott, midőn *Kisfaludy* hozzá belépett. A kifejlődött érzékeny jelenetben barátságot kötöttek, mit az Aurora szerkesztője azzal pecsételt meg, hogy az elkészűlt részt elvitte foglalónak. *Czuczor* betegeskedett, de az eposz hátralevő részét azért gyorsan elkészítette. Műve az Aurórának épen kapóra jött, mert vele még 1824-ben visszaadhatta azt a kölcsönt, melylyel az előző évi Hébének tartozott. A boldog szerkesztő nemzete hősköltőjének nevezte érte, a mi mindenesetre hízelgőbb és túlzóbb is volt az olvasó közönség itéleténél.

Czuczor később nyiltan elismerte, hogy *Székely* Sándor eposza indította írásra. A mi azonban a tárgy megválasztását illeti, arra már alig gyakorolt befolyást. Amaz oly idegen világban mozog, hogy hamarjában forrásaival sem jöhetett tisztába. Hihetőleg csak az eposzi forma életképessége bájolta el, melyhez tárgyúl a honfoglalás alkalomszerűvé vált története kínálkozott. Hogy mégsem Árpád lett a hős, ezt egyenesen *Horvát* Endre bejelentett eposzának lehetett tulajdonítani. A közvélemény a pázmándi remetét jelölte ki hősköltőjének; sőt maga *Kisfaludy* is így vélekedett, mert boldog volt, ha az almanach köteteit *Horvát* kisebb elbeszélésével nyithatta meg. A magyar klérus leendő díszét tehát a pesti papnövendéknek nem illett munkájában háborgatni. Előle kitérve, egy Zoltánkori eseményt választott ki, de feldolgozásában lépten-nyomon meglátszik, hogy vágya Árpád körébe

vonzza. A második énekben például egy énekessel elregélteti Zalán futását, másutt a vérszerződést eleveníti fel, vagy elbeszéli Kiov ostromát, a kúnok csatlakozását, Olup-Tulma, Zoárd és Kadosa honfoglaláskori dolgait.

A tárgyon egyébként így is meglátszik, hogy *Czuczor* tollát sem tisztán az epikus vezette. Művének erkölcsi tanulsága az utolsó sor e szavaiban van kifejezve:

s az atyák mondák fiaiknak:

»Nem jó bántni magyart, mert vérrel védi hazáját!« Erősen hisszük, hogy ez a nagy intés már régen készen volt, mielőtt művébe belefogott, sőt mielőtt tárgyában megállapodott. A czenzorra még csak neheztelni sem lehetett volna, ha tudtára adja a szerkesztőnek, hogy ez a veszedelmesen alkalomszerű mondás semmi összefüggésben sincs a tartalommal. A feldolgozott mondai tárgynak pedig épen ellent mond. A krónikák egybehangzó tudósítása szerint a magyar had Alemanniára támad s Augsburg mellett csúfos vereséget szenvedett. A megmenekült szárny állítólag diadallal tért haza, de a főhad ott veszett, Lélt és Bulcsot fölakasztották, hét vitézt pedig megcsonkítva haza bocsátottak, a kik aztán mesés dolgokat regéltek arról, hogy Lél Konrádot a hadi kürttel agyonütötte. A fenti erkölcsi tanulságot tehát a magyarok megfenyítésére kellett volna igazság szerint átfordítani. *Czuczor* azonban másként cselekedett: nem a kemény intést, hanem ennek kedvéért a mondát változtatta és hamisította meg.

Költeménye azon kezdődik, hogy Gyermek Lajos egy Magyarország ellen indítandó nagy háborúra gyűjti össze alemann hadait. A magyarságot ez védelmi állásra kényszeríti, mikor aztán az ország összes fegyverese talpon van, Lél, Bulcs és Botond, megindul Lajos ellen és ott, a hol vele az első énekben találkoztunk, a magyar hadi csel ügyetlen alkalmazása után tejlesen tönkre verik. Ez a vékonyka cselekvény négy énekre nyulik. Tátongó közeit egy áldozat és az említett honfoglaláskori reminiszczencziák töltik ki. Hogy egyébre szükség nem volt, az a költő bőbeszédüségének tulajdonítható. Hatalmas körmondataiban azzal tetszeleg, hogy a magyar nyelv izmait feszegetheti. *Homer* lévén eszményképe, kedvvel tódítja egymásra a nagy hasonlatokat és a leltározó leírásokat. A hol önálló, ott nagy mondásokat ropogtat, vagy üres czikornyákat kusztat a hexameter ütemeire. Nyelve így határozottan gazdagabb sok egykorú verselőnél, bár a jelzőkben való duskálás

gyakran lesz nála téveteggé, plasztikátlanná. A tárgy alakításban hazai íróink inkább csak bátorították, de köztük nem volt mestere. *Székely* Sándortól átvette a Hadurat, *Horváttól* az áldozatot és a táltost. Ugyancsak tőlük való pár jelzője is. A tájszók használatában még *Dugonics* bátorítja, a mit talán *Kazinczy* is megbocsátott neki, mert néhány ujdonsült szóval és összetétellel szintén megpróbálkozott.

A költő később erről a műről nem volt valami nagy véleménynyel. Mikor *Toldy* műveit készült kiadni, 1832. nov. 16-ki válaszában többek közt ezzel is menti magát: »Jól tudod azt magad is, hogy nagy különbség van előbbi és utóbbi darabjaim között. Kivált az Augsburgi ütközet művészi tekintetben nagyon alant vagyon; mert az nem más, mint a lélekben lappangó, de minden előkészület nélkül kitörő heves indulatnak szüleménye. Az interesse benne nagyon kevés emberi és finom érzésre mutat s előadása dagályos, episodok nélkül.« Az itélet egészen helyes, de az indokolása nem. Készületlenségén az indulatok csak akkor vettek erőt, midőn a magyarok rovására szóló mondát a németek szégyenére eltorzította. Az elitélendő művelet következetes keresztül vitelére azonban nem volt elég bátorsága. Minden szavában ügyel arra, hogy a gyülölt németen sérelem ne essék. Nevét egyetlen egyszer sem ejti ki; csak alemannokról, teutókról és frankokról beszél. Az archaizmus övre alatt még a német helyneveket is a régi latinnal szereti helyettesíteni. A németek kihivó fellépéséről sem lehet eldönteni, hogy vele a magyarok szerepének élét akarta-e elvenni, vagy hogy vele igazolja-e a záradékul elmondott szavakat. Ovatosságot látunk végül abban is, hogy az eposz Lél szerepének német ellenes tulzásait egészen elkerülte.

Abban sincs igazsága, hogy epizódok és finomabb emberi érzések nélkül egy ilyen kis elbeszélés ne lehetne sikerült. Ha a költő *Vörösmarty* Két szomszédvárát figyelembe veszi, nem így gondolkozik. A saját művei viszonylagos értékéről lévén szó, mértékül nem ezt, hanem a saját Botondját kellett vennie. Ennek már van elég bájos epizódja, finom érzelmi húrja és sok más mindene, a minek révén nem csak az ő eposzai, hanem a velük egykoru epika összes termékei közt is a legkiválóbb helyek egyikét foglalja el. Az 1833-ki Aurorában látott napvilágot, midőn szerzője már megirta az Aradi gyűlést, történeti tárgyu románczait s Hunyadi János megéneklésén is kisérletezett. A költő

e műveiben nagyot emelkedett, csak a mondák feldolgozója haladt keveset. A mondai hűséget, vagy eposzi hitelt, most se becsülte még; de ha most rombolta is a mondák gyönyörü régi épületét, legalább tudott a rom törmelékéből és a saját köveiből újat és szépet épiteni.

A magyar monda Botondban az ősköltészet óriását és a XII. század párbajvívóját szerepelteti egy személyben. Mindennek daczára még csak vezérségig sem viszi fel, mert a mit róla a királyi jegyző ir, nem egyéb figyelmes rehabilitácziónál. Az egykoru népmonda nem az Alemanniát duló Lél és Bulcs társaságában szerepeltette, hanem Opour vezér seregébe osztotta be, hogy ura utasítására s a bizánczi várfalakra kiült idegenek előt terítse le a rettenetes görögöt és zuzza be az érczkaput. A romantikus költő tetszését nem a vasgyúró, hanem a párbajozó lovag nyerte meg. Alantas szerepéből a királyi jegyző bátorítására vezérré léptette elő, Opourt pedig bizalmas követjévé fokozta le. Nem használhatta a monda egyszerű cselekményét sem. A belőle felhasználhatót felhasználva, az eseményeknek merőben új folyamát indítja meg.

A leleményes mese azon kezdődik, hogy Botond a diadallal befejezett görög háborúból haza akar térni. Míg a szétszórodott hadak gyülekeznek, Bélddel a gazdag hadi sarczot és egyetlen foglyát, a rhodopei virágszálnak nevezett Polydorát, előre küldi. Mikor a sereg együtt van, győzelmi ünnepet rendez, melyen kis cselédje, Szende, éneket mond a bánatos görög hölgy dicséretére. A naiv ének a Bödölény szivében lappangó szerelmet annyira kigyulasztja, hogy a vitéz elrohan Béld után s egy hamis izenettel sikerül tőle megszöktetni Polydorát. Bödölény a lánynyal Bizánczba menekül a hol maga is göröggé lesz. A második énekben már Bizáncz alatt van a magyar had. A császár megrémül s a teendőkről tanácskozik, majd megjelenik Opor a magyar követ s ura nevében követeli Polydorát. Theophan fővezér, a lány atyja, ura nevében kemény választ ad, mire megkezdődik a viadalok színdúsan leírt sora. Miután a görög hősök jobbjai elhulltak, a harmadik ének újra tanácskoztatja a görögöket, a kik végre elhatározzák, hogy a lányt visszaadják. Ekkor előáll Bödölény, hogy kész megvívni Botonddal. Ép indulni akar, midőn a magyarok hadain át megérkezik Alkides. a nagy termetü görög bajvívó, a ki csúfságot lát abban, hogy egy szökevény védje meg a görögök jóhirét. Erre Bödölény párbajra hívja az óriást és elesik. Alkides,

most Botond ellen megy, a ki nagy buzogányával nem igen boldogul, de az erejével párosult ügyesség azért most is diadalra segíti. A negyedik és utolsó énekben Bizáncz bevétele következik. Botond betöri az érczkaput s a gályákra menekült császár és tanácsadói meghódolnak neki. Mikor a szép rhodopei virágszálat is visszakapja, megbékél velük. Itt ismét előtérbe lép a kis énekes apród és gyermekes csevegéssel enyhiti a távozó Polydora búját.

Már a rövid vázlatból is látható, hogy a mondának a regényes elbeszélés sikerében elenyészőleg csekély része van. A mese kitűnően szőtt szálai az epikus leleményét dicsérik. Mivel ennyi tudatos művészetet a czéhbeli romantikusoktól nem lehetett tanulni, alig tévedhetünk, ha mestereit a klasszikus példák szerzői közt keressük. Innen tanulta el a jellemzés művészetét is. Főhőséből nem csinált hús és vérnélküli elvont fogalmat. Botond a hadi dolgokban legyőzhetetlen, de azért nem elbizakodott. Mikor a görög óriás ellen indúl, magába száll és buzgólkodik. Máskor az apród gyerekeskedései lágyítják meg kemény szívét, melyet Polydora is olthatatlan szerelemre tudott lobbantani. Opurt a követi szerep kissé kimértté, merevvé teszi; de ebben az esetben ennek ellenkezője volna baj. Bödölény szökése és elpártolása is természetessé lesz az után az elszántság után, mely halálát okozza. A tudatos művészet nyoma a görög fél gondos rajzában még inkább szembe tűnik. Rá épen annyi figyelem van fordítva, mint a magyarra, jóllehet az utóbbi túlzott kidomborítása önkényt ajánlkozott. A tanácsadók igájába fogott ingatag császár, a két oldalról ostromolt Theophan, a hős Notaras és Polyphron, a bölcs Antippos és a nyers Alkídes egyaránt sikerült jellemek. Polydora szenvedőleges alak, a mint hogy ebben a cselekményben más nem is lehet. Hogy a hadi dalban rápazarolt lágy színekből átmenet legyen, a költő az édes szavú gyerkőczöt osztotta melléje. Ez énekli el a szép szűz bemutatóját s a mint a háboru ismét elcsitúl, ez kotnyeleskedik hősi hajlamaival, hogy az idilli jeleneten kezdődő hősköltemény záradéka ismét idilli természetű legyen.

Czuczor nem írt több ilyen művet. Ereje teljében lévő múzsáját még a korábban megkezdett Hunyaditól is végleg elvonta. *Toldy* azt hiszi, hogy az eposz korszerűségét feszegető viták kedvetlenítették el. Ehhez *Koltai*, a költő életrajzírója azt adja még hozzá, hogy a változást *Czuczor* tudományos munkásságának megkezdése idézte elő. Mindezt figyelembe véve, mi az

elhallgatás főokának, azt vagyunk hajlandók tekinteni, hogy főművét akkor találta elhibázottnak, midőn már a nyolczadik énekig haladt. Lényeges változtatásokat tervezett, sőt némely részét egészen újra megakarta írni; de a változtatásokkal, az új és a hátra lévő részekkel nem készült el soha. A tervrajz azonban megmaradt s maradtak meg nagyobb töredékek is, a mikből aztán világosan ki lehet venni az elégületlenség és elkedvetlenedés valódi okát. Nem volt olyan, mint a milyen eposzról *Czuczor* álmodott, mikor a Botondot megírta s vele egyidejűleg az Augsburgi ütközetet elitélte. Nem rakonczátlankodott ugyan benne semmi fiatalos indulat és írói dagály; de az a romantikus ihlet sem hagyott benne nyomot, melylyel *Czuczor* utolsó epikus művének cselekvényét gyönyörködtető mesévé, a szereplő alakokat életeleven lényekké tudta varázsolni. Hunyadi János nyilvántartott története már sokkal jobban benne volt a köztudatban, mintsem hogy belőle az ő módja szerint jó regényes eposzt lehetett volna költeni. A mi tolla alatt költőivé alakult, az már nem volt többé történet, a mi pedig történet maradt, az nem volt költészet. Ha változtatni, újat írni akart, az a történet rovására költői gyarapodást jelentett. Sajnos, mire terveit megvalósítani kellett volna, akkor már nem a költői álmok embere, hanem a magyar tudományosság egyik fölkent papja és az Akadémia egyik tudós tisztviselője volt.

II.

Itt kell megemlítenünk, hogy *Székely* Sándor epopoeiája a két nagytehetségű ifjúval egyidejűleg egy szerényebb igényü, de már kipróbált tollú verselőt is megszólaltatott *Petthényi Gyöngyössy* János személyében. Míg a rím-Kovácsék czéhébe tartozó névrokon élt, neve mellé még az »ifjú« jelzőt is ki szokta tenni, ámbár az egyenlő erővel, de egyenlőtlen eredménynyel hajhászott rímek is könnyen kikerűlhetővé tették volna a tévedést. Mivel rímeiről még *Székely* Sándor kedvéért sem mondott le, inkább csak a mű tündérségeiben látszik meg a hatás. Czíme: A fiatal Árpád a Mazarnai barlangban. Eredeti rege a magyar előidőből. 1824. Állítólagos regéjét azon kezdi, hogy Árpád egy felső-magyarországi hadjárat alkalmával a Rutka melletti erdőségekben eltéved. Midőn fáradalmait piheni, álmában megjelenik az egy igaz isten s értésére adja, hogy a zsidókban csalatkozván, népévé a magya-

rokat választotta ki. Ébredéskor Mazarnát, az erdei nimfák királynéját találja maga mellett, a ki közeli barlangjába csalogatja. Hősünket a ragyogó környezet és Mazarna szerelme már egészen elkábították, midőn a lakoma folyamán angyalok szállnak le hozzájuk s az igaz ismeret (értsd a bibliai tudás) csészéjéből kinálják meg őket. Árpádot a bujálkodás mámorából Attila szelleme rázza fel; mielőtt azonban távoznék, megjelenik Amor is, hogy nyilát, ezúttal kissé elkésve, a szeretkezők szívébe lője. Mikor ez megtörténik, Árpádot egy szarvas kivezeti a rengetegből, hogy az atyjától fölajánlott vezérséget átvehesse. Seregét Zvatopolug népe ellen vezeti, aztán a közóhajnak engedelmeskedve megházasodik. E mellett azonban a tündérkirálynéval is folytatja a balkézi viszonyt. Mazarna ezért hálás lesz, mert kétszáz évig híven ápolja a néhai szerető sírját.

Az ezer alexandrint megközelítő vers első pillanatra Kalypso és Dido barlangjait juttatja eszünkbe, de az érzéki részek sajátosságai csakhamar elárulják, hogy a filozofálásra hajló szerzőt ezúttal a *Székely* előtt is ismeretes *Wieland* bódította el. A tündéri előadásban természetesen messze mögötte marad, mit maga is érez, mert egyik zárjegyében így sóhajt fel mesteréhez:

(A szív titkos érzésébe
Mártani tanúlt lenge
Tolladat, ó *Wieland* adjad
Kölcsön nékem! mert gyenge
Festő ecsetem ezen egy
Pár első szerelmesnek
Eleven rajzolására
Nem tartja érdemesnek
Magát.)

A hasonló kínnal tovább verselt művecskét egyébként egy prózai elmélkedés előzi meg, de egészben véve sincs annyi köze a költeményhez, mint ennek az aranymondásnak: »Jaj annak a' Státusnak, meljnek Csizmamesterei a Kaptánál tovább okoskodnak!«

Ennyi silányság közepett egyedül a mű alapötlete volna némileg méltányolható. Eredetiség ugyan ebben sem sok van, mert ez időtájt *Hormayr* és *Mednyánszky* Taschenbuchja már egészen meghonosította nálunk a német műirodalom regés meséit. Mivel a czímlap eredeti regének mondja, a mű szerzőjét élelmes utánzónak kellene tartanunk. De még az sem volt, mert

EGYETEMI KÖNYVTÁR FOLYÓIRATOK SZEGED

ha a sajátos műfaj hazai termékei közt nyomozni kezdünk, kiderül, hogy *Gyöngyössy* tulajdonkép egy régen kiadott regét árult eredeti gyanánt. A megdézsmált könyv 1800-ban jelent meg Bécsben e czímen: »Sagen der ungarischen Vorzeit. Ein Gegenstück zu den Sagen der Vorzeit von Veit Weber.« A névtelen szerző összesen tiz népmondának vallott elbeszélést közöl. A sort Mazarna, oder die Wunderhöhle nyitja meg. A könyv műmelléklete, mely barlangot és beszélgető szerelmeseket ábrázol, szintén az első darab viszonylagos becsét akarja bizonyítani. Pedig ez a darab sem ér sokat. *Gyöngyössy* átdolgozásánál nem költőibb, csak józanabb és világosabb. Itt Árpád nem álmodik és mikor fölébred sem dorbézol. Mazarna csak gyümölcsös kosarat varázsol elébe és ő egyelőre nem is kiván egyebet. Mikor éhségét lecsillapítja, szerelmeskedni kezd, de a nélkül, hogy Kalipszo utánzott barlangját eszünkbe juttatná. A szerelem éve is csak száraz naptári meghatározás. Árpád a tündértől megtudja a saját és népe jövőjét, aztán elmegy, hogy haldokló apjától a vezéri méltóságot átvegye. Uralkodásában sok bölcsességet és éleselműséget tanusított, a mi mind Mazarna műve volt. Az ellenséggel szemben rettenthetlen, mert tudja, hogy a láthatlan tündér védelmezi. Neki köszönhető tehát, hogy a magyar nép új hazát kapott. A szerelmesek viszonya csak akkor változik meg, midőn Árpád megházasodik. Ezentúl jó barátok maradnak. Árpádnak négy fia születik, s midőn így a dinasztia fenmaradása biztosítva van, meghal. Sírját Mazarna gondozza, a ki a drága halott hulláját sem hagyja felbomlani. Midőn végül a halál győzelme teljes lesz, a hű barátnő örökre visszavonúl barlangjába, a hol még ma is sírja a megkövesülő (értsd: cseppkő) könnyeket.

Ebben az 1824-ik esztendőben *Aranyos-Rákosi Székely* Sándor is dolgozott egy Mohács czímű négy énekes eposzon, melylyel az Aurorához akart bekopogtatni. A mű *Kisfaludy-nak* nem tetszett, vagy talán az almanach rovására kivívott előző évi sikerért neheztelt, mert az Augsburgi ütközetnél semmivel sem rosszabb küldeményt *Toldy* rendelkezésére bocsátotta, a ki aztán ki is adta az 1828-ki Koszorúban. Ez a termék bennünket csak anyiból érdekel, hogy szerzője benne a szerencsésen fölelevenített Nemerét a *Klopstock* Messiásából kölcsönzött »rettenetes rémmel«, »magyarok vészével«, Abaddonnal helyettesíti. Üldözött népén »a seregek szent istene« azzal segít,

hogy a rémet egy angyallal pokolba űzeti. Mikor pedig az angyali kürt is megszólal:

> Hallák és érték a hős nagyok Eliziumban,
> Hétmogorok, kiknek legelébb folyt fegyvereken vér
> Az haza szerzésben, s indultak az isteni hangra
> Vissza, hazájoknak megitélt földére sereggel.

De a hetumogerek fölidézése épen olyan czéltalannak bizonyúl, mint a milyen czéltalan Abaddon akadékoskodása. Isten Szolimánnal büntetni akarja a büntetésre megérett nemzetet, a mit tudomásúl vévén, visszarepűlnek a »fenkölt scytha vezérek, Nagy sírást, s szomorú hangot hagyván az egekben«.

Még kevesebb értékű az a másik »hősi költemény«, mely a Hébe 1825-ki kötetében jelent meg. Ennek gyarlóságát még csak a verses forma sem leplezi, mert prózában van megírva. Egyedűli mentségűl talán az volna felhozható, hogy a szerző ezt még 1820-ban, peregrinus diák korában írta a Kazinczy-féle Ossian-fordítások erős befolyása alatt. Tárgya szerint a honfoglalási mondák feldolgozásai közé tartozik. A cselekvény színtere itt is Erdély, az erdélyi Aranyos-vidék. Dierna, a régi Dáczia bevehetetlen vára, a nagytestű vlakkok fejedelmének, Beriosztának kezében van. A fejedelemnő, Yzíra, az arany vár unalmát azzal űzi, hogy egy »éltes Nymfának« arról a soha nem látott és hallott északi hősről érzeleg, a kivel »a végzések szerint eljegyeztetett«. A hős természetesen csak Árpád lehet, a ki Gyula, Kend (Kund), Szabolcs, Erős (Urs), Vérbülcs és Lehel társaságában megjelenik, velük vérszerződésre lép, bálvány előtt lovat áldoz és aztán Beriosztára tör. Az ütközetet annak rendje és módja szerint követség előzi meg. A szokásos epizódot Yzíra azzal helyettesíti, hogy míg a váron kívűl iszonyú öldöklést visznek végbe, Penelope módjára szövőszékhez ül s Erdély félben álló térképét »vidáman« befejezi. Változatosság kedvéért föllép a fejedelem apja, Zármíz is, a kit Árpád leterít. Erre előront Berioszta, kinek hősi halála után »Dierna kapui megnyilának s (Árpád) győzedelemmel köszönté régen óhajtott szerelmesét s letevé hitét Dáczia felől a királynénak«. Ennyi az egész. Hogy nem több, az azért van, mert a költő ezúttal nem az idegen kaptafára vont cselekvénytől, hanem a vele járó ossiáni képektől, szertelen jelzőktől és hasonlatoktól várta a hatást. Mióta II. József merénylete meghiusult, az írásművek megvédelmezett magyar nyelvén áhitattal csüngött minden művelt

olvasó. Az irodalmi nyelv tudatos művészetté magasodott s mivel nemzeti úgy is volt egyszersmind, boldog, boldogtalan belekontárkodott. A nemzeti ügy szolgálatában *Székely* Sándor szintén azok közt foglalt állást, a kiknek nyelvükön, írói ösztönükön és irodalmi ismeretükön kívül alig volt valamiük. Mivel pedig az írói minősítéshez ennyi is elegendő volt, azon semmit sem csodálkozhatunk, hogy a Dierniász megírásában és kiadásában főként a nyelvi szempont volt mérvadó. Szerzője a közfelfogás szolgálatában valóságos nyelv-akrobatának akarta magát feltüntetni. Ezért lett szertelen mindenben, a mitől hatást várhatott. Hogy a hatás elmaradt, oka annak az, hogy, a magyar irodalom derék akrobatái és hivatlan vásári komédiásai közt megjelent egy valódi óriás.

III.

Az óriás a fiatal *Vörösmarty* volt. Föllépése a hüperromantikus hősök megjelenéséhez hasonlított, mert az ő megjelenésével is álmok teljesültek. *Kazinczyék* finom chinai művészetétől *Székely* és *Czuczor* erőgyakorlatáig sokkal több szellemi erőt fogyasztott a szép szó, mint a szép mondanivaló. Nyelvünket a feszült figyelem és művészi gond amott már merevséggel, élettelenséggel fenyegette; emitt pedig a mértéktelen beszélő kedv okvetlenkedése szégyenítette meg. Az irodalmi nyelvet akarták mindét félen megteremteni; csak a feladat teljesítésének módja, mértéke és eszköze volt a felek részén más. Mielőtt végzetes megállapodás történt volna, 1825-ben megjelent a Zalán futása, melynek tüneményes nyelve már nem volt kisérletezés, de az előmunkálatok puszta folytatása, vagy befejezése sem. Tulajdonosa nem volt tanítvány, vagy ha volt is nagyon rossz lehetett. Leginkább az egész magyar irodalomhoz hasonlított; de nem a meglévőhöz, hanem ahhoz, a mely a nyelvben félszázad óta meg akart születni. Diadalát a tartalom korszerűségéből szokás megmagyarázni, mintha *Czuczor* első eposza, vagy *Horvát* István egyidejűleg kiadott Rajzolatai nem volnának ugyanilyen mértékben buzdító példái a »tehetetlen kornak«. A honfoglalás mondáinak feldolgozása hosszú fejlődés eredménye lévén, bárki kezében sem lett volna más. A hon »nagyra törő tehetősb fiai« a feldolgozást szomjuhozva várták, megbocsátottak minden versizzadónak, tűrték a prózában elkövetett ügyetlenségeket s mikor *Vörösmarty* feldolgozása megjelent, a közömbösen türt külsőségek csodaszerű bája hódított. *Szemere*

az egészen új nyelvet csodálta meg; *Kulcsár* annak örült, hogy a jövevény se neolog, se ortholog, hanem mind a kettő; *Kazinczy* csodálja könnyüségét s belőle tanítja fiát hexameter-olvasásra és poétai szólamokra. A nyelv bűvös muzsikájának hatásából legelőször *Erdélyi* János bontakozott ki, midőn az Irodalmi Őrben húsz teljes esztendő mulva e szavakkal kezdett a mű bonczolgatásába: »*Vörösmarty* még eddig nem volt bírálva. Mit hősköltemányeiről *Schedel* írt, panegyris, mit *P.* Ignácz és nehány pasquillans erű humorista, vagy hírlapi szemleíró imitt-amott összegyüjt vagy elszórt ellene, paródia, epe.«

A kritikus mindenek előtt a tartalmat mondta el s a díszeitől megfosztott kusza cselekvény volt körülbelül a legsúlyosabb itélet, a mi a költemény művészi becse ellen hozható. Az, a mit *Czuczor* Türtül énekessel három lapon elmondat, itt tíz énekké terül. Az egyhangúnak igérkező hadi dal meséjét a költő mindjárt az elején úgy kezdi bogozni, hogy az olvasó rögtön megtudja, hogy tömbkélegbe jut. A magyarok közeledésétől megrémült Zalán ráizen Árpádra, hogy takarodjék vissza a Sajó és Zagyva mellékére. Erre Árpád összevonja hadait. A közelgő vezérek egyike, Ete, útközben betér az öreg Hubához, kinek leanyát, Hajnát, a délszaki tündér el akarja csábítani. De a szíve már Etéé, a ki most az egész háznéppel keresésére indul. A nagy ijedséget lakoma követi, melyen Ármány, a rémisten, Ete szívére bút hoz, egy énekes ifjú pedig Huba tetteivel hozakodik elő. A következő énekben Philo bolgár és görög segítséget hoz Zalánnak. A magyar sereg délnek ereszkedik. A magyarok ellen fenekedő Ármányt Ete azzal szándékozik kiengesztelni, hogy magát áldozatul ajánlja. A hadsereg tovább vonulása és a hősök bemutatása után a harmadik ének ismét Zalán népével foglalkozik. A bolgár Cserna Viddint, Izácsot és Antipatert rá veszi, hogy támadják meg a magyarokat. A harczban, mely a támadók rovására dől el, részt vesz Hadur és Ármány is. Amaz a megsebesült Etét támogatja, ez ijesztgeti. Közben Cserna szerelmes lesz Antipáter férfi ruhában harczoló nejébe s hogy czélját érje, a férjet újabb támadásra bujtja és orozva megöleti. A hölgy elmenekűl s később egy kigyó halálra marja. A következő énekben Zalán vezérei hadi tanácsot ülnek s összevesznek, majd a gyanusított Csernát párbajra hívják. Ekkor megérkezik Árpád követe a válaszszal s megérkeznek a magyar hadak is Alpárra, a hol a hadi tanács Und indítványára elhatározta,

hogy Ete visszamegy a Bodrog mellett elesetteket eltemetni. Egy epizódban pedig arról értesülünk, hogy Ármány egy szarvassal elcsábítja Borsot, a ki Hadur közbelépésére sem tud visszatalálni a sereghez. Az ötödik ének kezdetén a Bodrog táján lakó népek föllázadnak. Huba menekűl s menekvés közben elveszti Hajnát. Ez alatt Ete is belefog a temetésbe, de őt is megtámadják s egy éjjeli ütközetre kényszerítik. Árpád áldozatot mutat be Hadurnak. A hozzátartozó áldomás a következő ének nyitánya lett. Mulatozás közben Kárel elmondja Apor és Halibán történetét, mely az Aspasiában megjelent. Majd Lehel is mond éneket. Ezt követöleg pedig megtudjuk, hogy az eltévedt Hajnát Hadur vette pártfogás alá a szerelmes délszaki tündérrel szemben, kit megsemmisít. A tündér lova, Tomboli, a leányt Etéhez viszi, a ki Huba sorsáról értesülvén, a lázadók ellen indul. A hetedik, nyolczadik ének harczok leírásából áll. Egyhanguságukat a kilenczedik ének újra Hajna történetével eleveníti fel. Mikor Etével megérkezik, atyjának már eloszlott az az álma, melyet a gondos hadisten lánya elvesztésekor bocsátott reá. A lázadók ellen most a fiatal hős segíti győzelemre. Míg vívnak, Tomboli a leányt egy hegyre viszi, a honnan aztán a harcz végeztével eltűnik a levegőben. Az utolsó énekben ismét a csatatéren vagyunk, a hol Zalán Kunddal, Hermes Csürszszel, Viddin Kadosával, Ronka Zoárddal viaskodik, Árpád csüggedőket bátorít, Lehel kürtjébe fú, Bulcsu nemzeti zászlót lobogtat. Hadur, a magyarok ellenségével, Ármánynyal tűz össze és megsemmisíti. Ezzel aztán a hadi szerencse is eldőlt. Árpád a rettenetes Viddint veri le, Philo a görögökkel megszalad, Preheszka tót vezér elesik s midőn már semmi veszteni való sincs, Zalán is futásnak ered.

Valami nagynehezen talán ki lehet venni belőle, hogy a költő alapterve az volt, hogy egy rengeteg ütközetet ír le, melyet követküldözgetésnek, hadi tanácsoknak kell megelőzni s pár naiv epizódnak kell változatossá tenni. Magába véve minden sikerült, de a gyakorlatlan kéz semmit sem tudott a maga helyére juttatni, kellő mértékkel kimérni, egymással is és az egészszel is összhangzatba, hozni, összeolvasztani. Ete és Hajna viszonya a legbájosabb szerelmi regények közűl való; de így, a hogy van az eposz főcselekményének ártalmára szolgál s Ete szerepét is ügyetlenné, jellemrajzát zavarossá teszi. A többi alakot inkább csak névről lehet megkülönböztetni. Valamennyi a hős alapfogalmába tartozik

s ha köztük különbséget akar tenni, nem jellemez, hanem a hősiséget fokozza érdem szerint. A szuperlativust például Árpád, az ellenséges oldalon pedig Viddin képviseli. Ebben az egyoldalúságban azonban bámulatos erőt tud kifejteni. Hadi képei kifogyhatatlanok és mindig színesek, elevenek. Hogy az élet közvetlenségével hatni nem tudnak, annak a költő kevés történeti és ethnologiai ismerete az oka. Különösen pedig stratégiai ismeretei hiányosak. Az alpári ütközetet tisztán képzeletből meríti, holott *Leo* császár taktikája megmenthette volna számos oly képtelenségtől, mely nemcsak a pogánykori magyar hadviseléssel, hanem a világ minden elképzelhető taktikájával ellenkezik. A polgári életet a nagy hadi dal csak elvétve érinti és akkor is hamisan.

A kútfők közül csak a királyi jegyző krónikájának magyar fordítását ismeri, mert ha a *Schwandtner-féle* latin szöveg forgott volna kezén, akkor a vele együtt kiadott *Thuróczit* is meg kellett volna ismernie. Innen magyarázható meg aztán, hogy a Nemzeti Krónika naiv mondáinak nála nincsen semmi nyoma. De nem ismerte a Pannoniai Ének kiadását sem, mert különben a magát igen előnyösen ajánló naiv fehérló mondát alig hagyta volna el. Annál jobban átkutatta a megjelent újabb szerzeményeket. *Horvát* István prózai költeményében az ethnikai vonásokat, *Perecsenyi Nagy* László műveiben a neveket dézsmálta meg. *Székely* Sándortól a Hadurt vette át, de a Nemerét már Ármánynyal helyettesítette. A két hatalmas istenség mithoszi körét még két tündérrel, a szellem-anya gyermekével s a hajnaltól született délszaki tündérrel és egy táltos lóval Tombolival egészítette ki.

Vörösmarty csapongó képzelme a mesés szertelenségekben, a keleties álmodozásban, légies tündérségekben találta legjobban otthon magát. Mivel az elkészült eposz csak félreeső epizódokban nyitott ilyesmire teret, az első irodalmi siker mámorában megírta a Tündérvölgyet, melyben a káprázatos mesevilág műve epikumának már nem járuléka, hanem legbensőbb szerve lett. Az 1826-iki Aurórában megjelent elbeszélés tartalma röviden az, hogy Csaba, Bendeguz fia, szereti Dalma leányát, az elrabolt Jevét, a kit a rablótól megment és utóbb, mikor a nap fia elragadja, a tündérországból is kiszabadít. A költő valódi czélja a csodás völgyre és völgyi lakókra pazarolt színek csillogtatása volt. Hőséül a vele megismertetett *Thuróczi* Csaba királyfiát választja, de úgy, hogy legcsekélyebb köze se legyen a mondával. A mit e

helyett neki tulajdonít, azt a legelterjedtebb népmesékből, vagy a mi még valóbbszínű, a velük rokon *Gyergyai-féle* Árgirusból tanulta el. A tartalom régiségének hiányát az ódon nyelvű alexandrinokkal s a négyrímű versszakok hagyományos együgyüségével akarta pótolni. Az így teremtett költői formát a rápazarolt szépségek daczára sem tarthatjuk sikerültnek. Régebbi költőink a négy rímet nehézkessége miatt száliították le kettőre s hogy igazuk volt, azt most *Vörösmarty* zengzetes nyelve sem czáfolja meg. A rithmikus ringás folyton érezteti a régies szabást. Az olvasó ébren tartott figyelme a tartalom mellett a formával s a hozzá olvadó nyelv sajátosságával is folyton foglalkozik, holott a kettő nyügét épen itt, a képzelem mesés kalandoztatásában volna szabad legkevésbé érzenünk. Mikor a költő népies tárgyak közt választott, a lehető legjobb iskolát kerülte el. Az utjába ejtett népköltészet megtaníthatta volna arra, hogy a nép mindenét énekli, csak a meséjét nem. Ennek pedig — mint minden népköltészeti jelenségnek — természetes biologiai oka van. A mesében képzelem teremt és képzelem gyönyörködik, míg a daltermő eret mindig érzelmi rázkódás nyitja meg. A dallal együtt csengő nyelv verssé jeged, míg a csapongó mese a nyelvet nyügöző és előadást lustító zenei formáktól ment marad. Ezekben az igazságokban pedig a Tündérvölgy nyelvére és előadási formáira hozott itélet is benfoglaltatik.

Költőnk az archaisztikus formától elpártolt, de a honfoglalási mondák körében továbbra is megmaradt. A történelemben *Horvát* István lett mestere, tanácsadója. A lehető legrosszabb mester és a lehető legrosszabb tanácsadó, mert álmodozó volt maga is. *Vörösmarty* a honfoglalás nagy jelenetei után a bejövetelt akarta megénekelni, de sehogysem tudta megtalálni azt a pontot, a hova meséje végső szálait kellett volna erősíteni. A mester a hazai kútfőkön túlókori följegyzésekben, mithoszokban kalandozott. A tanítvány tüzes képzelme mindenütt nyomában járt s istenekkel, tündérekkel, hús és vérnélküli emberekkel népesítette be a hamis adatok pislákolása mellett mutogatott ősidőket. Az így elkezdett eposzból több töredék megmaradt. Közöttük semmi összefüggés sincs, mert az újabb kisérlet nem folytatása, vagy pótlása, hanem helyettesítője volt az előbbinek. A mester az özönvíztől, sőt az első emberpártól számította a nemes magyar nemzet történetét; *Vörösmarty* az olvasókra való tekintetből nem akart messzebb

menni a hunok történeténél, de e mellett figyelemmel volt a tudós álmaira is. Igy született meg azután még 1825-ben első kísérlete, A délsziget, melyben »a villámlelkű Etelének gyermeke« szerepel, kit még kis korában a tenger egy gyönyörű szigetre vet. Ezt az egek ura akarta így, a ki az édeni állapotokban egy fényes csillaggal vigyáztat reá. Mikor a természet ragyogó tollal leirt csodáit megismerte, egy kis leánykát kap játszótársúl, kit az égi szózat Szűdelinek, a fiút pedig Hadadurnak nevez. A gyermekes örömek végig éldelése után és sziveik megromlása előtt válniuk kell. A sziget ketté szakadt s darabjain a két fiatal teremtés ellenkező égtájak felé úszik. Mikor Hadadur partot ér, társa keresésére indul, de mielőtt nyomára akadna, a máris hosszura nyult költemény második éneke megszakad.

A következő két évben a költő Eger és Széplak című elbeszéléseit készítette; a nagy eposz tervéhez csak 1827-ben tért vissza újra. Ekkor már az első kísérlettel szakított s az újabb tervnek Magyarvár címet adott. A mi keveset belőle elkészített, abból csak annyit lehet kivenni hogy az eposz központja a a Kuma melletti Madsar lett volna, kinek ábrándos ifju fejedelmét Dálmának nevezte. A jászok, örmények, perzsa érintkezések emlegetése, továbbá az Etel folyó és Engadi tartomány nevének ismerete azt sejteti velünk, hogy az őstörténelmi tanulmányokban továbbra is *Horvát* támogatta. Mivel azonban reális alapra most sem talált, az ének ismét üres lett s mielőtt a Délsziget hibáit elérte volna, abban maradt. Helyette egy epizódját, a Rom-ot fejezte be, mert ennek tárgyánál fogva nincsen köze se mondához, se történelemhez. Rom és Véd isten utolsó tusájáról van benne szó. A győzelmes Rom egy Araltó melléki düledék palotában üti fel tanyáját. Puszta országát akarván benépesíteni, fogadást tesz, hogy a ki palotájába először bevetődik, annak három álmát teljesíteni fogja. Az érkező ifju első álma országot, a második népet, a harmadik boldog arát varázsol elő. Egy ideig családjának él, majd népét, »a pártus népek utóját« is megismeri és a látottakon elszomorodik. A népet harcz és visszavonás gyengítette, javait pedig a szomszéd perzsa hatalom rabolta el. Elbúsultában újabb álom teljesülését kéri. Álmában a végpusztulást látja a mikor fölébred, az álam teljesülve van.

Az érintett mély értelmű költemény 1830-ban kelt s utána

még csak A két szomszédvár következett, azután a költő eposzterveivel végleg felhagyott. Munkásságát a lirának és drámának szentelé. Mikor az utóbbi téren történeti tárgyak után keresgélt, lelkében később is megjelentek a honfoglalás dicső alakjai. A nemzeti szinház ünnepélyes megnyitására Árpád ébredését írta meg, 1840-ben pedig előadták Az áldozat című tragédiáját, melynek cselekménye a tíz évvel előbb félbenmaradt nagy eposz korát elevenítette fel. Egyik hőse, Szabolcs, a királyi jegyző Előd vezérének fia, még az őshazában elválik a kivándorlóktól, mert a visszamaradt rész vezérének leányát, Zenőt szereti. Mikor értesül, hogy a leány hűtlenül megszökött, a kivándorlók után ered s itt Magyarországon elvégre megtudja, hogy Zaránd alvezér volt a csábító, a ki idővel ráunt a leányra s most az ő hugára. Csilára akar sort keríteni. Czélját a szerelmi bánattól gyötört Zenő késlelteti, a kit — hogy lábalól eltegye — Hadúrnak fel akar áldozni. Mielőtt ledöfné, megérkezik Szabolcs s a csábítót párbajban megöli

A szinszerüség már az első pillanatra nyilvánvalóvá teszi, hogy az ilyen feldolgozásnak a mondákhoz elenyészőleg csekély köze van. Az epikusnak ilyen esetben sok apró eszköz és fogás áll rendelkezésére, a mivel az illuziokeltést elősegítheti. *Vörösmarty* ezt a hiányt most az ethnikai elemek felszaporításával akarta pótolni. Közülük mi csak a vallási részt emeljük ki, mert ez a költő mondai felfogását itt sokkal kifejezőbben jellemzi, mint a hogy ugyanezzel az eszközzel eposzai jellemezték. Az áldozatot értjük minek elemei megvannak már a Zalán futásában is. A minek ott Ete önként ajánlkozik, azzá akarja itt Zaránd kényszeríteni Zenőt. Kárel táltost itt Barang, Hadúr papja helyettesíti. Amaz az V. ének végén fényes segédletével egy hatásvadászatból elszabadított tulkot áldoz fel. A többire nézve *Vörösmarty* nagy zavarban volt. Ete ajánlkozásával mithoszába az emberáldozatot is felvette s e mithoszi tényezőre most még másfél évtized mulva is esküdött; de sem Etén, sem Zenőn, sem máson nem merte végrehajtani. Zaránd, a kinek a saját hitágazataival tisztában kellett lenni, azzal az eltökélt szándékkal lép be a táltos szent barlangjába, hogy Hadúrnak embervérrel kedveskedik. De mi történik! Barang a szándék hallatára elborzad és ebben a meglepő leczkében részesíti a pogány vallásgyakorlatba belekontárkodó Zarándot:

De oh uram, gondold meg mit teszesz;
Vesztednek indulsz. Emberáldozat
Sem isteneknek tetsző nem lehet,
Sem tűrni azt nem fogják emberek;
De fellázadva menny és föld, azon,
Ki illyet mer, bosszut fog állani.

Zaránd erre nagy hangon visszavág, de szavai elvégre is oda sarkalnak, hogy köztünk maradjon:

S a vér, melyet kiontok,
Báránynak vére lesz. Magad fogod
Utánnam állatvérrel festeni
Azon helyet, hol én őt megölöm.

A nagy tanulság ebből könnyen levonható. Mithoszt nem lehet műköltőnek teremteni. A kik nálunk ilyesmit megkísérlettek, azok maguk voltak a kieszelt új hitágazatnak legelső Tamásai. Nálunk *Székely* Sándor kezdte el, a ki szerencsésen életre keltette Hadúrt és Nemerét; de az utóbbi helyett később ő is egy idegen mithosz-gyárostól veszi át Abaddont. *Vörösmarty* Hadúr mellett Ármányt hozza forgalomba; de a következő kísérletekben már megjelenik helyette Rom és Halálfi. Az istenek e bősége mellett a más világról egészen megfeledkezik. Nála a halál végmegsemmisülést jelent, a mi egyátalán nem pogány, sőt nem is keresztyén, hanem újabb sütetü természettudományi felfogás. Ha a királyi jegyző mellett a nemzeti krónika-tipust is idejében megismeri, akkor Lél nyilatkozata még jókor felvilágosíthatta volna; nem úgy mint Barang Zarándot s vele együtt az álmélkodó hallgatót és olvasót. *Vörösmartynak* viszonylag legtöbb szerencséje a tündérek fölidézésében volt. A hajnal fia és az a nyelvészeti magyarázat, melylyel *Munkácsi* Bernát a hajnal szavat megfejtette csodálatosan találkozik. A tündérek némelyikét, a csodatevő kardot és táltos lovat különben nem is ő teremtette, hanem csak a népmeséből vette át. Ez az eljárás legkényelmesebb volt, de azért minden időkre szóló érdem és követendő példa marad. Mert az eposzi csodás egy irodalomban csak akkor általánosulhat, ha az a naiv hitnek már meglevő, természetes úton létrejött világából való. Ezt az igazságot pedig nálunk legelőször *Vörösmarty* finom érzéke ismerte fel.

IV.

Szabolcs boldogtalan szerelme a magyar irodalomban nem volt uj dolog. Ezt a bús leventét szerzőnk *Horvát* Endre Árpádjá-ból vette át, mely mű 1831-ben végre megjelent. A pázmándi remete még 1820-ban hozzáfogott s mire elkészült vele, a magyar irodalom képe egészen megváltozott. Mikor *Horvát* István bejelentette, előmunkálatainak híre sokkal nagyobb esemény volt, mint most a megjelenés, melyet érdeme szerint senki sem ünnepelt. Művével maga a szerző sem volt megelégedve, bár egyik levelében nyiltan kijelenti, hogy az eposzi formákban egyetlen európai epikus sem léphet elibe. Elégületlenségét a nyelv és stilus idézte elő, melyről elismeri, hogy nem eléggé »napkeleti, azaz ázsiai magyar.« Más szóval ezt mi ugy fejeznők ki, hogy minden megvan benne, a mi *Vörösmarty* hasonló tárgyú eposzaiból hiányzik és elenyészőleg csekély van abból, a mivel *Vörösmarty* az irodalmat magához hódította. A ki az eposzírók babérját előle egészen learatta, szintén igy gondolkozott. Az, a mit A délszigetben és Magyarvárban keresett, de a keleties képzelem és nyelváradozása miatt észrevenni nem tudott, *Horvát* Endre eposzában mind benne volt. Ha az abban hagyott tervet valamikor megvalósította volna, művén az Árpád hatása még szembetünőbb volna, mint a milyen volt kilencz év mulva az Áldozaton. A pázmándi magány epikusa egészen uj utat tört magának s az epikusokat kisértő kölcsönhatástól megmenekülni még sem tudott. Mikor Zalán futása megjelent, pár ének már elkészült. Egy fentebb idézett levele szerint 1826 februárjában az V. éneket fejezte be s a rákövetkező VI-ban már megjelenteti *Vörösmarty* szerelmes Etéjét, Und fiát, a ki itt nem Huba, hanem Tuhutum leányát szereti, de a szerepe azért ugyanaz, a mit a hadi dolgok tarkitása végett egyszer már el kellett neki játszani. Egyebekben azonban egészen eredeti marad. Műve igazolja a hosszú váratást, a mi mindenkit előkészített arra, hogy a lassan készülő munka mindenek felett — tanulmányok eredménye lesz:

> . . . Mond merre keressem
> A hősnek születése helyét Ázsiának ezernyi
> Mérföldekre kinyúlt térségén? merre keressem
> A nagy nemzetnek laktát? Kik voltanak akkor
> Véle határt osztó szomszédok? mennyire mentek
> Régi hazájokban? mi szokást tartottanak otthon? —

kérdi 1818-ban *Horvát* Istvántól, a ki neki egyéb őstörténelmi kérdésben is felvilágosítója volt. A válasz »Judia széleinél« állította meg, a hol az eposz tartalma szerint a tudós mester kazar, hun, kun, kunavar, bessenyő, szabir, bolgár, jász és úz népei valamikor együtt laktak velünk magyarokkal, akik utánuk szintén nyugatra vándorolván, a Kuma partján és az Ural alatt alapítottunk mai értelemben vett őshazát. A Kuma mellett elterülő birodalom elpusztult. Lakóinak egyharmada megmenekült, de nevét »nem tudni mi okbul« kunra cserélte. Ez a rész már a Dneper és Dneszter közét lakja, midőn az urali magyarságot Tatur, a főpap kivándorlásra és a hún-magyar örökség visszaszerzésére buzdítja. A hét törzs szent fogadást tesz, de mikor a vezér-választásra kerül rá a sor, összeveszik. Az Etele magvából származó Álmos korára hivatkozik, Lebed pedig a kazar fejedelem segítségével erőszakos uton is hatalomra akar jutni. Hogy az idegent részére nyerje, fiának, Szabolcsnak és a kazar fejedelem leányának összeházasítását tervezi. De mikor a gyönyörű Illi képét meglátja, nem a fiának, hanem magának jegyzi el. Mivel így a czélt biztosra veszi, pártot üt és a szövetkezőktől elszakad. Helyébe most az atyjától pártolt fiut választják meg hetedik vezérnek. Fejüknek ismét Álmost akarják, de ez ujból szabadkozik s fiát, Árpádot választatja meg, Itt a paizsra emelés, vérszerződés és Etele kardjának átnyujtása következik. A nagy örömet még fokozza az is, hogy a kabarok szintén beállanak a szövetkező magyarok közé.

Ez az eposz négy első könyvében van elbeszélve, s körülbelül ennyi az, a mivel szerzőnk Zalán futásának megjelenése és első hódítása idején már készen állhatott. Belőle nagyon könnyen kitalálható, hogy a cselekvény hiteles forrásául *Konstantin* följegyzéseit fogadta el. Innen vette az elöregedett Álmos és Lebed alakját, mely utóbbit a királyi jegyző Szabolcsának atyjával, Előddel azonosított. Innen vette továbbá a magyarság meghasonlását és a kabarok csatlakozását is. De e mellett a Nemzeti Krónika őshazájáról sem feledkezett meg. Pontos térképtanulmány után ezt oda helyezte el, a hol *Julian* és a többi középkori utazók Nagy-Magyarországot találtak. Sőt a bevezetésben a Kuma melletti Madsar romjairól sem feledkezett meg. A két Magyarország felismerése rendkívül meglepő; csak sajnálni lehet tehát, hogy ennek a déli őshazának nem juttat szerepet. Hogy a

kunok lettek volna az ottani magyarság utódai, szerencsétlen ötlet; de ez hihetőleg nem is az ő, hanem *Horvát* István ötlete. Vele együtt a *Konstantinnál* említett déli őshaza, Lebedia is nyomtalanul elveszett, pedig ennek a pártoskodás körül igen jó hasznát lehetett volna venni. Ezt azért sajnáljuk, mert a cselekmény bonyolításában oly kitünő leleménynyel lep meg, minővel eddig még egy magyar epikus sem dicsekedhetett A *Vörösmartytól* is figyelembe vett szerelmi regényt értjük, melynek bizonyos mértékben még eposzi hitele is van, mert *Konstantin* följegyzése szerint Lebediásznak a khazar khágán csakugyan »egy nemesszületésü khazar nőt adott feleségül, vitézségének nagy hire és nemzetségének nagy fénye miatt.«

Sajnos, a sikerült kezdet folytatása már egészen más itélet után esik. *Vörösmarty* páratlan sikere az ideges, érzékeny és hiu szerzőt egészen kihozta sodrából. Következő könyveiben már nem tört következetesen a czél felé, hanem egyidejüleg a váratlanul megjelent fiatal vetélytárssal is versenyt futott. Uj tarlózást kezdett, nehogy művéből valami hiányozzék, a mi ott hódított. Fenti nyilatkozatából már megtudtuk, hogy a nyelv keleties ragyogtatásával nem ért sikert; a többivel igen, de a többi aztán annál károsabb volt, minél jobban megközelítette a hibás modelt.

Az V. könyv a magyarok indulásán kezdődik s mivel egyelőre csak gyülekezésről van szó, a VII. könyv végén is csak az indulásnál vagyunk. Ilyen gyülekezés van Zalán futásában is, a mit, mielőtt végleg utra kelnénk, szerzőnknek okvetlen túl kell liczitálnia; s valamint ott Ete utközben szerelmi kalandba keveredik, ugy itt is be kell térnie Tuhutumhoz, hogy Kuldinával Hajna regénye helyett ujba kezdjen. Ez a verseny pedig egészen felesleges, mert a törzsek apró eseményekkel tarkitott készülődése és gyülekezése csak fárasztja a felesleges ismeretekkel terhelt olvasót. Az is baj, hogy később, mikor az összegyült magyarság megkezdi a kivándorlást, Lebed nem marad el, hanem folyton nyomukban jár. A czél egészen világos. Szerzőnk vele csakis a mondani valót akarja biztosítani. Mikor aztán a pártütő már a nyakunkon van, akkor kitünik, hogy csak akadék. A szerfelett igénybe vett olvasónak elég számon tartani azt, hogy a magyarok, mielőtt az Etel (Volga) vizét elérnék, előbb tönkre verik s aztán társul fogadják az oroszokat és palóczokat; vagy azt, hogy Ete az út fogytával Kuldina szivéhez is közeledik, mert bátyját

Horkát a harczban megmenti, s hogy az út Illi és Szabolcs viszonyát sem lazítja meg, mert amaz levelet meneszt a szerelmes — mostoha fiu után.

Az Etel folyón való átkelés a IX. könyvben történik meg. Az őshazát az öreg Atád éneke siratja el s aztán neki indulnak annak a nagy útnak, melyen a szerző III. Béla notáriusát választotta Mentorának. Bevételi Susdált és Kiót, mely utóbbi helyen a kunok csatlakoznak, aztán megsarczolják Ladomért s Halicsot. Az események rendes folyását Lebed sem zavarja meg, mert délnek kerülve, a kazarokkal Moldva felől tervez támadást. Végre a XI. könyvben (az eposz utolsó előtti énekében!) Árpád átlép a Kárpátokon. Nehogy az eposzirodalom ismétlésbe essék, a honfoglaláson gyorsan túlesünk. A krobatok meghódolnak, Laborczot Uszubu rövid uton fölakasztatja s Zalánt is megkergetik. A Körtvélytó melletti törvényhozó gyűlés után Ete szerelmi ügye is lebonyolódik, mert Gelemér kabar vezért, kinek Tuhutum ujabban leányát szánta, párbajban leveri. Mielőtt azonban egymáséi lehetnének, Árpád bihari hadjáratát kell még tudomásul venni. A büszke Marót meghajlik a tulerő előtt s leányát tuszul adja, majd a Zsolttal való eljegyzésbe is beleegyezik. Ezután a székelyek követséget küldenek Tuhutumhoz, a ki Árpád parancsára az erdélyi Geló ellen megy. Az oláh fejedelmet Ete ejti el, a ki ezért az eskülői hódolás után elvégre megkapja Kuldina kezét. Ezalatt Árpád elfoglalja a Dunamelléket, Lebed pedig bolgár szövetségeseivel összevész és elesik. Az eposz hátralevő részében Zvonimir, Szvetopulk, Mojmir és Szvendibald leveretésével ismerkedünk meg. A honfoglalóknak több ellensége nincs; hogy a szerző egyben a magáéit is elhallgattassa, Árpádot egy avar remetével hozza össze, a ki vele angyali jóslatot közöl Magyarország jövendőjéről, Pannonhalmán pedig Rajmund benczés adja tudtára, hogy unokáiból már keresztyén királyok lesznek. Igen, mert Zirc emlékezetének megjelenése után akadtak pap társai közt olyanok, a kik azt sugták-bugták, hogy »Krisztus kenyerét eszi és pogány munkákat, ördögnek valókat csinálgat.«

Körülbelül ez az utolsó, tisztán magán természetű lefegyverzés sikerült legjobban, mert ez után nem állt semmi utjában annak, hogy az előfizetőkül jelentkező egyháziak társukat a magyar klérus diszének tekintsék. A kik azonban kizárólag irodalmi szempontokat tartottak szem előtt, egész másként itéltek. *Toldy* ugy

vélekedett, hogy »egy historiai, de nem organikus költői, egészet kapunk, tulajdonképeni compositio, érdekcsoportosítás, s ennek egy pont köré gyűjtése nélkül. Történelem költői öltöztetésben, mely nem fejlik, hanem nyulik; melynek a költő nem mert, vagy nem tudott, a csodálatos által magasb jelentést kölcsönözni.« A találó megjegyzés ép úgy kifejezte az egykoruak nézetét, mint az elfogulatlan utódokét. A kiköltöztetés nagy munkáját a költő nagyon is túlzottan részletezi. Minden vonásán meglátszik, hogy az irást hosszú tanulmány előzte meg; de a tudomány szivós napszámosainak leggyakoribb tévedését megosztva belekerült ő is abba a hibába, hogy fontosnak, közlendőnek vélt mindent, a mi talán jelentéktelen, de e mellett nagy fáradság eredménye volt. Ezért lett aztán eposza inkább a *Horvát* István-féle őstörténeti kutatás enciklopediája, mint pusztán gyönyörködtető költemény. Költői téren mozgott s az alaktalan történeti adatok inkább le tudták kötni figyelmét, mint a mondák szép körvonalai. A történeti adatokat csak a mű elején használja ügyesen; később már nem boldogul velük s olvasóit nagy zavarban hagyja a felöl, hogy a mi esetleg helytelen, a tudós botlása, vagy a költő szabadkezü fordítása-e. Különösen azzal látszik nagyra lenni, hogy az egykoru barbar népeket ismeri. Nemzetségére nézve természetesen mind magyar, a mi azonban könnyebben megbocsátható, mint a helytelen elhelyezés. Mig *Konstantint* követi, a Volgán túl bolgárok, kazárok és bessenyők a szomszédaink, s ugyanott az oroszokat és palóczokat is szerepelteti; később a királyi jegyző területére lépve, kunokkal és ismét bolgárokkal érintkezünk. Amott tehát a történeti adatok vannak egymással összezavarva és rosszul elhelyezve, itt pedig a monda van az előző történeti adatokkal helytelenül kiegyenlítve. S ha már ennyire benne vagyunk a történelemben, akkor az olyan nevek, minő a bolgár Kuvráté és a magyar Konté (azaz a hétvezér közt szereplő Kundé) is sértik a fület. A rosszul magyarázott őstörténelem még inkább megboszulja magát akkor, midőn Atád azzal dicsekszik, hogy Álmosnak az őshazában szép Helenáról és arról a »Jász hősről« (azaz Jasonról) is szokott nemzeti éneket mondani, a kí »arany kost méne orozni.« A mithoszi elemekkel nagyon óvatosan élt, a mi rá nézve szerencse, mert így is nehéz elfelednünk, hogy egy áldozat alkalmával Aurorát és Cynthiát kezdte emlegetni. Az egyháziak rovásán lévő pogány elemekkel egyébként csak akkor mer

incselkedni, ha azok mesei természetüek. Mielőtt például az Etelen átkelnénk, *Vörösmarty* módjára egy tündérországgal akar bennünket megismertetni, de bizony csak nagyon szegényes eredménynyel. Tatur főpapnak s vele a többi táltosnak és bélnézőnek igen előkelő szerepet juttat; de ezek a tudákos könyvek folytonos forgatásával inkább középkori jámbor barátokra emlékeztetik az olvasót. Egyébként a világi hősök jellemrajzai sem mondhatók sikerültnek, mert szétfolyók, határozatlanok. Csak az az egy bizonyos felőlük, hogy beszélni szeretnek, de tenni nem. E miatt a cselekmény ellustul, de a nyelv megelevenedik, erőteljessé lesz. A nagy előtanulmány nyoma ezen is meglátszik. A függelékül adott Szókalauz számos olyan dunántuli tájszóval és nyelvi régiséggel számol be, a mi olvasás közben talán föl sem tünt az olvasónak. Ez mindenesetre nagy érdem, *Horvát* Endre költői munkásságának legnagyobb érdeme. *Toldyt* is ezzel ragadta el midőn »classicai eposi nyelvünk és hexameterünk megteremtésének dicsőségét« egyenesen neki akarja tulajdonítani.

A klasszikus formában írt eposzok fejlődésének legmagasabb fokát ma már nem Árpáddal, hanem *Czuczor* Botondjával és *Vörösmarty* Két szomszédvárával jelöli meg irodalomtörténetünk. Ezekkel aztán a termelés is megszakad. *Székely*, a kinek példája költőinket a hexameterek felé csábította, időközben alkaeuszi versszakokban megírt Vienniászát és a Diernniász ossiáni prózáját javította, majd Mikola Máriában Himfy-versszakokkal, Hattyu-eposzában pedig ujra hexameterekkel kisérletezett a nyilvánosság előtt. A mit *Horvát* eposza után írt, kiadók hián kéziratban maradt, vagy elveszett. Az »eposzi kürtöt« élete végéig recsegtette, mert azok közé a kisebb tehetségek közé tartozott, kik az idők szeszélyes változását nem tudták, de nem is akarták megérteni.

Dr. Sebestyén Gyula.

GALÁNTHAI GRÓF FEKETE JÁNOS.

Első közlemény.

Az 1790. országgyűlés oly nevet hozott a szabad vallásgyakorlat, az úrbér szabályzás, a magyar államnyelv, a magyar nyelvű közoktatás és a nemzeti hadsereg hivei között forgalomba, melynek viselőjéhez biztató reménynyel tekintett föl a protestáns párt, az uj eszmék hívője, az osztrák katonai uralom megvetője és II. József erőszakos intézkedéseinek a nemzeti lelkesedéstől toborzott ellene és szabadelvű politikusa.

Galánthai gróf Fekete János a demokrata pártnak tehetős mozgatója gyanánt tünt föl, a kinek szavától, következetes és kitartó törekvésétől nemzeti politikájának győzelmét várta. Benne a katonának, a demokrata főúrnak és a költőnek gazdag tapasztalatai egyesültek, mely tapasztalatokból fakadt hazafias eszmék érvényesítésére a nemzet hangulata, irodalmunk szerencsés föllendülése kedvező talajul kinálkozott.

Egy pártnak, egy iránynak védője és harczosa. Nevével mindeddig történetírásunk- és irodalmunkban csak elvétve találkozunk, még pedig akkor, midőn más, nevezetesebb politikusokkal, költő-kortársaival való érintkezése folytán fölemlítik, jegyzetekben megnevezik, ámde életéről, működéséről, irodalmi műveiről és mindezeknek jelentőségéről semmiféle fölvilágosítást nem nyujtanak. Ma is, mint ismeretlen lép a magyar irodalomtörténet birodalmába, pedig, mint történeti és irodalmi egyéniség, a XIX. században érvényesült szólás- és vallásszabadságnak nemcsak előharczosa, korának nemcsak nevezetesebb alakja, hanem annak megértéséhez fontos művelődéstörténeti adalék. Ő és pártja a mérsékeltek és tulzók, a királyi, a papi és a maradi pártiak viszálykodó és cselszövő tömegéből egyenességével és határozottságával élesen domborodik ki és mint pártember, mint költő nemcsak élő, hanem irott szóval, sőt anyagiakkal is hozzájárult, hogy korának műveltségét akár csak egy szemernyivel is emelje.

Mindenekelőtt az író egyénisége ragadja meg figyelmünket, hogy ezzel irodalmi működésére fektetvén a fősúlyt, ebbeli munkásságát és ennek hatását fejtegessük.

Franczia és német nyelven irott műveiben a franczia és a német olvasó közönség előtt a faji és a nemzeti szeretetnek képviselője. Ő az első, aki magyar költő versét franciára fordítja, ki a franciák előtt a magyar közjogi fölfogást először hirdette, ki nemzeti, egyéni mivoltunkat még Voltairerel szemben is megvédte és a külföldön magyarságával mintegy tüntet. Korának kiválóbb egyénisegeivel Voltairerel, Ligne herczeggel, Ayrenhoffal, Laudonnal, Daunnal, Kaunitzczal, továbbá Mária Teréziával, II. Józseffel, II. Lipóttal, I. Ferenczczel és ezek udvarával részint személyes érintkezésben állott, részint leveleket váltott. Mint udvari ember korán megismerkedett a felsőbb köröknek szokásaival, cselszövényeivel és azokban szívesen részt is vett, mig végre csalódva hátat fordított nekik és magányában a magyar költészetnek élt. Itthon Bessenyeivel, Báróczyval, Barcsayval, Horváth Ádámmal, Pétzeli Józseffel, Gvadányival, gróf Teleki Lászlóval és Domokossal, báró Orczy Lőrinczczel, Lászlóval és Józseffel, a Károlyiakkal, Sztáray Mihállyal, Aranka Györgygyel, Kis Jánossal, a tudós Schediussal és másokkal mind barátság, mind irodalmi érdekek révén szoros összeköttetésben állott.

Tanulmányai, fölfogása és egyénisége inkább a franciások és a népiesek irodalmi táborához vonzotta, mint a német és a latin klasszicizismus hiveihez. Franczia és német munkáin kivül a magyar verselést is buzgón ápolta és irodalmunkat franczia, olasz, latin és német irók átültetésével gazdagította. Voltaire Pucelle d'Orleansjának, a Természet Törvényének, Ariosto Orlando Furiosojának, Ovidius Szerelem Mesterségének és Szerelmi Elegiáinak, Blumauer és Rabenernek magyar fordítója.[1] A magyar versformát egy ujabbal gazdagította, a melynek érdekében nem szünt meg abban fáradozni, hogy magának hivőket és a követőknek egy szerény irodalmi táborát teremtse meg.

Ámde nemcsak a politikai porondon és az irodalomban, hanem a harczmezőn is tevékenyen működött. Hadi pályáját csodálatos gyorsasággal futja meg és mint lovas generalis fejezte be. Nem egyszer vitéz és véres kardvágások között szerzett dicsőséget a magyar lovasságnak.

Mindezeken kivül, mint dúsgazdag főúri ivadék, kinek hat vármegyében feküdtek széles kiterjedésű birtokai, vagyonát nemcsak saját katonai, politikai és irodalmi dicsvágyának, szenvedélyeinek,

[1] *Voltaire Orleansi Szüzének* és a *Természet törvényének* fordítását az alsó-sztregovai Madách levéltárban, a Nemzeti Muzeum kézirattárában, Kolozsvárott és Aradon az Orczy-Vásárhelyi könyvtárban találtam meg. — *Orlando furioso* fordítását az Orczy-Vásárhelyi könyvtár őrzi. — Itt és a Nemzeti Muzeumban található a *Szerelem Mesterségének* egy-egy éneke. A Magyar Tudományos Akadémia kézirattárában és Kolozsvárott vannak *Magyar Muukáji, Blumauer, Rabener* és a *Szerelmi Elegiák* fordítása. Az előbbiben található *Oeuvres posthumes* néven ki nem nyomtatott franczia versei és emlékirat-féle bölcselkedései.

hanem a nemzeti eszmének, mint Maecenas a tudomány és az irodalom szegényebb munkásainak megsegélyezésében áldozta föl.

Iratai telvék lángoló lelkesedéssel a magyar kultura, tudományosság és irodalom iránt. Megértette korát és a magyar érzésnek uj jelszókat adott. Erős faji szeretet erősítette hazafias érzéseit, egyéni érzelmeit pedig vidám bölcselkedő belátás vezette. Ezek sugalták irói munkásságát és tetteit. Egyénisége sokkal erősebb, semhogy iratai a censura rostájának hivatalos mértékét megüthették volna. Szatirája, szókimondó őszintesége, sokszor francziás forradalmi érzülete és ugyancsak francziás pajkos érzékisége a rosta tiltó pontjait százszor is megsérti. E szempontból keveset törődik azzal, hogy munkáit nyomtatásban lássa, de annál inkább azon van, hogy kéziratban elterjedjenek. Barátjainak, irodalmi férfiaknak ir és ezzel hódol a XVIII. századbeli magyar írók »egymásnak írásának«. A híres pater Hannuliknak, »Horatius versenytársának«, »az akkor élő latin lirikusok fejedelmének«, midőn arra inti, hogy a censurára valót irjon, következőleg válaszol:

Jól értem intésed, hogy irjak ollyakat,
Mellyek nem tiltatnak: de hát igazakat
Úgy szegény Muzsámnak lehetetlen írni,
S magát hazudozásra reá kéne bírni.
Nem vágyok én, el hidd, hogy ki nyomattassék
Munkám, 's mindenektől széllyel olvastassék:
Tsak kevés Böltseknek lehessen kedvére,
Jövendő századnak tán juthat kezére,
'S akkor a 'Borostyán síromra rakatik,
Mely éltemben tőlem most meg tagadtatik.[1]

Innen van, hogy életében magyar munkái sohasem látnak nyomdát és csakis a barátok, meg a párthívek kezén forognak. Ezek elismerése és méltatása, utánzás és magasztalás az egyedüli jutalom, mely életében érte. Leveleit, költeményeit és fordításait mindezideig a levéltárak őrzik, jóllehet irodalmi, művelődéstörténeti és irodalomtörténeti jelentőségüknél fogva a közlést megérdemlik, sőt egynémely költeménye és fordítása a csakis irodalomtörténeti mérték és érdekesség fölött álló munka.

Irodalmunkban Aranka György,[2] báró Orczy József[3] és Mátyási József[4] dicsőítésén kívül igen kevesen foglalkoztak vele.

[1] M. Tud. Akad. kéziratt. Magyar Irodalom. Régi és ujabb írók 4-drét. 73. szám. *Néhai Galánthai gróf Fekete János Magyar Munkáji.* II. Rész. 162. oldal. *T. P. Hannulik Deák Verseire válasz.*

[2] *Aranka György: Elmejátékai.* Nagyváradon nyomatta: Szigethy Mihály betüivel. 1806. Esztendőben. Előszó. XIV. 1—4. *Egy úri szép elméhez. Generális gróf Feketének válasz. János napjára.*

[3] *Aspasia.* Első kötet. Kovacsóczy Mihály. Pest. Landerer. 1824. 43—50. oldal. *Bandi a levélhordó Elysiumban.* Gróf Fekete Jánoshoz. 1795.

[4] *Mátyási József. Verseinek folytatása.* Második darab. Vátzon, 1798.

Kazinczy Ferencz Pályám Emlékezete czímű munkájában és leveleiben[1] csak amúgy félvállról emlegeti. Őt a klasszikus költészetbe való öntudatos elmerülése, melyben írtózott minden népiestől, póriastól és frivoltól, minden francziástól és magyarostól, továbbá minden ötletszerű és ösztönszerűtől, távoltartotta Fekete Jánossal való foglalkozástól. Tudja, hogy franczia és német költeményeket írt, de sehol sem említi magyar költői munkásságát, pedig hihetetlen dolog, hogy arról tudomása ne lett volna. Erre őt, mind Fekete irodalmi barátjainak, Arankának, Orczy Józsefnek és Mátyásinak versei, Schediusnak barátsága, mind a külföldi német folyóiratoknak elismerő nekrologjai erősen figyelmeztethették. Nem menti őt az a körülmény sem, hogy Feketének magyar írói munkássága és Kazinczynak fogsága egybeesik, de előtte vagy utána értesülhetett róla, kiváltképen akkor, midőn ő maga Feketének pesti palotájában megfordúlt és vele többször érintkezett. Ámde így bánt el Kazinczy régibb magyar, népies költőinkkel is, így bánt el korábban Gvadányival, Mátyásival és a népies verselők egész táborával. Annál fontosabb értesítést nyerünk Kis János superintendens emlékezéseiből, kivel Fekete a fürdőben találkozik és eredeti versformája érdekében értekezik.[2] Halálakor a tudós Schedius Lajos,[3] aki irónkkal szives barátságban állott, rövid, de velős szavakkal utal irodalmi munkásságára és jelentőségére: »Sok ragyogó tehetséggel megáldott egyéniség, melyet barátai és ismerősei érdem szerint csodáltak. Pontos, pragmatikus életrajza a lélektannak és az emberismeretnek, de Magyarország újabb történetének is fontos adaléka.« És a megholtról ekkor nem az irodalmi pajtás, nem a barát, hanem az események hű registratora beszél. Hasonlóan szólnak róla még évekkel később is a német folyóiratok, főleg az Allgemeine Literatur Zeitung,[4] mely szerint: »Izléssel és világismerettel fölruházott író, aki kevésbbé zilált vagyoni viszonyok közt, még sokkal többet tett volna a magyar irodalom és műveltségért.« Említi Wurzbach[5] és tud róla Szinnyei József[6] jeles műve is. Márki Sándor Kazinczy szellemében ír az 1790. évi országgyülésnek »aradi Mirabeau«-járól.[7] Závodszky

39. 83. 160. 335. old. *Mentő felelet azon motskolódó Deák Versekre, melyekkel Ngos Gróf Fekete János Úr Ő Nagys. az 1790. Esztendőben tartatott országgyülés alkalmatosságával megtámadtatott. — Ngos gróf és Generális Galánthai Fekete János Úr Ő Nagyságának.* (Névnapra.)

[1] *Váczy János. Kazinczy Ferencz levelezése.* III. 349. old. 766. levél.

[2] *Kis János superintendens Emlékezései életéből.* Maga által feljegyezve. Sopronban 1845. Özvegy Kultsárné betüivel 102. 103. old.

[3] *Zeitschrift von und für Ungarn.* IV. B. 2. Heft. 1803. évf. 131. l.

[4] Allg. Lit. Zeitung 1804. *Intelligenzblatt* Nro 60. S. 484. — *Baur* (Samuel). *Allg. hist. biogr. literar. Handwörterbuch* (Ulm. 1816. 8. I. B. S. 394.)

[5] *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich.* IV. 1858. Wien. 166. old.

[6] *Magyar Irók Életrajza.*

[7] *Arad vármegye és Arad sz. kir. város története. V. Arad.* 1895. Monographia bizottság. 796. old.

Károly »Magyar Epikur« czímű dolgozatában,[1] melynek alapján neve Beöthy Zsolt két rendbeli Irodalomtörténetében is megfordul, már ismeri a Magyar Tudományos Akadémia kézirattárában őrzött »Magyar munkájit,« azonban az ugyanott található franczia emlékiratait, továbbá a nyomtatásban megjelent franczia és német munkákról nem tud. Az irónak aesthetikai méltatását adja, anélkül, hogy egyebütt forgatott volna adatokért és csak költeményeiből állítja össze életrajzát. Tévedéseit mellőzve elég jellemzően állítja az írót szemünk elé. Hangsulyozza, hogy »nálánál sokkal kisebb tehetségek méltatásra találtak,« hogy »eredetibb, határozottabb alak, mint az akkori irodalom nem egy tagja«, hogy művei, »ámbár megérdemelnének egy válogatott kiadást, mert szerzőjök ha nem nagy költő is, de hamisítatlan, kidomborodott alak, mi amaz időben ritkaság«.

Legujabban Kont Ignácz[2] kutatott végette. Ő franczióul költő íróink közt kijelöli helyét és irányát, megnevezi jelesebb franczia költeményeit, sőt a ki nem adott franczia költemények egyikét közli is.[3] Az »Oeuvres posthumes«-ről pedig azt tartja: »megérdemelné már a korrajzi és autobiographiai adatok miatt, hogy kiadják.«

Nem említve a XVIII. századvég irodalmával foglalkozó egyéb tudós búvárainkat — kikre a maguk helyén hivatkoznunk kell — Fekete alakja mind jobban előtérbe lép, és mint irodalmi egyéniség a kutatásra nézve érdekes és a reáfordított fáradságot megérdemli.

Az alább közölt sorainkban nagy vonásokban adjuk írónk pályáját. Kutatásainkban főleg a magyar történethez és irodalomhoz való vonatkozások kötötték le figyelmünket.

I.

Fekete János 1740. évben Zala vármegye Csabrendek községében született.[4]

Családjának okleveles nyomát csak az 1611. évig nyomozhatjuk.[5] A költő adatai szerint[6] őseinek egyik ága Erdélyből szakadt át Magyarországba, a hol Pozsony vármegyében a XVI.

[1] *Ellenőr.* 1873. V. Évf. II. 284. stb.

[2] *Magyar franczia verselők.* Egyetemes Philologiai Közlöny. Ünnepi füzet. Bpst. Franklin társ. 1900. Jan. XXIV. Évf. I. 114—116. old.

[3] M. Tud. Akad. kéziratt. Magy. irod. 83. — *Oeuvres posthumes du Comte Jean Fekete de Galantha.*

[4] *A bécsi cs. és kir. hadi levéltár* (Muster Liste 2. Chev. Regiment. 1769—1772.) — *Schedius*, az *Intelligenzblatt, Baur és Wurzbach* szerint 1741-ben született. Inkább követtem az egykoru hivatalos katonai följegyzést az íróknak Schediustól átvett adatánál. A csabrendeki plébánia fölvilágositást nem adott.

[5] *Márki Sándor: Arad várm. tört.* 675.

[6] M. T. Akad. Néhai Galánthai gróf Fekete János *Magyar munkáji* II. 59. *Az erdélyi tudós társasághoz* (1798.) intézett levélben: »mert nagy szerentsémnek tartom Nemzettségemnek Erdélyből lett származását.« — A családnak még

század elején nagyobb kiterjedésü birtokot szerzett. Fekete Márton [1] »a honnyokért magokat feláldozó vitézek« legjelesbike, 1590. nov. 21-én vitézségeért a pozsonymegyei Galantha és Gány egy részét kapta a galánthai előnévvel. 1609. decz. 22-én ujabb részt nyertek Galantha és Gányból, majd pedig Kosutot és Zilast.[2]

A családnak legkiválóbb tagja a költő apja, Fekete György (szül. 1711. Pápán.), aki Mária Terézia alatt Magyarország történetében nevezetes szerepet játszott. Állása és életviszonyai nem nyújtottak ugyan alkalmat arra, hogy ősei példájára vitézségével tüntesse ki magát, annál nehezebb volt munkássága mint politikusnak. Kortársai közül mint elsőrangu jogász, diplomata és tudós vált ki. Pályáját egyszerű köznemes ügyvédként kezdette. Ekkor és később is, mint gróf a magyar hazafiság sugallta tetteit. Magas állásánál fogva nem kerülte ki kortársainak irigységét, a hasonranguaknak cselszövényeit, magyar érzelmét azonban költők és a történetirás dicséri. Ennek és II. József bureaukrata szellemü kormányzásának esett áldozatul. Azon államférfiak közé tartozik, akik a dinasztia és a magyar faj iránt érzett vonzalmában a hazaszeretet sugallatára hallgattak. Bámulatos gyorsasággal éri el a legmagasabb hivatalokat és tesz szert mesés gazdagságra. Az őseitől reámaradt pozsonyi, somogyi és zalamegyei birtokot csakhamar megnagyobbítja Pest, Arad és csanádmegyei nagykiterjedésü birtokokkal. Pályája hasonló a Grassalkovichok, a Festetichek irigyelt emelkedéséhez. Az 1741. országgyülésen, mint somogyi és zalai birtokos szerepel. Ekkor követeli, hogy a monarchia ügyeinek vezetésében a magyar köznemesség is kivegye a maga részét. 1745. évben a jászkúnok váltsága kérdésében foglal el nevezetes állást. Az 1751. évi országgyülésen, mint Aradmegye főispánja magyarul szónokol a sérelmek orvoslása, a fuvar és szénaadó megszüntetése érdekében. 1752-ben királyi személynök, 1759. jan. 9-én osztrák grófi rangot kapott, 1764. alkanczellár, 1769-ben a budai egyetem és az összes tanulmányi ügyek főigazgatója. Ürményivel az uj tantervet előkészíti és életbeléptetésével ő volt megbízva. 1773. évtől kezdve országbiró, főudvarmester, 1780-tól 1783-ig helytartó-tanácsos, mely nehéz állásában rokona Niczky Kristóf váltja fel. II. József hivatalnokállamában szabadelvű gondolkodása és conservativ fölfogása nem talált többé tért a munkásságra és ezért nyugalomba lépett. (1783. aug. 28.) Ekkor egyedül fiának és gazdaságának élt. Meghalt 1788. okt. 18-án.

ekkor is vannak ott rokonai: I. 64. *Fiamnak:* » Debátran mutassad (a verseket) . . . Erdélyben némely rokonomnak.« — Elődei közé számítja Istvánffyt a történetírót is.

[1] Eger vívásánál szerzett érdemeket. — *Magy. munk.* I. 65. szól Egerről: »Eleinek vérével trágyázott föld« hová fiának irja:

Tán lelke tenéked Fekete Mártonnak
Borostyánba fonva jelent, mint rokonnak.

[2] *Nagy Iván:* Magyarország családai. — *F. Siebmachers groszes und allgemeines Wappenbuch.* Nürnberg. 1893. (Der ungarische Adel von Géza von Csergheő. — Ivan von Nagy. IV. Abth. 169. old.)

Országos müködését országgyülési pasquillusok és Faludi »Vigadó Pásztorok« című költeményén kivül maradandó kulturalis munkásság örökítette meg. Nevéhez füződik a nagyszombati egyetemnek Budára helyezése, a szentannai gymnasium (1751.), a radnai ferenczrendiek theologiai és bölcseleti tanfolyama (1751.), a Bibics Jakabné által alapított szentannai nemesi convictus (1777.), a minorita rend aradi főiskolájának két felső osztálya (1753.), majd pedig ugyanennek kis gymnasiummá való alakulása. A »Problemata juridica, seu Questiones« (1777.) című munkával latin tudományos jogászaink közé sorakozik.[1]

Családja hatalmát óriási birtokszerzései öregbítették. Mária Terézia már 1749-ben a divékujfalusi Ujfalusyak magvaszakadtával Fót, Káposztásmegyer, Sikátor és Palota helységeket adományozza neki, melyeket fia halála után előbb a Csekonicsok, majd a Károlyiak vásároltak meg. 1751. évben igényt tart az aradmegyei Bibics-javakra és 1773-ban megszerzi a zarándi uradalmat, Szent Annát, Fazekast, Varsándfalva, Alatka, Morócz, Harkály és Nyék aradmegyei, Kovácsháza csanádi pusztákat, melyeken korszerű gazdasági építkezések és berendezések által azon vidékek kulturalis emelkedését is előmozdítia. Ide számítjuk nejének, Niczky Annának hozományát és egyébb örökségeket, a melyek által gazdagsága természetes uton is gyarapodott. Fiára tehát a fényes családi néven kívül egy óriási vagyon jutott, melyet ez észszerű gazdálkodással megkettőzhetett volna.[2]

Az atyai hatalom, a grófi rang, az udvar kegye és a dúsgazdagság oly eszközök voltak, melyek az ifjú Fekete János pályáját is megaranyozták és oly kilátást nyitottak, mint akkor kevés nemesi ifjunak nyilott. Ámde korlátlan függetlenségi vágya, szókimondó természete, szellemi fölénye és pazar költekezése mind a katonai és politikai, mind az irodalmi pályán sok áthághatlan akadályt gördített utjába. Ama páratlan előnyök és ezek a természeti tulajdonságok végzetes összeütközésbe kerülnek életében. Végzetesen hatnak fejlődésére és szereplésére. Míg atyja élt, minden gát

[1] *Horváth Mihály:* Magyarország történelme VII. 275. 304. 309. 418. — *Marczali Henrik:* Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig. Bpest. Athenaeum. 1898. Magyar nemzet története. VIII. 411. 579. — *Marczali Henrik:* Mária Terézia. 1717—1780. 79. 160—163. old. (Történeti Életrajzok.) — *Marczali Henrik:* Magyarország története II. József korában. — *Márki Sándor:* Arad vármegye története. 381. stb. — Dr *Borovszky Samu:* Csanád vármegye története. Bpest 1897. Magy. Tud. Akad. — *Csorba József:* Somogy vármegye ismertetése. Pest. Emich 1857. — *Fessler:* Geschichte der Ungarn. X. 399. 403. 405. — *Himpfner Béla:* Az aradi kir. főgymnasium története. Arad 1896. — *Kara Győző:* A Bibics-alap története. U. o.

[2] *Országos levéltár* Fasc. 1844. 13. — 8400. — 1886. 6. 7. 8. — Lad 2. N. 57.; 6. N. 13. — *Arad-megye levéltára* 1755. 13. 123. — 24. Jan. 1775. l. 26. — 1770. 3. 58. — *Zalavármegye levéltára.* Régi nemesi összeirások. — *gróf Károlyi-levéltár.* Nagykárolyi gróf Károlyi Eduard és Sándor birtokainak történeti esmertetése. 1866. (Kézirat. Eble úr szivességéből.) — *Gr. Csekonics család csitói* levéltára. (Babics József orsz. gyül. képviselő úr szivességéből.)

hamar összeomlott törekvései előtt és katonai gyors emelkedését sokban apja érdemeinek is köszönheti, mihelyt azonban ez örökre behúnyta szemét, korlátlan természete állandó hadilábon állott a közfölfogással és a viszonyokkal.

Fekete György országos elfoglaltsága mellett is ráért arra, hogy fiának nevelését egyideig önmaga vezesse és irányítsa. Nem gyakori dolog főúri családainkban, hogy a gyermekek fejlődésekor szükséges sokoldalu ellenőrzést a család feje intézze. Rendesen beköszönt a jól-rosszul választott nevelő, ki ellenőrizetlenül és tetszése szerint vezeti a gyermekek lelkületét. Sokszor nem is vezeti. Az öreg Fekete főczélja, hogy fiát a nyilvános pályára nevelje, arra, a melyen ő annyi sikert aratott, főtörekvése továbbá az is, hogy korszerűen nevelje.

Ámde Fekete Jánosnak a közpályára semmi hajlandósága sincsen. És ezzel az apa és a fiú élethossziglan állandó ellentétbe jutott. Az ifju Csabrendeken nevekedik, hol legelőször érezte hivatását a költői pályára. Nevelője tulajdonképen a természet és a korán ébredő szerelem. A község környéke, a vidék természete és őstörténete még ötven év múlva is hatással van költészetére. Franczia verseiben nyilatkozó természetfestései, bölcselmi költeményeiben uralkodó természetszeretete, az ősi kor iránt érzett vonzalma már az ifjúban fölébredt.[1] A csabrendeki kastély ablakából régi erdőkre és zöldelő halmokra nyílik tekintete, melyeken a báj és a szerelem istenasszonyai kalandoznak. A közeli Sümeg az ősember óriás maradványaival egy boldogabb korba varázsolja el képzeletét. Itt leli meg a nyugalmat, melyet sem a nagyvilág, sem a hadi zaj, sem a királyi udvar fénye nem nyújtott sohasem. Ide tér csalódott szívvel, mihelyt Csabrendek urává lesz, mihelyt a hadi pályáról kielégitetlen becsvágygyal bucsut vesz, innen fut, mihelyt a politikai, főleg a nemzetiségi viszályok megnyitják szemeit és azt látja, hogy a nemzet összeroskad a nemzetiségek konok küzdelme alatt.

Atyja nem ily érzelmeket, nem ily ábrándozást várt fiától. Korán aggódik költői hajlamai miatt és e végből a házi nevelésben a régi rendtartás követelte »poesis« osztályát kihagyták, átugrották és nyomban a »rhetorikára« tértek át, nehogy Virgilius, Horatius és Ovidius gondolkodása, a költészet ábrándképei megháborítsák az ifjunak érzelmeit:

Hijjában aggódtak, nem tudtam regulát,
Ujjaimon mégis számoltam fabulát,
'S Erősebb volt bennem Apollo hivása,
Mint kedves atyámnak gondos meg tiltása.[2]

[1] *Mes Rapsodies I. 46.* Vers à une terre où je suis né, et dont je suis aujourd'hui le Maitre. — *Magyar Munkáji* I. 79.

[2] *Magyar Munkáji.* I. 56. Muzsámnak.

A költészet iránt érzett lelkesedésében sem atyja, sem a logika professzora nem tudják korlátozni.[1] A természeten kívül a szerelem indítja verselésre.

Nevelésében főleg az idegen nyelvek elsajátítása az uralkodó, a magyar nyelvre kevés gondot fordítanak. A francziás és németes nevelés, mely Mária Terézia idejében mind az udvar, mind a főúri családok korszerű kellékéhez tartozott, nagyon kevés ügyet vetett az elhanyagolt és lassankint vétkesen szükségtelenné vált magyar szóra. Első verseit francziául irja, tud azonban az olasz, német és latin nyelven kívül magyarul is és nagy kedvvel forgatja Gyöngyösi István, Beniczky Péter és Faludi Ferencz verseit, kiknek költészete leginkább hatott későbbi magyar verselésére is.

A francziák közül Chaulieux, Bouflers, Parny és Voltaire, a latinok közül Horatius, Ovidius és Seneca, a németek közül Wieland szelleme foglalják le az ifju lelkét és bennük leghatalmasabban érinti a skeptikus türésből fakadt gúny minden fajtájának divatos szelleme. Voltaire lett félistenévé és annak maradt egész pályáján. Növelte ez imádatot még az is, hogy ez a nagy szellem dicsérettel halmozza el franczia költeményeit, levelezésbe bocsátkozik, barátságára méltatja és hiún kaczérkodik imádója tehetségeivel. A természet, a szerelem, a szabadság, a haza és Voltaire szeretete, ennek ragyogó sikerei bilincselik le Feketét.

Fiának ezen belső hatalmaival apja tehát nem tud megküzdeni és hogy mégis eltérítse kedvencz könyveitől és szenvedélyeitől, először Bécsbe, a savoyai nemes akademiára küldi,[2] hol a humanistikus tanulmányoknak, jogi és bölcsészeti tudásának veti meg alapját, hol a lovagi erényeket: a vivást, tánczot és lovaglást sajátítja el. Innen az ujonnan alapitott Theréziánumba kerül, hol a katonai ismeretekben is nyer némi tájékozást. Itt ébred egyuttal a tanárai és vezetői iránt életfogytiglan táplált lelkesedése. És ez a befolyás nagyobb hatással volt reá atyja szavainál.[3]

Féktelen természetét azonban az iskola sem tudta enyhíteni. Ekkor történhetett, hogy Bécsből atyja tudtán kívűl Angliába szökött.[4]

Egyedüli menedéknek kinálkozott a házasság és így még

[1] *Oeuvres posthumes.* Petites Reflexions. I. III.

[2] *Finánczy Ernő:* A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Bpest, Magy. Tud. Akad. 1899. 338. l.

[3] *Mes Rapsodies.* I. 12. Au R. P. R. du collége Thérésien aujourd'hui Evêque de Neustadt, en lui endoyant ce Recueil:

De ton Disciple avec orgueil
Je porte encore le titre,
En te présentant ce recueil
De mes progrés j'ose te rendre arbitre . . . —

Vers au Professeur de S. . . . en lui envoyant l'Epigramme précédente. I. 79.

[4] *Keresztesi József:* Krónika Magyarország polgári közéletéből a XVIII. század végén. Pest, 1868. Kiadja Ráth Mór. 266. l. Fekete *György*-ről beszél 1790-ben, de *János* értendő. György meghalt 1788-ban.

ifju korában kelt egybe grót Eszterházi Jozefával, kivel boldogtalan életet folytatott és a kitől katonáskodása szakította el. Bár e nő lelkesedett a katonai pályáért, dicsvágyát nem elégítette ki férjének emelkedése, érzelmét nem annak állhatatlansága.[1] Életük hol egyesült, hol ismét szétvált, amint a tábori elhelyezés, az utazások, illetőleg a férjnek kalandozásai időt engedtek reá. 1779 után egészen szétváltak utjaik.

A férjet ezen időben majd Pesten, majd aradmegyei bitokán találjuk (1762.). Hol a Körös partján ír szerelmi verseket egy Johannához, míg neje Bécsben gyermekágyban fekszik (1765.), hol Bécsben, Triesztben vagy Galicziában hódol más szerelmeknek, mig a nő állandóan Bécsben tartózkodik és itt születik fia is. (1767. nov. 7.) De itt forgolódik János is az udvari előkelő társaságban mulatozva, itt ismerkedik meg Ligne herczeggel, Laudonnal, Daunnal, Kaunitzczal, Rieddel, Ayrenhoffal, kikhez franczia versei és levelei szólnak. E versek eljutnak Mária Terézia, II. József és az illetőknek, kiknek szánva voltak, kezeihez és a szellemes franczia költőt szívesen fogadják, az udvariasan hódolót örömmel karolják föl.[2]

Szerelmi versei ismert előkelő szépségeken kivül szinésznőkhöz és tánczosnőkhöz szólnak, kiket Climène, Acante, Themire, Cloris, Julie, Céliante, Iris és más précieuse neveken szólit. Gyakori leveleket vált korának leghíresebb tánczmesterével, Noverrerel.[3] Költészetének jelleme a *poésie legère* utánzása. Voltaire, Chaulieu, Parny a mintája. Egyes darabjai — Kont Ignácz tanusága szerint is — sikerült versek.[4] Lefordítja Horatiusnak öt ódáját,[5] Hagedorn egy epigrammáját,[6] Beniczky Péternek a szabadságról szóló versét, mely utóbbit a franczia közönség számára egyuttal elég kimerítő kommentárral kisér.[7] Mindezek nem szigorúan vett

[1] *Oeuvr. Posth.* Petites reflexions.

[2] *Mes raps.* Vers pour mettre au bas du Portrait de l'Empereur Joseph II. de l'année 1766. ; I. 65. Epitre au Prince de Ligne, sur la frivolité de la pointe. I. 71. — Vers sur la maladie de L[illegible] Majestè l'Imperatrice Reine. I. 85. — A S. A. R. Mgr. de Prince Albert. I. 91. — Au Général Miltitz. I. 92. — Au Général, Pellegrini I. 134. — Bouquet au defunt B. de Ried, alors lieutenant Colonel de Ligne pour son jour de nom. 1777. I. 169. — A Mr. d'Ayrenhoff, Colonel Commandant le Regiment de . . . II. 137.

[3] *Mes. raps.* II. 220. Fragment d'une lettre à Noverre. 1764.

[4] *Kont Ignácz.* Magyar-franczia versírók. Egy. Phil. Közl. 1900. jan. f. 115. Vers à une terre de mon père, Vers à une terre où je suis né, Portrait de Climène, L'amour sans ailes, Rapatriage aux Muses que j'avais quittées, Au Comte de B(attyan), Vers à l'auteur de Julie, Les plaisirs de la vendange.

[5] *Mes raps.* I. 119. Imitation de la sixième ode d'Horace (Quis Martem tunica tectum . . . .) I. 11. à Leuconoé (Tu ne quaesieris scire nefas), I. 13. à Venus (O Venus regina Gnidi Paphique . . .) I. 32. (Poscimus si quid vacui . . .) I. 25. á Lydie (Parcius junctas quaatuint . . .)

[6] *Mes Rap.* 33. Sie thaten dies, was einst Aeneas that.

[7] *Mes Raps.* I. 158. Version libre. D'une ancienne pièce hongraise d'un Poëte nommé Benyicki, qui s'est amusé à mettre en petits vers les proverbes de son tems. J'ose assurer, sans que le Patriotisme m' aveugle, qu'il y a du sublime, et beaucoup de force dans l'original, mais il est difficile de rendre des

fordítások, hanem a franczia nyelvbe szabadon átültetett költemények. Mind eredeti versei, mind fordításai egyszerűek, kedélyesek és czikornya nélküliek. Híven visszatükröztetik akkori hangulatát, kedvteléseit és egyuttal művelődéstörténeti adalékul szolgálnak az bécsi főrangu világ gondolkodásához. Itt említjük meg a *conte libidinaire* verseit, melyek a Mes rapsodies második kötetében vannak. Ezekben részint franczia mintaképeit, Piront, Grécourtot, Bouflers-t és Voltaire-t, részint Wielandnak pajkos muzsáját követi. Képzelete ezekben néha elsekélyesedik és leplezetlen érzékiséggel lép föl, de nem sülyed le a durvaság és szemérmetlen frivolság undokabb rétegeibe. Francziás könnyedséggel siklik tovább e sikamlós talajon. Fiatal lányok kezébe nem valók ugyan, de a férfinak, vagy a katonának szemérmét nem sértik. A mult századbeli érzékies és pikáns költészetben ép oly helyet foglalnak el, mint Wielandnak hasonrangu költeményei. Kilencz elbeszélésének tárgyát, részint az akkor kelendő pikáns anekdotákból, részint Wielandból meríti.[1] Ezen conte-okat gróf Esterházynak, a királyi hadsereg brigadérosának ajánlja.

Ugyanezen időből erednek franczia prózai munkái, melyek levelek, vitatkozások, könnyed elbeszélések és a társadalmat, a kormányt, a családot és a vallást érintő reflexiók.

Levelei közül kétségkivül azok a legnevezetesebbek, a melyeket Voltairerel váltott. Ezek nemcsak az irót, a magyar irodalmat, hanem a franczia irodalomtörténetet is érdeklik. Mivoltukkal és jelentőségükkel azonban csak később foglalkozhatunk. Itt említjük föl a tizennyolcz éves korában irt *Reponse au Chapitre X. du T. IV. de L'abbé St. Réal, par un Auteur de dix huit ans.*[2] A nők védelmére irt reflexiók, melyekben megtámadja St. Réal abbénak azt a nyers fölfogását, mely szerint az asszonyokkal úgy kell bánni mint a törökök, sőt még rosszabbul, ugy mint a vadállatokkal, mivel sokkal veszélyesebbek a tigrisnél és oroszlánnál. Fekete nemcsak kulturtörténeti jelentőségében fogja föl a nőt, hanem erkölcsileg is megvédi, kimutatván, mily nagy befolyással voltak a nők Görögország, Róma, Német- és Olaszország műveltségére és művészetére, dicsőitvén az egynejűséget, illetőleg az *egy* nő iránt érzett magasztos érzelmet. *Reflexion sur l'amour*-ban[3] a szerelem mivoltát tárgyalja. Sorra vevén az érzetet, a belőle eredő és vérmérséklet szerint változó lelki fölhevülést, mely az ideálban találja meg vonzalmának legtökéletesebb formáját, kifejti a szerelemből származó féltékenységet és egyéb szenvedélyeket, a szerelemnek korlátokat nem ismerő hatását, melynek főczélja pedig a nemnek föntartása. A *Traduction de l'Ecord d'un discours allemand, sur*

pensées détachées sans les affaiblir par la traduction ; je me suis surtout attaché à conserver la tournure originale souvent aux dépens du style.

[1] *Mes raps.* II. 6. 9. 10. 13. 17. 20. 44. 50. 60.

[2] Mes. Raps. I. 177. stb.

[3] U. o. I. 200.

Marie Thérese-ben [1] a királynő dicső uralkodásának magasztalása foglaltatik. Korszerű és bölcs intézkedéseitől nemcsak az államra, hanem a polgárságra is igen sok jó háramlik. A *Fragment sur la mort de la Majesté l'Empereur François I.*[2] a megholt császárnak kedves familiaris vonásait írja le. Főjellemzése abban csúcsosodik, hogy nem a parancsolás volt uralmának jellege, hanem az, hogy mások bölcsesége előtt is meg tudott hajolni, mások akaratának is bölcsen alá tudta magát rendelni. Jellemzi mint katonát is, kinek hősies bátorságát, elszántságát és a veszélyek megvetését csodálja. Az *Adelaïde et Henry, Histoire tirée de l'Allemand* [3] élénk bizonyitéka annak, hogy irónk érzékkel birt a naivabb, sőt a sentimentalis költészet iránt is, és azt mutatja, hogy a conte-ok szerzője az ártatlanság és tisztaság hirdetése és szeretete iránt is fogékony volt. Adelaïde és Henry a német udvari poesisre emlékeztető hosszabb elbeszélés, melyben a királyleány rangján alul szeret, erdőbe vonul, férjével egy remetelakban él, ott neveli gyermekeit, mig fiában kitör a királyi vér ereje, kalandokra vágyik és a harczi pályán kitünteti magát. A királynak fölfedi kilétét és az megbocsát lányának, hogy az régi rangját ismét elfoglalhatja. Fekete az elbeszélésnek naiv természetét megóvja, menetét élénkíti és változatosabbá teszi a német eredetinél.[4] A *Pensées detachées, écrites les années de 1764. 1765. et 1766.*[5] korszerű és aesthetikai reflexiók, melyek jobbára a társadalmat, az udvart és a kor történetét érintik. Érdekes adalékjai az akkori udvari és közfölfogásnak, nemcsak az irónak mélyreható belátását, hanem éles kritikáját is tanusítják. Ezekhez hasonlók az Akadémiában őrzött és ki nem adott, szintén franczia *Petites Reflexions,* melyek azonban életének egy későbbi korszakából valók és inkább történeti, mint aesthetikai becsüek.

Ezzel nem merítettük ki franczia munkásságát, hanem csak megjelöltük. Munkái kezdetben csakis kéziratban forogtak közkézen, míg 1781-ben, már katonáskodása, után két kötetben kinyomatta. Míg az udvari körök és barátai szivesen olvasták, addig a censura eltiltotta. Ebben a korszakban Fekete jobbára franczia nyelven ir és a magyar viszonyok nem befolyásolják költészetét. A kör, a melyben megfordult, a melynek irt, franczia és német volt. Bécsben ritkán hangzott a magyar szó és azzal a társasággal, a melyet Bessenyei alkotott maga körül, Fekete nem érintkezett. Jelentősége sem volt ekkor még oly korszakalkotó, mint a milyenné később vált. De Fekete maga sem uralkodott annyira a magyar nyelven, hogy mint irodalmi ujitó fölléphessen. De nem is élt még benne a vágy, mint Bessenyeiben és társaiban,

[1] U. o. I. 210.
[2] U. o. I. 214.
[3] U. o. I. 227.
[4] U. o. 301. Note.
[5] U. o. II. 315. 55. reflexio.

hogy tehetségével magyar szóban a magyar irodalomnak használjon. Hazaszeretetéhez azonban így sem férkőzhetik gáncs, mert ez sugallja azt, hogy a magyar közviszonyokkal a külföldet megismertesse. És különben is a magyar irodalom állapota a kortársak szemében nem tünt föl oly sötét színben, mint azt az utókor festette. Jóllehet Feketének tehetségét már 1765-ben báró Orczy Lőrincz fölismerte és »A' Körös Partján 1765-ben költ Első Magyar Verseim«-re[1] őt a magyar verselésre buzdítja:[2]

»Eddig tsak dudáltál Voltair furuglyáján,
Ujjodat jádzattad Boileaunak lantján,
Emelkedj kevéssé Gyöngyösi madarán
Mondj nékünk egy Zsoltárt Benitzki notáján.«

és bár Fekete a magyar nyelvet tökéletesen beszélte, mégsem bátor kodott ez időben magyar nyelven megszólalni. Magyarázata leginkább azon körülményben gyökeredzik, hogy a magyar irás-nyelvben nem teljesen otthonos. Erről hangzó panaszát és mentségét már 1762-ben,[3] de később is igen gyakran olvassuk munkáiban. Egyszóval Fekete ekkor még magyar érzülettel és lelkesedéssel idegen dicsőség után vágyódik, oly vágy, melynek elérésében még nálánál nagyobb tehetségek is szárnyukat szegték.

Nyugtalan vére, becsvágya és személyes előnyei az udvar fényes körében nem nyertek végleges kielégitést. Sem atyja befolyása, sem a családi élet, sem a magyar közpályán kecsegtető sikerek[4] nem kötik le vágyait. A hétéves háború dicsősége és hadi esélyei, Mária Terézia hadvezéreinek és Nagy Frigyes kiválóságának bámulata, nejének előszeretete a katonai pályához, a magyar fegyverek vitéz ténykedése őt is meghatották és már 1767-ben[5] a katonai pályán találjuk. Előtte részint kalandjai, részint utazgatásaiból eredő nyugtalanság tartóztatja őt vissza e pályától, melyre, daczára gyors emelkedésének és egyéb tehetségeinek nem volt hivatása. Vérmérséklete egyáltalában nem termett az engedelmes-

[1] *Magy. Munk.* I. 1. 5.

[2] U. o. I. 4. »Ezen munkáról szóló levele generalis báró Orczy Lőrintz úrnak.«

[3] *Károlyi levéltár.* Zaránd, 10. jun. 1762. Fekete levele a Károlyi grófok titkárához: Ambar gyonge tehetségem csak félve engedi, hogy oly böcsös magyar levélre ezen nyelvben feleljek, kit (szégyenemre megismerem az többiek között legkevesebbet muveltem); kivánván mind az által azon törvént megtartani az ki az feleletet oly rendbelivé teszi mind az kérdés volt, ambar rosz magyarsaggal is sekretarius uramnak irnyi akartam . . . . P. S. irásbeli vétkeket szokot vigyázatlanságom okoszta bocsanatot kérek.

[4] *Pestmegye levéltára.* A pestmegyei főispán már 1760-ban, húsz éves korában nevezte ki táblabíróvá.

[5] *Oeuvres posthumes.* Petites Reflexions XXVI. Je ne saurais dissimuler, qu'il y a un peux de la faute de Papa et surtout de la mienne, à tout cela, il m'a empeché d'entrer au service, l'année 1758, parceque j'étais une mauvaise tête . . . .

ségre és fegyelemre, türelme nem a katonai hivatalnokoskodásra és szervezésre.

Minden lántzot útálván,
A' rabságot általlván,
Belé juték a' békóba,
Magam menvén a' hálóba;
Szabadságról álmodtam,
Kalodában akadtam.[1]

A katonáskodásról szóló biztos adatok 1767. évben kezdődnek. Ettől az évtől kezdve 1779-ig állandóan táborban találjuk. Folytonos áthelyezése egyik ezredtől a másikig máris gyanús és a körülményekkel érzett elégedetlenségét tanusítják. 1767. év előtt a Siskovics huszároknál mint kapitányt említik, ebben az évben a Dessőffy huszároknál őrnagy.[2] Az állásával és haladásával elégedetlen ember már szeptember 2-án engedélyt nyer, hogy Plettenberg báró alezredestől annak rangját megvásárolhassa és így az 1767. évben a dragonyosokból svalizsérokká átalakított második Löwenstein-ezredhez[4] helyezték át. Mindaddig azonban, míg az alezredesi képesítést elsajátítja, mint kapitány[5] díjtalanul szolgál. A Plettenberg báróval kötött szerződés értelmében, annak haláláig (1796. nov. 1) évi vitalitiumot (60 frt.) tartozik fizetni. A nyert engedélyt arra használja föl, hogy már nov. 14-én szabadságot kér és otthagyja ezredét. A következő év (1768.) jan. 8-án kelt rendelettel január 1-től fizetéses alezredessé nevezik ki.[6] Ebben az évben Laudon főparancsnoksága alatt találjuk, a kinek vezetésében mindvégig kiszolgált.[7]

Ezrede rendesen a birodalom északi tartományaiban táboroz. Krakó, Dombrowa, Singava, Vengerka, Olesicza, Tarnow galicziai állomásokon kívül néha-néha huzamosabbb ideig szabadságon (Bécs, Pest, Pozsony) tölti életét. Mint a társas élet nagy barátjának kellemesen múlnak a napok. Bor, szerelem, kártyajáték mindenkor kedves időtöltései voltak a katonaságnak. Ezek azonban csakhamar igen kellemetlen helyzetekbe sodorják Feketét. Lassankint nagyobb adósságokba keveredik, melyeknek kifizetésével édes keveset törődött, úgyhogy kezdetben apja, ennek halála után pedig egészen haláláig ő maga kénytelen azokat törleszteni. Az első hitelező már 1777. évben jelentkezik Lubomirszky herczeg személyében, aki a grófnak fél fizetését lefoglalja.[3] Ezt követi a hite-

[1] *Magy. munk.* I. 94. Ének.
[2] *Bécsi hadi lt* 1767. Publici 524. sz. máj. 10. — 653. sz. jun. 6. — 828. sz. jul. 9.
[3] Most a 7. számu ulánus ezred. K. u. k. kriegs Archiv. Schriften Abtheilung. Dienstzettel és Dienstbeschreibung. (A szerző tulajdona.)
[4] Capitain-Lieutenant. *Hadi lt.* Publici. 254. 255. 468. 1205.
[5] *Hadi lt.* Publ. 1349. 26. 1185. 1396.
[6] *Hadi lt.* Publ. 1253.
[7] *Hadi lt.* C. 1497.

lezők hosszú sora, barátok, bajtársak és kereskedők személyében.[1] Fizetését, nyugdíját néha évekre lefoglalják és ezt oly semmibe veszi, hogy megesik rajta, miszerint nem is tudja, hogy a lefoglalás megszünt és ennélfogva járandóságát föl sem veszi. — Ugyanakkor kezdődik évekig (1777—1785) elhúzódó pöre fölebbvalójával, Sauer ezredessel, a mely pör nagyban hozzájárul, hogy személyét a legmagasabb körökben kegyvesztetté tegye és a katonaságtól való eltávozását siettesse.[2] A könnyelmű és gondatlan élet nyomorúságaiban nagy része volt. Ő, ki életfogytiglan igen keveset törődött a pénzzel, azzal sohasem tudott észszerűen bánni. Szenvedélyeinek áldozta föl vagyonát. Hivatalos iratok elmulasztása, a köteles elszámolással való nemtörődése, egyszóval a bureaukrata munkásság, melyet a katonai tisztség épp úgy követel, mint más polgári hivatal, nagy mértékben hozzájárult, hogy Fekete állását megrendítse, őt magát pedig elkedvetlenítse a pályától. Ezek miatt inkább kamatos kamattal fizetett, semhogy ily tekintetek korlátozták volna kedvteléseit. És ez állott rajta boszút, főleg akkor, midőn a bureaukratikus pedans II. József vette kezébe a kormányzás terhes gondjait. A költőnek, a bohémnek szükké lett a katonai existen-

[1] Adósságainak listáját a következőkben állíthattuk össze. Érdekes tanui a tábori életnek. 1783-ban 23,587 frt 58 krra rúgtak *(Hadi lt.* C. 460. 711. Fasc. 58. 570.), 1785-ben atyja (Magy. munk. I. 9. 18.) kifizette, azonban maradt még elég. Hitelezői néha évtizedes utánjárással juthattak pénzükhöz. — 1777-ben kér Lubomirszky 1000 aranyat, Dragon őrnagy 30 aranyat *(Hadi lt.* H. 226.); Hardelle kereskedő 700 aranyat (C. Pag. 609.); Gangler piperekereskedő 555 frt 13 kr (C. febr. 26.); Bohomitzky kapitány 5000 frtot (C. pag. 1187.), továbbá Esterházy főhadnagy és Klein őrmester (C. pag. 771.); Schaindl Mayerin kereskedő (C. Pag. 767.); 1778-ban Skrzynszky lengyel nemes 569 aranyat (C. 1185.), Postl József és Cossa Mária és társa kereskedők (C. 990. Fasc. 46. 199.); Wiehman Francziska tiszt özvegye 100 aranyat (C. 975. 818. Fasc. 58. 714.); Kirchmayer 498 frt 23 kr. (C. 615.); 1779-ben Conti Fülöp szini impressario 100 aranyat (F. 1143. Fasc. 18. 786.); 1780 ban Keil Zsigmond és Mayer zsidó (C. 695.) Solick gróf (C. 852.), Zalkay főhadnagy (F. 711.); 1781-ben Guttkovszky András gabonakereskedő 1700 frt (C. 176. Fasc. 46. 161.); Windischgrätz gróf 213 frt (F. 490. Fasc. 46. 161.), Förchelt 152 frt (F. 624.), Baranyay huszárszázados 592 frt (C. 612.); Moriggia Vincze 4000 frt, a katonai hatóság elutasítja (D. 1595. Fasc. 43. 423.); 1784-ben Kürthy Adalbert tiszt 500 frt (C. 63.); 1787-ben Dorn nyerges 21 aranyat (C. 407. Fasc. 58. 275.), Wartfeld Dávid 2000 frt (H. 185. Fasc. 58. 306.), 1791. és 1796-ban Landauer Zeiser Tarnowból italokért 1079 frt 9 kr. (C. 396. 728. Fasc. 58. 934.) 1799-ben Wallersteini gróf Rubini Péter Lőrincz 7000 frtot, kit a katonai hatóság a septemviralis táblához utasít. (C. 700.) — Ezek tiszti adósságai, melyekhez járulnak még magánadósságai, melyek vagyonának kilencz tizedét elemésztették. Ugy látszik, Fekete a magyar irodalom legnagyobb adósságcsinálója.

[2] Ezt a pört a hadi kincstár indította ellene, midőn Sauer után ezredes lett és minden elszámolás nélkül átvevén az ezredet, a pénztárban 10.707 frt 71 kr hiányt födöztek föl, a katonai könyvtárból pedig szolgálati könyvek hiányoztak. A pört Sauer generális és Fekete elkeseredetten vitte, mivel nem volt kideríthető, kinek hibájából keletkezett a hiány. Végre is Feketének kellett megfizetnie. Benne sem Feketének, sem Sauernek becsülete nem károsodott, mindkettő hivatalos mulasztást követett el, mivel a pénzről nem számoltak el egymásnak. Különben hasonló bajok sok akkori magyar tábornoknak elkeserítették katonai pályáját.

czia. De azért pályáján még emelkedett. A hadi levéltár iratai 1774—75 között már mint ezredest nevezik, ő maga egy fiához írt levélben azt mondja, hogy Olesiczán lett azzá.[1]

Mint ezredes a bajor örökösödési háborúban tüntette ki magát, midőn Laudon vezetésében az Iser hadosztálynál[2] vitézségének kiváló jelét adta. 1778. szept. 19-én ugyanis Sauer generálistól azt a parancsot vette, hogy egy lovas különítménynyel a szász határon keljen át és foglalkoztassa a közeledő ellenséget. Fekete kis svalizsér csapatjával egy Marienberg előtt állást foglaló erősebb ellenséges csapatot megtámadott, azt nagyszámú halott és sebesültnek hátrahagyásával megszalasztotta. A támadás zsákmánya egy ágyú és lőszerkocsi volt, azonfölül Marienberg városa, a megsarczolástól menekülendő, egy 20,000 frtra szóló váltót állított ki.[3] A támadáskor Fekete alatt két lovat szúrtak le és maga is jobb lábán megsebesült. Fekete ekkor mindenképen rászolgált arra, hogy valamelyes katonai kitüntetésben részesüljön. Midőn azonban ezt hiába várta, sőt, midőn 1778. év telén II. József hét Laudon hadosztálybeli tisztet érdemkereszttel tüntetett ki, pedig ezek az ellenséget még távolról sem látták,[4] Fekete Hadik marsall révén egy pro memoriában kitüntetését kérte. Ennek a pro memoriának nem épen alázatos hangja ügyét még jobban elrontotta. Kitüntetésben nem részesülvén, 1778. jan. 7-én áthelyeztetését kérte, belátta, hogy saját tisztikara előtt semmivel sem igazolhatja érzékeny mellőztetését. Midőn az áthelyeztetést sem nyerte meg, 1779-ben, a tescheni béke után, nyugalmaztatását és vele évi 2000 frttal járó tábornoki rangot kéri. Ezt ugyanazon év decz. 3-án meg is kapta azon legmagasabb kitétellel, hogy atyja érdemeinek tekintetbe vételével adják.[5] Deczember 27-én megkapta a végzést és ezzel a hadseregtől megvált.

Midőn később II. Józseffel személyesen beszélt és ez kinyilvánította előtte, hogy szolgálatára még számít és hogy ezt tőle nem fogja sohasem megtagadni, Fekete erre hajlandónak mutatkozott, kifejezvén, hogy a felség családjáért bármikor is kész életét feláldozni, de ekkor, megrongált egészsége miatt a magánéletbe kell visszavonulnia. Bántotta mellőztetése és czután is csak úgy volt hajlandó a hadsereg kötelékébe ujból belépni, hogyha valamely dandár élére rendelik. Két év múlva II. József három levélben és egyszer szóval is megigérte, hogy visszatérése esetére dandárparancsnokká teszi, ámde ez sem történt. Fekete a

[1] *Magy. Munk.* II. 182. — *Hadi lt.* 1777. I. 99.

[2] *Mittheilungen die k. k. Kriegsarchivs* 1883. Kaiser Josef II. als Staatsmann und Feldherr. IV. Der bayerische Erbfolge Krieg 1778—79. 48. oldal.

[3] *Oesterreichischer Kriegs Almanach.* Wien, 1779. I. Theil. 175. old.

[4] *Oeuvres posthumes* Petites reflexions CXIV.

[5] *Hadi lt.* 1779. G. 5105. 9164. A legmag. leirat szövege: Feldmarschall Hadik! Aus besonderer Gnade für den Vatter, bewillige ihm den Generals Caracter mit 2000 fl. Gehalt. mp.

török háború kezdetén kérte is behivatását, de csak mint tényleges vezérőrnagyot tartották nyilván, anélkül, hogy bevonult volna.[1] II. Lipót trónralépésével ujra kérte és kapott is igéretet, de mint maga irja: »más az igéret, más a megtartása«.[2] Hasonlóan folyamodott I. Ferencz trónrajutásakor, de választ sem kapott. Kerülő utakon tudta meg, hogy nem alkalmazzák, mivel »egészsége legkevésbé sem védi meg az iszákosságtól«.[3]

Hadi pályájának befejeztével nejétől is örökre elszakadt, mivel azt hitte és ez később be is bizonyosodott, hogy ellenségeivel szövetkezve, balszerencséjének okozója.[4] Esterházy Jozefának mind az udvarnál, mind a legmagasabb katonai körökben élvezett befolyása sokban hozzájárult, hogy a könnyelmű férj kegyvesztetté lőn. Feleségével ez időtől fogva nem találkozik, kivéve akkor, midőn az nyilvános pört indít ellene vagyona eltékozlása miatt. A nő férjét jóval túlélte és ennek halála után örökségéből nagyobb évi járadékot huzott.[5]

Feketének többszörös óhaja, hogy a hadsereghez visszakerüljön, az ehhez érzett nagy szeretetének tanúja. Ez a vágy és csalódása végső napjáig furta őt. Több későbbi levelében, számos versében ismételten említi, mily galádul fosztotta meg »a tatár irigység« a hadi pálya dicsőségétől.[6] Ő, az »Isten haragjából régi káplár«, ki a »betsület utjába« járt, és »diadalmat nyert néha Burgusoktól«, ötven éves korában ujabb és másnemű dicsőségért kezdett lelkesedni, mely érzelem alól azonban ki-kitör a katonaszív elkeseredése. Ily szellemben irja 1800 körül fiának, ki ekkor Galiczián utazgat, Vengerkából küldött levelére:[7] »Valóban irigylem néked azon Vidéknek látogatását, mellyben én sokféle okokra nézve szerentsés voltam. Singaván lakott a most meg halálozott Generalis Sauer akkori Obesterem; Olesiczán lettem Obester és kártyavárit katona előmenetelemnek (bár azokat irigység szele elpusztította) épiteni kezdettem. Jön ehhez, hogy fiatal 's egészséges lévén, a but bajt alig éreztem:

Hadaknak Istene nem szűnt ketsegtetni
Borostyán szerzéssel, 's velem reméltetni,
Hogy diadalmakra Vitéz sereginket,
Vezérleni fogom, mert noha szépinket

[1] *Hadi lt.* Stabsbuch 1787. — *Oeuvr. posth.* Pet. refl. CXIV.

[2] »Mais promettre est un, et tenir un autre.«

[3] *Oeuvr posth.* Pet. refl. CXIV. »tandisque ma santé me defend le moindra exces en vin.«

[4] U. o. Ma femme liée avec son Maurepas qui étai l'ami intime du Marechal Laci, a caballeé contre moi, car elle regardait mon avancement comme un reproche de sa maniére d'agit à mon èguard . . .

[5] *Csekonics Endre gr. Csitói lt.* Számadások. 1803.

[6] *Pucelle* XII. énekéhez írt előszóban.

[7] *Magy. Munk.* II. 182. 183.

Hódítnám, nem hagytam szívem bágyasztani,
'S ugy tudtam időmet két karban osztani,
Hogy kötelességem gyorsan még tétessék;
De mégis mulatás el ne mellőztessék.
Dombiczán, Tarnovon Amor lépes méze
Szívemet el fogta, de rajt nem tetéze,
Mert naponként mégis legényim mustráltam,
Vagy hasznos sereglést fejemből próbáltam.
Igy éltem Ifjantan azon szomszédságba,
Nem vélvén hogy jutok olly nyomoruságba,
Mely már régtől fogvást kinozva lelkemet,
Sem hogy had piarczról el nyomnak engemet,
'S későbben kívánván Hazát épiteni,
Hogy Udvarnál bajba, szint a' fog ejteni,
Mert tsak Törvényünknek, 's ő néki szolgáltam,
Demagogusoknak pedig ellent álltam,
Kik mindent intézvén magok rút hasznára,
Mászva mégis értek, jóknak jutalmára,
Azt sem véltem akkor, hogy én vénségemre
Síránkozva nézzek fogyott értékemre,
'S a' rendet szeretvén, mégis bele düljek
A' került örvénybe, 's torkig elmerüljek.«

Összes kártyavárainak összedöltén siránkozik e versben, pedig mindegyikéhez sok tehetséggel, nagy ambitióval, de még nagyobb önérzettel fogott, mégis ez buktatta ki először a hadsereg kötelékéből, majd az udvar kegyéből, végre az országintéző rendek soraiból.

Hadi ténykedését nem a vitézség egyedül, hanem a katonai szellem jellemzi. Oly katonai szellem, mely nem értett ugyan a magas állásához szükséges hivatalnoki pedanssághoz, de annál inkább tudott a fegyelemhez, a lovagiassághoz, gavallérsághoz és vitézséghez. Oly erények, melyek a háborúban több sikerre vezetnek, mint a békében, pedig az ő rövid hadi pályája épp a békés időkbe (1768—1779.) esett, mikor műveltségével a kulturmunkásság terén többet használt volna, mint a táborban. Ez épp oly balsorsa volt, mint később, midőn a franczia háborúk idejében a költészetnek él, pedig szive a harczokba szólította. A bajor örökösödési háború, melyet franczia verseiben [1] oly lelkesedve üdvözöl, inkább egy óriás méretű hadászati manoeuvre volt, semhogy benne nagyobb feladatokat végrehajthatott volna. Marienbergi dicsősége inkább a tűzbe vágyó katonának első vitéz ténykedése, mint okvetlenül szükséges hadi művelet.

Egyszóval a körülmények nem kedveztek tehetségeinek.

Katona erényeit azonban nemcsak a föntiek bizonyítják.

[1] *Mes. Raps.* I. 174.

A levéltári adatok szerint 1778-ban a legfelsőbb katonai hatóságtól az ezredparancsnokok számára a korlátlan jus gladiit kérte, hogy a békeidejében vagy a háború előtt állandó katonai szökéseket statarialis büntetéssel megszüntesse.[1] Mivel ez a »regulamentum«-ba ütközött, kérését megtagadták. Ugyanakkor a fegyelem föntartása végett kérte, hogy az ezred-kiegészitő csapatoknál tiszteket is alkalmazzanak. Első ízben megtagadták, de utóbb megengedték.[2] Alárendeltjeinek nyomorán, elhunyt tisztjeinek özvegyein és árváin pedig nemcsak tényleges szolgálata idejében, hanem utána is pénzzel és közbenjárásával segített.[3]

Fekete János katonai pályáját, mint megannyi más magyar generálisét az egyéni önérzet. a büszkeség és a lelkesedés érzelme aranyozza be. Ő az érzelem katonája volt, aki hadi tevékenységében nem értett a felsőbb katonai tisztségekhez megkivántató bureaukrata rendszerhez és inkább saját hadászati inventiójának sugallatára, mint fölebbvalóinak parancsszavára hallgatott.

De a politikai pályán is az érzelem katonája maradt, főleg akkor, midőn a nyugati eszmékért fogékony magyar rendek tömeges ujításokkal léptek föl a konzervativ rendek munkássága ellen. Ilyennek látjuk őt tehát akkor is, midőn »hazát kivánt épiteni«.

II.

A katonaságtól megvált generális ezután teljesen szenvedélyeinek élt. Szinház, utazás, játék, a költészet és a politika foglalja le idejét. A két utolsóban lelte meg tulajdonképeni életczélját. Mig II. József uralkodott, leginkább az elsőknek hódolt és a politikára kevés ügyet vetett. De nem is foglalkozhatott vele, mivel ennek a korszaknak idegen szellemében forró hazafisága semmiféle tevékenységre nem talált hivatást. A többi magyar érzelmű főúrral együtt megvárta, mig a kor megváltozhatik és vállvetve részt vehetnek a nemzet ujjáteremtésében. Hazafisága azonban annál inkább tört ki II. József halála után. Addig is sok mindenféle kalandos tervvel a külföldről kiván a viszonyokra hatni, ámde kevés eredménynyel.

Fekete II. Józseffel szemben nemcsak a katonai bureaukratismus hivatásbeli ellensége, hanem egész lénye, természete és gondolkodása ellentmond a josefinus szellemnek. Ő Voltairenek és irányának testi-lelki híve, mig a császár Rousseau tanítványa, a voltairei érzékiség és epikuräismus esküdt ellensége. Fekete, ki csatákban és magán uton is érintkezett Nagy Frigyessel, ennek föltétlen bámulója, József, bár sokban utánzója és követője, mégis határozott politikai ellenfele. II. Józsefnek, a hivatalok betöltésénél

[1] *Hadi lt.* 1778. 216—310. Fasc. 30. 7.
[2] *Hadi lt.* 1778. G. 1565. — 1630. Fasc. 3. 786.
[3] *Hadi lt.* 1778. G. 538. Fasc. 53. 90. — 784.

a közjóért lángoló lelkekre volt szüksége, a kik le tudnak mondani az élet kényelméről és minden önző érdekről.[1] Fekete csakis a nemzet közjaváért lelkesedett, áldozott és József hideg államáért nem mondott le semmiről. A makacs, feledni nem tudó, zárkozott, bizalmatlan, föltétlen engedelmességet követelő császárral szemben a művészetet és költészetet szerető, nyiltszivű, jókedvű, kényelem kedvelő és czigány természetű főúr állott, ki vele csak a makacsságban és meggyőződésének szívós pártolásában rokon, a mely rokonság azonban ily két egyént csak elválaszthat, de nem egyesíthet. Fekete tehát örökre ki volt zárva József udvarából és magában fejlődik tovább. Tíz év alatt családi körülményeiben is nagy fordulat állott be. Atyja meghal, fia katonának csap föl és megnősül, neje pedig a törvénynél keresett kárpótlást férje pazarlása ellen.

Elhagyván a katonai pályát, ez még hatalmasan éreztette vele hozzátartozását. Állásában követő utódja, Kollonics gróf alatt a katonai kincstárral folytatott pöre végre dülőre került és kitünt, hogy keze tisztán maradt mindenféle gyanus pénzüzelmektől, melyeket esetleg terhére róttak. A katonai hatóság inkább nagyméretű adósságainak behajtásával alkalmatlankodik és a brünni, pozsonyi és budai hadi kasszáknak volt nagy dolguk a tartozások törlesztésével. Feketének pedig legkisebb gondja is nagyobb ennél. Már 1780-ban nagyobb útra kél »a római birodalomba.«[2] Erre »egészsége helyreállítása« végett négyhavi engedélyt kapott. Visszatérvén, franczia verseinek, leveleinek és prózai munkáinak rendezéséhez fog, és ezeket 1781-ben névtelenül ki is adja. Hogy a rosta szigorának elejét vegye, nevét eltitkolja és könyvét Genfben nyomatja.[3] Tekintetbe véve ez iratoknak politikai és társadalmi jelentőségét és czélzatát, továbbá a voltairei szellemnek országszerte, törvényekkel való üldöztetését, a könyv másképen nem is jelenhetett meg. Elkobzás, sok helyütt börtön, gálya, sőt halál volt annak fejére kimondva, ki Voltairet olvassa,[4] vagy csak említi is, nem hogy irásban dicsőítsék. A magyar czenzura pedig Voltaire és Rousseau műveit kitiltotta az országból, minek végrehajtására az idegen czenzorok és revisorok nagyon is ügyeltek.[5] A »Mes rapsodies« pedig a katholikus vallást ostromolja, a különben is lábrakapott hitetlenséget elősegíti, a felekezetet nevetség

[1] II. József mondása.

[2] *Hd. lt.* G. 1857. Sess. 50. jun. 24. — Fasc. 1341. 14. juni.

[3] Valjon a »Mes rapsodies« Genfben nyomatott-e s nem egyebütt, arra nézve biztos adattal nem szolgálhatok. A czimlapon »Geneve« ékezet nélkül áll, mi talán gyanúsnak tünhetik föl egyesek előtt.

[4] M. Kurir. 1787. II. 593.

[5] Az 1765. 1774. és 1777. évi Catalogus librorum prohibitorum. — 1781. II. József sajtórendeletének 2. pontja. — 1791. protestans zsinat 107. kánonja 2. pont. — 1790/1. 26. t.-cz. és az erdélyi 1791. vall. törv. 56 artic. — 1795. általános könyvvizsgálati rendelet. — 1810. u. az 10. §. — Mindezek a voltairei szellemet üldözik.

tárgyává is teszi, a socialismus és deismus tanait hirdeti, a mi pedig a könyvvizsgálati rendeletek pontjaiba ütközött.

A két kötet kiadására Feketét Voltaire szeretete, annak elismerő levelei és a gróf írói mivoltának őszinte méltatása vitte, Voltaire inspratiója vezette későbbi magyar költői munkásságában is. Ez volt írói pályájának egyik fő rugója és hajtó ereje.

Kazinczy Ferencz által [1] lett ismeretessé az a később másoktól [2] is gyakran emlegetett jellemzés, és bonmot mely szerint Fekete: »Nagyon elmés, nagyon eleven és lelkes ember és széles olvasásu. Erkölcsiben. gondolkozásiban, módjaiban félig franczia, félig török. Atyja, az ország birája gondos nevelést ada neki, de ily lélekkel birni nem könnyű, nem oda mennek, hova vinni akarják, hanem a hova menni önmaguknak tetszik. Fekete két kötetben Mes Rapsodies czim alatt adá ki franczia nyelven írt verseit, s egy példányt két átalag tokajival [3] külde Voltairenek. Az öreg patriarcha megköszöné a két ajándékot, s a mint maga mondá nekem Fekete, franczia dévajsággal azt veté mellé, hogy bora jobb, mint verse. Mások másként, a mint gyanítom, mivel nem hiszik, hogy oly társaságokban élt ember, mint Voltaire vala, ajándékot gorombasággal lehessen megköszönni.«

Kazinczy, valószinű, hogy igazat mondott. Ismerve Fekete kedvét, hogy önmagát sem kimélte a gúnytól, hogy munkásságától sem volt annyira elragadtatva, az ily mondás teljesen rá vall, ámde a Voltairerel váltott levelek egészen mást mondanak, és Voltaire dicsérete egyrészt lelkesítőül másrészt mentségéül is szolgált költői pályáján. Ez ismeretség azonban sohasem kapatta el, sőt többször írja: »messze sem tartom magamat Voltérnak« [4] és csakis azt a nagy hatást hangsulyozza, melyet a mester gyakorolt a tanítványra:

Tudod, hogy Voltérnak kegyes ditsérése,
Végre poëtává tett bölts vezérlése;
Tudod, mert te gyüjtéd azon két könyvemet
Kinn a nyomtatásban nem látják nevemet.
— — — — — — — — — — —
Tudod gunyolásim nékik nem tetszettek,
'S legjobb munkámnak is hány gántsot szerzettek.
Kémektől a censor biratott tiltásra,
'S ugyanazzal könyvem jutott eladásra,
Ki talán a nélkül takarna sajtokat,
Holott most kivánva kapdossák azokat.[5]

[1] *Váczy* Kaz. Lev. V. 474. 1304. — Pályám emlékezete VI. 1792. Nemz. kotr. III. 159.
[2] *Kiss János* Eml. — *Szinnyei Józs.* Magy. írók.
[3] *Váczy:* Kaz. Lev. I. 68. »2 átalag bor Pestre beküldve 22 arany.«
[4] *Magy. Munk.* I. Előljáró Beszéd.
[5] *Magy. Munk.* I. 56. 51. Muzsámnak.

A Voltairerel váltott levelezés[1] érdekességét és fontosságát emeli, hogy Voltaire jó ideig nem tudta, ki az ő tisztelője és Feketében valamely kanczellárt vagy más excellenciás urat sejtett, emeli továbbá az, hogy a valóság kitudódásával sem vonja meg tőle barátságát, sőt az erősbödik és ráadásul Feketének kéziratban küldött verseit sajátkezüleg javítja.

Fekete még 1707-ben, mint ismeretlen, »L' inconnu,« kezdi meg a levelezést. Ezzel a levéllel együtt franczia verseit is elküldte, hogy Voltaire figyelemre méltassa. Kimondja, hogy mindenesetre vakmerőség, ha egy skytha idegen nyelven ír és verseit éppen a franczia költők királyához küldi. Ámde a fiatal tehetségek pártfogója, ki fogja őt ábrándítani merész vágyaiból.

Voltaire rendkivül barátságos és bátorító levélben válaszol. A versek szellemmel és bájjal telvék. Csodálja, hogy egy idegen ekkép szólal meg franczia nyelven.

Fekete (1767. jul. 10.) a táborból írja válaszát. Boldogságtól áradoz, hogy Voltaire verseit javításra méltatja és bevallja, hogy azokat előbb készítette, mint a szabályokat ismerte volna. Ő

> Trop paresseux pour abréger,
> Trop occupé pour retoucher.

Majd ostorozza majd gúnyolja önmagát. Leveléhez egy »Lettre d' un officier protestant« van csatolva, melyben a katholikus papságot és a felekezeti nevelést gúnyával sújtja. A végén egy rendkivül szép deista imát mond Istenhez. Ezzel a levéllel küldötte a 100 üveg tokajit is.

Voltaire felelete még bizalmasabb. Örvend, hogy Feketét más részről is dicsérni hallja, hogy Voltairet szereti és méltányolja. Fekete nagy szellemnek született, a ki verseket ír mint Lope de Vega, prozát, mint Gratianus és hogyha Francziaországban született volna, méltán Chaulieu és M. Sevigné mellé sorakoznék. Leveléhez egy »Copie«-t, egy fictiv levelet csatol, a melyben Amman de Bale ír Miranda márkinak, a spanyol király kamarásának. Tulajdonképen Voltaire és Fekete ezek a költött személyek, hogy ily álnevek alatt a vallást, a felekezeti elbutitást a szerzetesi zsarnokságot és az udvarok vakságát ostorozhassák.

[1] *Mes Raps.* II. 240. . . 14 levelet tartalmaz. 7. Voltaire-é, 7 Feketéé. Voltaire levelei: I. 1767. jun. 24. — II. Genf 1767. aug. 12. *Rateivol* aláirással. Benne 1767. aug. 11. *Erinbolt* aláirással egy másik. — III. Ferney 1767. okt. 23. *V.* . . . aláirással. — IV. 1768. ápr. 4. *V. t. h. et t. o. s.* aláirással. — V. 1768. nov. 14. — VI. Ferney 1769. febr. 3. *L' Hermits des Alpes* aláirással. — VII. Ferney 1769. nov. 27. — Fekete levelei: I. *L' inconnu* aláirással. — II. 1768. decz. 26. *Votre* . . . III. *Votre* . . . *etc.* Benne (Refutation.) — IV. 1767. jul. 10. — V. *Lettre d'un officiér.* — VI. *V.* . . . 29. okt. 1767. — VII. 23. nov. 1769. *J.* . . . — A levelek nem időrendbeli sorrendben, hanem mivel némelyik keresztezte egymást értelmi sorrendben közölvék. Hitelesek. Bizonyítja ezt, hogy minden nagyobb Voltaire kiadás fölvette gyüjteményébe. Igy: Oeuvres complétes de Voltaire par Moland. Paris. Garniére fréres 1877—1883. 50 kötet, szintén közli.

Fekete a »Copie«-re egy »Refutation«-nal válaszol, melyben ügyesen fejtegeti, mint fog a bölcsészet a vallás fölött diadalmaskodni, mint fogja a vallást, a kormányokat és a társadalmat fölforgatni.

1767. okt. 23-án Voltaire verset ír Feketéhez. Dicséri a »kereszténység apologiája« című versét, köszöni a küldött bort, melyet azonban nem élvezhet, mivel beteg. »A bor versei és prozája után a legjobb, a mit szeret.« [1] Egyuttal elküldi a »Scythe« tragédiáját.

Fekete (1767. okt. 29.) a versre verssel felel, melyben Voltairet Orpheus és Ovid fölé emeli. Majd prozában rajzolja Voltaire munkásságának nemesítő hatását. Ujra versben magasztal és prozában dicsőíti a »Scythe«-t és ismét versben dicséri a darabnak egyes alakjait. Végül prózában ír és kéri ujabb munkáit. Visszautasítja a bókot, mely Nagy Frigyeshez hasonlítja. Ő sem a harcztéren, sem a költészetben nem fog soha sem oly magaslatra emelkedni. Középszerű lovas tiszt marad örökre, a ki érzelmével ki akarja érdemelni Voltaire barátságát.

1768. ápr. 4-én Voltaire betegen ír és hosszas hallgatását aggkorával mentegeti. Betegsége nem gátolta abban, hogy a »Sur le Mariage« verset javítsa. (Ezt Fekete ily javított formában nyomatja ki.)

Fekete válasza ujabb borküldemény.

1768. nov. 14. Voltaire a kapott bort szivesen veszi és tréfásan megjegyzi, hogy Fekete őt talán valami német abbének tekinti, hogy ennyi borral ajándékozza meg.[2] Hagyján, ha még ifju volna, de ő most már csak a Styx vizét iszsza, mégis, hogyha Fekete meglátogatná, akkor pár pohárral együtt iddogálnának.

1768. decz. 26. Fekete a meghivásnak eleget nem tehet, mivel seregével Lengyelország felé áll, pedig ég a vágytól, hogy Voltairet szemtől szembe láthassa. Irigyli Braganza herczegét, kinek

[1] »Je reçus *hier*, Monsieur le Comte, vos vers qui m'étonnent *toujours;* votre belle apologie des chrétiens qui en usent avec les Dames beaucoup plus honnêtement que les Musulmans; et votre vin de Hongrie, *dont je viens de boire un coup malgré tous mes maux, et qui est aprés vos vers et votre prose ceque j'aime le mieux.* Les bords du lac de Geneve qui ne produit que de fort mauvais vin, ont été bien étonnés du vôtre, et moi confondu d'un si beau présent, qui vaut mieux assurément que toute l'eau d'Hipocrêne. Je suis bien honteux, que les steriles montagnes Suisses n'aïent rien qui soit digne de vous. Il n'y a que des ours, des chamois, des marmotes, des loups, des renards et des Suisses.« — Ennyit Kazinczy bonmot-jához, melyet az is megczáfolhatott volna, hogyha e levelet az 1781-ben megjelent és minden *főrangu* magyar könyvtárban található műből olvashatott volna, ámde védelmére szolgál az, hogy Feketétől kitelhető öngúnyt idéz.

[2] »Je crois, que vous me prenés pour un abbé allemand ou pour l'abbé de St. Gal en Suisse, à l'enorme quantité de vin que vous m'envoïés. Vous me faites trop d'honneur et vous avés trop de bonté pour un pauvre vieillard forcé à être sobre. Si j'étais jeune je viendrais vous faire ma cour et boire avec vous votre bon vin; mais je ne boirai bientôt que de l'eau du Styx.«

e szerencséből kijutott. Mihelyt a hadi események engedik, mi valószinűleg 1770-ben lehetséges, akkor el fog jönni.

1769. febr. 3. Voltaire ismét köszöni a küldött bort.[1] Állapota rendkivül kedvezőtlen és a ki őt most látni akarja, az nem fog egyebet látni egy pofánál és csontváznál. Echo nymphajához hasonlít. a kinek csak szava van, az is rekedt, nyers és durva.

1769. nov. 23. Fekete versben és prozában dicsőíti mesterét és aggódik állapotán.

1769. nov. 27-én kelt Voltaire utolsó levele. Ezt a csatatérre küldte. Ismétli, hogy Feketét nagyon becsüli, munkásságát szereti. Levelezésük majdnem megszünt, mivel halálos betegen feküdt és talán egyedül Feketének köszöni még életét. Kéri, hogy ne felejtse el őt, halmozza el továbbra is barátságával és jóságával és hogyha meghalna, őrizze meg emlékét.

E levelek alapján könnyen érthető az agg Voltaire barátsága. Fekete, mint tanítvány, mint gazdag és bőkezű főúr fordult hozzá, a mi Voltairenek mindig hizelgett. Aztán a két író gondolkodásában bizonyos ellentét és rokonság állott fönn. Jólehet Fekete mind politikai, mind társadalmi nézeteiben erőteljes és követelődző, philosophiája, bármily epikureus szinezetű is, még sem az, benne hiányzik az az autokrata egoismus, amely mesterét annyira jellemzi. Legkevésbé sem önimádó és hiányzik benne a képzelőerőnek a csudás, a természetfölött iránt való vonzalma. Bizonyos pozitivista alázatosság jellemzi, mely érzi a lét szűk korlátait, és társadalmi felfogásában igazi aristokrata, a ki érzi, hogy a nép nem képes a maga ügyeit kormányozni. Szükséges, hogy vezessék és mégis elégedetlen a társadalommal, mert az egyházi kényszerek alatt nyög és hiuságokat, meg butaságokat szolgál. Szenvedélyesen szereti az irodalmat és tárgyilagosan birálgatja Voltaire és saját ellenfeleit. Hiányzott benne a voltairei formaérzék és a mester mélysége, a gyűlölet és a gúny, mely izzó szenvedélylyel korbácsolta a nagyok és kicsinyek vallásos, társadalmi, politikai bűneit és korának komikus vajudásait. Ifju lelkesedéssel fordult Voltairehez és a mester vonzódott e szűzies szeretethez és őszinteséghez, melyet igaznak ismert és benne őszintén nem a megnyilatkozás formáját, hanem a tartalmat dicsérte.

Ily dicséretek bátorították Feketét, hogy műveit kiadja. Munkáinak hatásáról és elterjedéséről most nem tudunk többet, mint a mennyit ő ír és azonkívül azt, hogy minden főúri könyvtárban, sőt a külföldi nagyobb könyvtárakban még ma is megtalálhatók. A művek kiadásával az volt szándéka, hogy a külföldön és a hazában is írói positiót teremtsen magának, ámde ezt csak nagy vargabetűvel érhette el. Még nem látta be, hogy eszméi csakis akkor hathatnak, hogyha azokat nemzete szűk körében törekszik

[1] »Vous m'envoïés de très-jolis vers et du vin d'Hongrie. Je recois les vers avec le plus grand plaisir du monde; mais je suis honteux de tant de vin.«

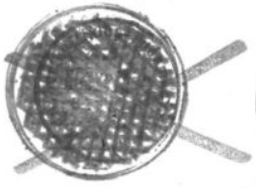

Tudomány-Egyetem Könyvtára Szeged FOLYÓIRATOK

érvényesíteni. Első sorban a külföldről szeretett volna az országra és az udvarra hatni és műveiben, bár elburkoltan is, sokszor foglalkozik népével és vezető közegeivel. Kezdetben francziául ír, majd 1782-ben Hollandia és Németország beutazása [1] után németül is ír. Ekkor adja ki »*Die Buchstaben, oder Bruchstücke über was Sie wollen; kein ABC weder für grosse, noch kleine Kinder*« czímű művét.[2] Arról nem tudunk, hogy mi foglaltatik e különös czímű könyvben. Ugy látszik, teljesen elkallódott. Azt sem tudjuk, valjon az aradi Orczy-Vásárhelyi könyvtár tulajdonában levő és Feketének rendes álnevét, Alethophilost, viselő német theologiai vitairat: »*Ueber die Perfektibilität der geoffenbarten Religion an den Herrn Verfasser der Briefe über dieselbe von Alethophilos*«[3] tőle származik-e?

Ugyanebbe a korszakba tartozik a »*Petites reflexions*« kezdete[4] és egy másik, nyomtatásban megjelent franczia munkája: »*Esquisse d'un Tableau mouvant de Vienne. Tracé par un Cosmopolite. 1787. 8°*«,[5] melyben az akkori Bécsnek társadalmi életét, művészeti intézményeit, az udvart, a felsőbb köröket, a népet előkelő modorban és nagy szeretettel jellemzi. A kis könyvecske írója már a czímlapon elárulja akkori hangulatát, midőn kosmopolitának nevezi magát. Vágyai még mindig a külföldre vonzzák. E vonzalmát táplálja atyjának nyugdijaztatása, majd halála, állandó csalódásai és II. Józsefnek erőszakos intézkedései. Mivel az országban nem lehetett érvényesülni, kifelé gravitált. Ámde II. József halála, az ország forradalmi hangulata és a sok reménynyel összeülő országgyűlés, a melyen tehetségeit érvényesíteni vélhette a kozmopolitát egy csapásra heves magyar hazafivá teremtette, a ki mint a »magyar Mirabeau« hiveket szerez, pártot szervez és az országgyűlés hangulatát hosszú ideig hatalmában tartja. Különben pedig már ebben az időben kezd magyarul verselni és a mint mondja »magyar abrakra vette Pegasusát,« »magyar nyerget tesz a Pegasusra.«

Az elmult időszakban tehát kedves időtöltése volt a franczia, német és magyar írói munkásság:

Nem tsinálhatván mást, tsinálok könyveket
Egyike ditséri, rágja más ezeket.
— — — — — — — — —

[1] *Hd. lt.* Fasc. 1. 341.

[2] Dessau 1782—87. 8°. Említi Wurzbach és Kayser: Vollständ. Bücher Lexikon 1834. — Kerestem a berlini kir. kvtárban, Lipcsében, Schwerinben és Dessauban, Bpesten, Kolozsvárott és Aradon, de nem találtam.

[3] *Kara Győző* az aradi Orcz-Vás. könyvtár őre és tanár 1899. aug. 19. vett értesítése szerint a nevezett könyv. Leipzig 1796. in der Mullerschen Buchhandlung 8r. 128. l. jelent meg. — Fekete említi, hogy franczia és német irodalmi munkásságáért, több irodalmi társaság tagjává akarta választani. *Magy. Munk.*

[4] *Magy. Munk.* I. 9. — II. 76. 77.

[5] Wurzbach, Schedius, Kiss, Szinnyei. Megvan a muzeumi könyvtárban.

Nem kéméllem bennek Világ bolondságit,
Se kis, se nagy Urak fedett tsalárdságit,
Sem az okoskodók sok ostobaságit,
Sem mostani Papok búja motskosságit.[1]

Ismételten utazgat. 1784-ben Triestben és környékén tartózkodik.[2] Ekkor apja, hogy gondtalanul élhessen 5000 frt évi segélyt ad neki.[3] Mikor ennek hallatára hitelezői tömegesen megtámadják, atyja 1785-ben kifizeti tartozásainak összes kamatait.[4] Ez sem teremtett számára jobb helyzetet, mivel rendes életmódja jóval meghaladta az évi segélyt és ő ujból apjára, hitelezőkre szorult és a régi nóta ismét megkezdődött. Adósságainak nagyságát talán maga sem ismerte, mert évről-évre ujabb kamat és tőketörlesztések nehezedtek vállaira. De az állandó pénzzavar nem feszélyezte őt. 1785. jun. 25-én a hadi parancsnokságtól[5] ujra engedélyt kér, hogy »Poroszország érintése nélkül,« Szász, Morva és Bajorországban hat hónapig utazhassék. Októberben már Bécsben időzik,[6] honnan csakhamar tovább utazik. 1787. ápr. hóban ismét uton találjuk.[7]

Ennek a czigányéletnek eredménye, hogy 1788-ban:

Im ez uj esztendő soknak ujj bosszuság,
Tsak üres erszény is, melly nagy nyomoruság.
— — — — — — — — — — — —
Nem kínozna, mint most adosságim súllya,
'S Tisztem hátrálása, ki szivem meg dúlja.[8]

De a következő évben már nem énekelhette:

Bár üres erszényem bővebb töltésére,
Adna kedves atyám ujjult vetsernyére,
E' drága szokásnak fenntálló nevére.
Körmöcznek borsából fia kenyerére.[9]

Mert atyja 1788. okt. 22-én meghalt és az óriási vagyon Jánosra esett. A gyász, valamint minden magyar érzelmű hazafit, úgy őt is a legmélyebben sujtotta. Az általános tiszteletből neki

[1] *Magy. Munk.* I. 10. — 1785. Ujj esztendő napjára atyámnak.
[2] *Hd. lt.* G. 2998. — Fasc. 3. 1337.
[3] *Hd. lt.* C. 613. — Fasc. 58. 405.
[4] *Magy. Munk.* I. 9. 10. és *Pet. Refl.* 78. Mon père ni a donnè de quoi payer les Interesses à mes Crèanciers, mais n'a jamais pu être determiné à faire maison nette, et s'il avait la marotte . . . voire employè dans ce tems èconomique et reguiller, ila en tort.
[5] *Hd. lt.* G. 1931. — Fasc. 1. 120.
[6] *Hd. lt.* F. 994. — Fasc. 60. 171.
[7] *Hd. lt.* C. 395. — Fasc. 29. 87.
[8] *Magy. Munk.* I. 11.
[9] *Magy. Munk.* I. 10.

is kijutott, mint a Magyar Kurir mondja, hogy atyja »hosszas betegség után, F. Ts. és királyi Főhadivezér kedves fiának ölében.« [1]

Fekete ekkor ügyeinek rendezése végett hol Pesten, hol birtokain tartózkodik. A birtokok átvétele, atyja adósainak pörölése,[2] a vagyon rendezése két évet nyelt el.

E munkásságában érte II. József halála és az összeülendő országgyűlés riadó szava, mely őt, mint Aradmegye követét Budára hívta.

MORVAY GYŐZŐ.

[1] 1788. IV. old. 86. II.

Nyugodjál nagy Oszlop! Sok terhit emelted
Hazánknak midőn e szükségét viselted.

M. Merkur 1788. 5. sz. 37. old. — Fia gyászjelentése *gr. Károlyi* levéltárban található.

[2] *Pestmegyei lt.* Vattay ügy. Nr. 60. Rotulus actorum. — Fasc. 145. Nr. 45, 812. — Fasc. 9. 791.

CZOBOR MIHÁLY, A CHARICLIA ELSŐ MAGYAR FORDITÓJA.

A mikor Gyöngyösi István »Uj életre hozatott Chariclia avagy A Chariclia ritka példájú, és az olvasásra kedvet adó historiájának némelly régi versek rongyából ujabb, és jobb rendben vétele« című munkájával 1700-ban, az uj saeculumbéli uj esztendőben (!) kedveskedett Andrási Péternek, nemcsak a címlapon, hanem az ajánló levélben is bőven elmondja, hogy »a más leleménnyét tóldozza s fóldozza,« hogy »azon historia mind a benne levő dolgokra, mind a versekre nézve merő rendetlenség volt,« és hogy »hallotta Andrási szájából ezeket a szókat: kár hogy ollyan rendetlenül vagyon a Chariclia historiája, és nem veszi valaki azt igazitásban.« Gyöngyösi, a régi irodalmi szokáshoz híven, nem tartotta szükségesnek az első fordító nevének felemlítését. Utánna vagy említettük meg a »névtelen-t« vagy nem. Majláth Béla 1891-ben a Zrinyi könyvtárban találván meg ennek az első fordításnak 1062 ötsoros versszakból álló s a harmadik rész közepetáján megszakadó töredékét, állíthatónak vélte, hogy Zrinyi Miklós műve *(1891. Akad. Értesitő 400. l.)*. Mások Rimayénak gondolják. Ezt a kérdést most eldönti Gyulaffi Sámuelnek Fráter Pálhoz intézett következő levele, melynek eredetije a biharmegyei és nagyváradi tört. és régészeti muzeumban elhelyezett [ippi, érkeserűi, szalontai, bélmezei és huszti] Fráter család levéltárában található. A levél így hangzik:

Zolgalathomat ajanlom kegyelmednek mint io akaro uramnak mindenféle Jokkal Jo egességgel zerenchisen latogassa Isten kegyelmedet.

Adak ertesemre, hogy egy *kariklea historia az mellyet Czobor mihalj uram forditot volt deakbol magiar versekre* kegyelmednél volna. Kérem azert kyielemedett [sic!] kegyelmed adgia az levelem megh ado zolgám kezebe ha kegyelmed kölömben nem adgia is cziak is Iratom bellöle es en kesöb visza küldöm, ha derekason mind ot nem lennejs, az mi reze ot lezen, azt is küldje el kegyelmed, azt teöb rezet is ha kegyelmed tudná

kinel volna, kegyelmed azt is adna ertesemre, tudom, hogy volt Zolyomi uramnak[1] es az grofnak,[2] azokat is ha kegyelmed tudna kihez akadot volna affelöl is tudosiczon kegyelmed, kegyelmedtol felette kedvessen veszem, ha mjbol kegyelmed engem is megh talál nagiub dologban akarok kegyelmednek zolgálni kegyelmedet felette kérem ne tarchia megh kegyelmed töllem. Tarchia megh Isten kegyelmedet Jo egessegben sok estendeigh. Datum ex arce Hadad 26 maij 1633.

Kegyelmednek örömest szolgál
Giulaffi.

Kegyelmedet szeretettel kérem ezi ideigh való . . . . . olvassara adja ide az megh nevezett historijat kegyelmed bizonyosa hidje visza küldöm igen hamar kegyelmedhez nagiob dologhban ijekezem kegyelmednek megh szolgálni.

Kivülről: Generoso Domino Paulo Frater de Belmezeo Domino mihi observandissimo.

A Chariclia fordítója tehát — e levél tudósítása szerint — Czobor Mihály, minden kétséget kizáró jel szerint a czoborszentmihályi előnevű, József nevű tagjában 1771-ben fiágon kihalt főúri Czoborok közül való. A család genealogiáján végigfutva két Mihállyal találkozunk. Az első 1442—1467-ig budai várkapitány, s Mátyás király életének megmentéséről híres; a második Mihály pedig a családfán a XVI-ik század végén s a XVII-ik elején szerepel.

Ez utóbbi a mienk.[3]

II. Czobor Mihály született 1570 körül. E véleményünk a következő támpontokon épül: Mihály ugyanis 1579 febr. 28-tól a mikor először jön elő, 1593 jan. 8-ig terjedő időszakban hat oklevélben mindig kiskorunak említtetik; 1617-ben pedig az ő egyik fia Imre már mint nagykoru fordul elő. Atyja báró Czobor Imre, ki a nagyfontosságu nádorhelytartói hivatalt tiz éven keresztül ép a legválságosabb időben (1567—1577.) viselte, ennek első feleségétől Bakyth Angelikától Márton nevű fia született; második neje Frangepán Katalin magtalan volt, harmadik feleségétől Perényi Borbálától született Mihály.

Még tizenötéves alig volt Czobor Mihály, midőn atyját elvesz-

[1] Zolyomi Dávidra a székelyhidi főúrra céloz, kit a kelet évében záratott el Rákoczy György Kővár várába.

[2] Ifj. Bethlen István váradi főkapitány és bihari főispánt érti, kinek gunyneve: »kis gróf« volt és épen a fenti évben halt meg.

[3] Források: Nagy Iván: Magyarország családai. Turul. IX. évf. 40 l. Magyar orsz. gyül. emlékek. IX. kötet. 487. l. Corpus Juris Hungarici. (1751-ik kiadás) 628. 640 és 657 ll. Országos levéltár N. R. A. Fascic. 1171. N. 11; 1621. N. 5; 1626. N. 3. 6. 8. 11. 12. 14 és 15; 1633. N. 9. 12. 13 és 22. utóbbi idézve: Jedlicska Pál: Kiskárpáti emlékek. II. k. 3—6 és 21—30 ll. Thurzó György levelei nejéhez Czobor Erzsébethez I. II. kötet. Történelmi Tár 1878—1900.

tette; s nagybátyja Czobor Pál gyámsága alá került, ki úgy látszik nem eléggé tisztán kezelte gyámoltja birtokait, mert 1589-ben hajlandó volt őt nagykorusítani oly feltétellel, ha a sassini uradalomból régebben befolyt jövedelmek elszámolása alól felmentést nyer. Mi sem természetesebb mint, hogy Mihály az ajánlatot szívesen fogadta, a felmentést megadta s ekként nagykoruvá és az atyjától örökölt óriási uradalmak: holicsi, sassini, éleskői stb. gazdájává lőn. Ez, azon időben páratlanul épen nem álló jogtalan eset hirre kapott, s eljutott Mihályunk anyjához is, ki férje halála után csakhamar Dessewffy Miklóshoz ment nőül. Az anya felismerve az erkölcsi és anyagi veszély nagyságát, mely e jogügyletből »zsenge« — mint maga nevezi — koru gyermekére háramolhatik, 1589. decz. 13-án Fejérkövy István nyitrai püspök s kir. helytartó előtt a Czobor Pál és Mihály között jogtalanul létrejött megállapodás ellen tiltakozott; s mivel ezen óvástétel jogos volt, eredménynyel is járt.

Majd nénje Czobor Erzsébet a ki 1592. február 2-án Thurzó György nejévé lett, fivérét Mihályunkat rábeszélte az apai vagyonból őt illető résznek megállapítására és kiadására. E megállapodást aztán 1592. Katalin napján, azaz nov. 25-én Joó János kir. személynök előtt írásba is foglalták, mely szerint mindkét fél 1593. jan. 4-re Sasvár várába békebirákat tartozik kinevezni, kiknek itéletében kölcsönösen megegyeznek. E kérdésben azonban érdekelt volt Mihály mostoha testvére is Márton; illetőleg ennek halála után jogutódai: fiai: Imre és Márton; kik kiskorúak lévén, nevükben nagyanyjuk gersei Pethő Gáspárné előbb Nádasdy Kristofné szül. Choron Margit tiltakozott ünnepélyesen a fenti szerződés ellen. A tiltakozást azzal okadolta, hogy Czobor Mihály törvény szerint *még nem nagykoru* s következésképen ily jogügylet kötésére jogosult sem lehet; erre Istvánffy Miklós nádorhelytartó az esztergomi káptalan utján Czobor Mihályt a szerződés tervezte vagyon elosztástól letiltotta. A káptalan 1593. vizkereszt után való csütörtökön, január 8-án, adta tudtára a Sasváron tartozkodó Czobor Mihálynak az alnádori parancsot.

Erre a megsemmisített szerződésre vonatkoznak Thurzó Györgynek Pozsonyból 1593. febr. 15-én nejéhez írt levelének eme sorai: Sógorom Czobor Mihály uram itt vagyon, elég idegenséget mutat hozzám, az császárnak is írt reám, hogy én az ő jószágát teveled együtt erővel el akarom foglalnom;« s ismét febr. 22-én: »Sógor uram csak felém sem jű, hozzám sem szól, azért izenetedet meg nem mondhattam neki.« Ez az idegenkedés csak az az évi táborozás alatt enyhülhetett a sógorok közt, a mikor jó későn, nov. 5-én kelt szakadozott végű levele útóján olvassuk ezt: »Az bátyád is szolgálatját ira . . . egészségben vagyon és semi do . . .« még nov. 29-én is csak ennyit találunk: »sógor uramval, az bátyáddal egyetemben jó egészségben vagyok:« de már decz. 1-én a Filek alatt való táborból kelt levél utóiratában ezt

írja Thurzó: »Az bátyád, sógor uram szolgálatját ajánlja, mint szerelmes asszonyának hugának.« Ugyanígy ír 1594 apr. 22-én is a Bajcsnál való táborból, majd apr. 27-én az komáromi Szentmiklósnál való táborból írt levél végén: »Sógor uram szolgálatját írja, ha az Úr Isten jó egészséget ad, és az had leszáll, velem egyetemben felmegyen és meglátogat:« míg végre Thurzónak Esztergom ostroma alatt május 8-án kelt levelében Czobor Mihály is ír néhány sort nénjének, »hogy azt ne vélhesse kegyelmed én felőlem, hogy én kegyelmed felől elfeledkeztem volna, irom ezt kegyelmednek, mert én az kegyelmed atyafia és szolgája most is ugyanaz vagyok, az ki azelőtt voltam és én velem szolgáltasson kegyelmed, szivem szerint szolgálok az kegyelmed bátyja és szolgája Michael Czobor.« Ezután semmi nyoma az idegenkedésnek a sógorok közt, kik folyvást a táborban vannak, veszedelmes helyeken forognak Komárom, Esztergom s Győr alatt. 1594. aug. 28-án a Rábaközben »Czobor Mihálnak az lovát lőtték meg alatta, ő magának, Istennek hála, semmi nyevalája nincsen.« Szept. 9-én Győr alatt Thurzónak is Czobornak is mindene oda vész. »Sógoromnak is mindene oda vagyon, mind lovai s mind marhája, még inget is én adtam neki, de ő maga Istennek hála, jó egészségben vagyon« írja Thurzó nejének. 1595. január 2-án Czobor Révai Péterrel Krakkóba megy. Pozsonyba az országgyűlésre február 23-án érkezik. Thurzónak az 1595. évi táborozásból nejéhez írt leveleiben sehol sincs említés Czoborról, csak szolgáiról egyszer junius 5-én. Ő maga mással volt elfoglalva, a mint kitűnik Thurzónak 1596. márcziusában Pozsonyból írt leveléből: »Sógor uram Czobor Mihály mennyegzője elhaladt pünkösd után. Egyik okát azt írják, hogy te is jelen lehess és asszonyom anyám is szükséged korán jelen lehessen.« Czobor ha elébb nem pünkösd után csakugyan megtartotta menyegzőjét Melith Klárával, mert Bay Mihály 1597. szept. 6-án azt írja Dévénből Draskovich Péternek, hogy »Szent Bertalan napján keresztelé meg Balázs pap Czobor Mihály uram fiát Sasinba.« *(Tört. Tár 1893. 355. l.)*

Czobort nem tartotta vissza házassága attól, hogy már 1596. októberében az Eger körüli táborozásban részt vegyen. Thurzó 19-én Sajó Vámosról írja nejének, hogy: »Czobor Mihály uram is, sógorom, jó egészségben levő. Bori Mihálylyal csatára ment volt. Istennek hála, jó szerencsésen jártak. Elevent huszonhatot hoztak. Tevét, lovat és öszvért sokat, és az törökökben sokat le is vágtak. Ő maga is sógorom, az mint értem, egyet vágott le.« 26-án mindketten alig menekülhetnek meg s Thurzó vejével Perényivel s ennek nejével s Czoborral együtt Bicsére siet.

A Thurzóné és Czobor Mihály közt helyre állt testvéri béke az 1592-ben létre jött, de 1593 elején megsemmisített egyezkedés tovább szőtt szálaival erősbült és gyengült. Thurzó bizonyára mindent elkövetett, hogy nejének érdekét megóvja. Czobor Mihály írásbeli kötelezvényt adott, hogy hugát az ősi örökségből: a holi-

csi, sassini és éleskői uradalmakból rövid időn kielégíti. Ez által, miként elébb, úgy most is saját jogérdekeik megsértését látták a fentemlített Imre és Márton s azért nevökben gyámjok Nádasdy Tamás a kötelezvény végrehajtása ellen tiltakozott, még pedig eredménynyel, mert Báthory István országbíró 1598. febr 28-án kelt rendeletével Mihályt a tervezett birtok kihasitástól eltiltotta. Thurzó ebben az ügyben sógorát is gyanusította, mert az országbíró rendeletének kelte előtt való napon febr. 27-én azt írja nejének »Sógorom, Czobor Mihály csak fortélon, semmit atyafiképen nem akar végezni. Ezután különben kell fognunk az dologhoz.« Marcz. 5-én: »Sógorom Czobor Mihály semmit nem végzett velem csak fortéloz, ezután különben kelletik fognunk az dologhoz.« Október 19-én a Buda alatt való táborból Thurzó által »Czobor Mihály szolgálatát ajánlja ugyan, mint szerelmes asszonyának, hugának,« de 1599. márcz. 12-én Pozsonyból megint csak ezt írja Thurzó: »Sógorom itt vagyon egészségben, holnap is még megtalálom az téged illendő jószágért. Agyon Isten szent lelket neki, hogy másét magánál hamisan meg ne tartsa;« márcz 18-án pedig: »Sógorom az bátyád haragszik szabássú, hogy az tiédet kérem tüle.« A sok huza-vona után Thurzó és neje mégis czélt ért: Czobor Mihály az ősi vagyonból végre is kielégítette hugát.

Nagykorusága s óriási uradalmai adta politikai jogai révén az 1601-dik évi országgyűlésen a »magnificusok« között fogial helyet; az ez évi 33. t.-cz. 1. §-a szerint a kir. táblához »assessor major«-nak neveztetik ki; az 1604. évi 15. t.-cz. 3. §-a szerint pedig a Lengyelország és Szilézia felől való határ helyreállítására kiküldött regnikolaris bizottság tagja; 1605. május 1-én kelt Bocskaynak az a levele, melylyel Thurzó Györgyöt a maga részére igyekezett megnyerni *(M. Ak. Évk. VI. 281. l.)* Irt-e ehhez hasonlót Czobor Mihályhoz is, vagy a Thurzóhoz írt levél hatásának kell tulajdonitanunk, hogy Czobor egész lélekkel Bocskay pártjára állott? nem lehet eldönteni. Bizonyos azonban, hogy 1606. január havában Bocskay Czobort a portára akarta követül küldeni *(Tört. Tár 1878. 68. l.)*. Tokaj várát 1606. márcz. 17-én Bocskay részére ő vette át Rueber Györgytől. *(Erd. Tört. Ad. III. 80. Győri tört. és rég. füz. 3. 255. l.)* Jelen volt a Bocskay által 1606. ápr. 24-re összehívott kassai orsz. gyűlésen, honnan mint B. consiliariusa 1606. május 4-én harmad magával küldetik ki a törökkel folytatandó béketárgyalásokra, hová már május 5-én el is indul *(Tört. Tár 1882. 29. l. Győri t. és r. f. 3. 127. l.)*; majd aug. 15-én Nyári Pállal együtt a Mohács alatt táborozó nagyvezérhez küldetik *(Tört. Tár 1882. 223. l. Thurzó Gy. lev. II. 148. 155—157. ll.)*. Bocskay e küldetéseiről szólva mondja hogy »mi nekünk és hazánknak nem keveset és hasznosat is szolgált *(Tört. Tár 1878. 579—584. 604. 610. 616. 639. 853. 858. ll. Brüsz. okmt. 3. 220. l.)*. E küldetéseiből október 11-én tér vissza s minden részről elismerik sikeres működését. 1607-ben

a felföldről az orsz. gyűlésre küldetik követnek *(Thurzó, lev. II. 160. l.)*; február 2-án a Bocskay holttestét Erdélybe kisérők közt van, honnan márczius 9-én érkezett vissza Kassára *(Thurzó lev. II. 176. l.)* 1608. jan. 18-án Pozsonyba *(u. o. 209. l.)*; február 12-én érkezik Kassára s 14-én Lónyai Andrással együtt felhívja a hajdukat, hogy hites embereket bocsássanak febr. 24-re Kassára; ugyanakkor Nagy Idáról s márczius 13-án Szerednyéről Thurzóhoz írt leveleiben szokott nyiltságával rajzolja a felvidéki állapotokat. *(Tört. Tár 1900. 441. l.)*.

Nejével Melyth Klárával kapta Szerednye várát s ennek ügye-baja tetemesen nevelte azokat a birtokperes aggságokat a mikbe vérszerinti rokonaival volt keveredve. Szerednye vára zálogban volt, s kiváltására elegendő pénzzel nem rendelkezvén hethesi Pethe Lászlótól vett kölcsön bizonyos összeget, melynek fejében az összeg megtérítéséig magát a várat kellett hitelezőjének lekötni, még pedig oly feltétellel, hogy ha Pethét nem lesz képes Szerednye birtokában megtartani, úgy ő jogot nyer Czobor Mihálynak a sassini holicsi és éleskői uradalmakban levő s őt örökségi jogczimen illető birtokrészei lefoglalására. E kötvény utóbbi pontja azonban érdekelte Mihály unokatestvéreit is, a többször említett Imrét és Mártont, kik az imént említett uradalmakban levő jogigényeik megsértését látták abban, s azért 1607 Reminiscere vasárnap után való szerdán azaz márczius 11-én a pozsonyi káptalan előtt az ellen tiltakoztak. De mert a tiltakozással elkéstek, e tekintetben tett minden fáradozásuk gyümölcstelen is volt; legalább ez tűnik ki a következő körülményből: hethesi Pethe László bizonyos körülmény folytán megfosztatott a lekötött Szerednye vár jövedelmeinek élvezetétől, s erre a szerződés értelmében Mihályunknak a sokszor említett három uradalomban levő birtokrészeit akarta lefoglalni, de ez ellentállott; mire Pethe egyenesen a királyhoz ment, Rudolfhoz, kitől Czobor Mihály sassini részjószágának lefoglalására »bracchium regale«-t nyert, mit tényleg igénybe is akart venni, ha jó barátja Thurzó György, Mihály sógora egy 1607 decz. 5-én kelt *magyar* nyelvű levélben fel nem kéri, hogy tervétől álljon el s az adósság lefizetésére újabb határnapot tüzzön ki; de Mihály ekkor sem tudott fizetni, legalább erre vall azon kisérlete, hogy összes birtokait akarta elzálogosítani; mi ellen azonban körültekintő unokatestvére a pozsonyi káptalan előtt a legnagyobb méltatlankodással tiltakozott.

Thurzó a Pethével való peres ügyben Rudolfnál is több ízben közbejárt, de majdnem sikertelenül mint lev. II. 160. 180. 191. 195. 207. lapján olvasható.

Czobor Mihálynak ennyi sok baját tetézte nejének halála, özvegyen maradt édes anyjának férjhez menetele s fiának betegsege *(Thurzó Lev. II. 245. 258. l.)*. Neje 1607-ben vagy még azelőtt halhatott meg, mert Thurzó 1608. január 11-én azt írja nejének Pozsonyból, hogy: »ide az a híre, hogy bizonyossan Chá-

kynét elvette volna.« Ez a hír azonban nem volt igaz, mert Thurzó György 1609. aug 20-án kelt levelében Lorántffy Mihály valamelyik leányát kéri meg számára. *(Tört. Tár 1880. 603 l.).* Ez sem sikerülvén Thurzónak első nejétől Forgács Zsófiától született Zsuzsánna nevű, nem sokkal ezelőtt özvegyen maradt leánya Perényi Istvánné lett Czobor Mihály jegyesévé, a mi a köztök fenforgó többszörös rokonság miatt némi nehézséggel járt. Thurzó intézte ezt az ügyet s ezt írja róla 1610. aug. 1-én Kassán kelt levelében nejének: »Czobor uram sógorom dolgát az ott fenn való emberek azt találták, hogy meg lehet fogyatkozás nélkül és senki engedelme nem szükséges, én sem tartok ellent benne, gondolom, hogy ez jövő gyűlésben vég leszen az dologban. Az Ur Isten áldgya meg őket.« *(Lev. II. 267. l.)* Thurzó Kassán 1611. julius 9-én kelt levelében írja először, hogy: »Leányom Czobor Mihályné ma ide akar jönni hozzám, de nem sokáig beszélgethetünk egymással, minthogy ebéd után sietséggel Tokajban kelletik mennem. (288. l.)

Minthogy Mihály minden eddigi tette — mint láttuk — támadásnak, pernek s egyébb bajoknak volt kitéve, nem fog valami különösnek előttünk feltünni, ha utóbbi házasságának a megtámadásáról is hallunk: mostoha testvérének fia a már többször említett Márton ugyanis a fenti év 1613. hamvazó szerdán, február 20-án ünnepélyesen tiltakozott Mihálynak Thuzó Zsuzsánna vérrokonával kötött házassága, illetőleg az atyai örökség hagyományozása ellen, hivatkozván a Tripartitum I. Part. 128. tilalmára, melynek alapján az érdekelt közel rokonok előzetes beleegyezése nélkül a vérrokon házasok az atyai örökségre nézve nem intézkedhetnek; ezután felemlíti Márton a házasfelek közt levő vérrokonsági köteléket, melyet mi is ide iktatunk:

N.

Perényi Mihály		Perényi János
Borbála		István
férje: Czobor Imre		neje: *Thurzó Zsuzsanna*
Mihály		

Czobor Márton e tiltakozása azonban minden eredmény nélkül maradt, Mihály, Thurzó Zsuzsánnával boldog házas életet élt, melynek gyümölcse egy fiu lőn: Imre.

Mihály azonban daczára az őt ért folytonos bajoknak: per, üldözés, pénzzavar, háborgatás stb. mint jó magyarhoz illik, készséggel eleget tett azon kötelezettségeknek, melyeket a hon minden egyes fia irányában támaszt: a török elleni hadjáratokban, a felső magyarországi hajduság békéltetésében, Forgách Zsigmonddal 1611-ben az erdélyiek ellen való táborozásban is részt vett, miről nemcsak Mikó Ferencz emlékszik Historiájában lómáján elé-hezett urakról beszélvén, hanem Thurzó György is Czobornak Sze-

rednyére történt megérkezése után azon évi nov. 14-én és deczember 6-án kelt levelében tréfásan emlegetvén a *lóhús ételt* a mitől és a sok nyugtalanságtól fia ura elbetegesedett. Hogy tényleg tevékeny és érdemekben gazdag életet élt, a legszebben igazolja I. Lipót magyar király a Czobor család részére 1659-ben tett adomány levelében, hol Mihálynak a haza és király körül tett számos szolgálatáról a legmelegebb hangon szól.

Czobornak az erdélyi hadjárat aligha erősen meg nem viselte egészségét, mert Thurzó 1614. okt. 20-án Nagyszombatból azt írja nejének, hogy: »Czobor Mihály uram mind leányommal egyetemben tegnap itt voltak nálam. Ő maga igen beteges állapottal vagyon, leányom pedig jól vagyon. Bécsben mennek, úgy hogy Stupanessal gyógyitassa magát.« *(L. gr. Apponyi S. Hungarica 524. sz.)* Úgy látszik, hogy betegsége miatt többnyire Bécsben tartózkodott s peres ügyeiben jártkelt, informált. Ezek az ügyek betegségével együtt gyakran türelmetlenné tették. Ily hangulatban irhatta azt a levelét, melyre ipa 1614. január 2-án némi nehezteléssel válaszolt *(Tört. Tár 1895. 516. l.)*; pedig Thurzó »eléggé törekedett az ő igazsága mellett.« a mit Czobor maga is elismer abban a levelében melyet Bécsből 1615. május 16-án ír. Ebben mondja azt is, hogy »Itt (Bécsben) az expeditiok dolga a magyar dolgokban nem hogy előmenne, de vissza megy, soha az véghetetlen informatiónál egyebet nem tudnak; én úgy bele fáradtam, hogy ki nem úszhatok belőle *(Tört. Tár 1882. 582. l.)*. Említi ebben, hogy a károli tractatióra, a mint hallja, neki is el kell mennie, de azt is, hogy »én beteges vagyok« s feleségéről, hogy »az én beteges atyámfia velem egyetemben alázatos szolgálatát ajánlja ngodnak.«

1616. okt. 12-én Szerednyéről ír ipának, az akkori villongó politikai helyzetet s szereplőket élénk szinekkel rajzoló s Thurzót tevékenységre »intő« levelet, melynek elején köszöni a nyavalyáján való szánakodást. Leveleit rendesen szókimondás, csaknem heveskedés jellemzi, de a mi ezt a levelét áthatja, már mintha a lázban égő beteg ember békételen lelkének volna lobogása. Ipa Thurzó nádor 1616. decz. 24-én halt meg; Czobor talán eddig sem élt, mert az esztergomi káptalannak 1617. vizkereszt után való második vasárnap azaz január 16-án kelt kiadványa szerint Czobor János a maga s kiskoru öcscse Imre nevében a nev. kápt. előtt ellentmond, s óvást tesz *»néhai«* atyjuk Czobor Mihály azon intézkedése ellen, mely szerint Éleskő uradalmának egy része Czobor Erzsébet birtokába ment át. *(V. ö. Thurzó Lev. II. 308. l.)* Neje nem sokáig hordá az özvegyi fátyolt, csakhamar Amade Istvánnal lépett házasságra; fiai közül: János Barkóczy Annát vette el, Imre — ki Ugocsa megye főispánja lett — pedig Apponyi Évát; bennök kihalt Mihály ága.

Ezek után önkéntelenül is azon kérdés támad elönkbe, hogy élete melyik szakában eszközölhette Czobor Mihály a Chariclia

fordítását? Apodiktikus válaszszal ugyan nem felelhetünk, de közel vélünk járni az igazsághoz, ha *1590* körülire tesszük.

E vélemény valószinűségét a következő érvek támogatják: *a)* Czobor Mihály biztosan látogatott valamely főiskolát; s ezt nem csak a család főuri rangja teszi minden kétségen kivülivé, hanem azon tény is, hogy *ő* — mint láttuk — két izben is előfordul mint kir. táblai ülnök. *b)* miként általánosan ismeretes a XVI-ik század második, s a XVII-ik század első feléből származó főuri, nem hivatásos íróink műveiket nagyobbára mint felsőbb iskolai hallgatók irták, vagy pedig közvetlenül annak elvégzése után; a sok eset közül elég legyen a Rákóczy fiúkat felemlítenem. Végül *c)* mint az életrajzból láttuk, Czobor Mihály élete későbbi szakában a sokoldalu elfoglaltság miatt nem igen irhatott.

A külföldön tanult magyarok eddig ismeretes névsorában nem találjuk Czobor Mihály nevét, de két levél némileg irányt látszik mutatni arra nézve, hogy hol találjuk meg azokat az iskolákat, a melyekből nem közönséges képzettséggel tért vissza hazájába. Az egyik levelet Illésházyné Pálffy Kata írja 1606. aug. 20-án Thurzó Györgyhöz. A politikába erősen beavatkozott nő Czobort a bécsi békekötés ellenségének tartva igy ir: »Azt hallom, hogy Czobor uram fölötte nagy ellensége a békesség meglételének, kit bizony nem jól művel. Én ugyan csudálom a mit beszélnek felőle, a mely nagy kedve vagyon a keresztyén vér ontásához. A pápistaság alatt azt gondolja talán, hogy mind megbocsátják neki, ha még egyszer *szent Jakabhoz* megyen, de több kell ahoz annál, az Ur Isten adjon szent lelket neki, hogy megismerhesse, hogy a békesség jobb a fegyvernél.«

Fraknói, a ki a Győri tört. és rég. 4. fbe 197. lapon idézi e levelet, a szent Jakabhoz menésre megjegyzi, hogy a levélíró »a híres compostellai bucsúhelyet érti Spanyolországban.«

A másik levelet Czobor írja Illésházynak 1606. szept. 13-án Bátorkesziből, a mikor Nyári Pállal együtt, augusztus 15-én nyert kiküldetésében akar útra indulni. A kassai gyűlésben olyasmit mondott, a mi Illésházynak rosszul esett, a ki ezt aug. (?) 15-én irt levelében tudatja vele. Czobor ezt szive szerint bánja, megköveti róla; bár ugymond »az is használhat olykort oly dologban efféle tractatiokban pro purgatione sui, ha valaki efféle erősségeket mondand, melyet objiciálhatni az más atyafiaknak. Látja isten nem malo zelo mondtam. Minthogy penig a mint kegyelmed maga irja, hogy az magyaroknak ennél több ez kis darab országocskánál nincsen, kit ha elvesztnek, semmiek nem lészen: nekem is sem Spaniában, sem Olaszországban nem leszen Sassinom, ha ez elvész tülem, szinte ezt sajnálom.«

Illésházy levelét nem ismerjük s nem tudjuk volt-e benne olyas czélzás, mint feleségiében, de akár volt akár nem, abból hogy Czobor nem közelebb eső országot, hanem Spániát és Olaszországot említi, Illésházyné czélzásával együtt, azt következtet-

hetjük, hogy Spanyol és Olaszország ismeretes s kedveltebb volt előtte, mint hazáján kívül a többi. Ha a bolognai, paduai egyetemek magyar látogatóinak névsorát teljesebben ismerjük, hihető, hogy azokban az ő nevére is rá fogunk találni. Nagybátyja Czobor Pál Bécsben tanult. *(Győri f. ér. f. 3. 58. l.)*

A rá vonatkozó adatokat, leveleit stb. ezután több figyelemre kell méltatnunk. Levelei eddig nem valami nagy számmal vannak kiadva, de a mit ismerünk, az egytől-egyig magán viseli az irónak nyilt, egyenes, maga mérséklésével nem bajlódó gondolkodás módját. A bécsi békét megelőző s követő diplomácziai szereplésének sikeréből az látszik, hogy heves vagy épen hirtelen természete sok oly jeles tulajdonnal volt felruházva, a mi neki a vele vitatkozó féllel szemben felsőbbséget biztosított, s »olykort oly dolgokban használt afféle erősségeit« is, melyek kiméletlenségek is lehettek, elviselhetőkké tette. E maga által is elismert s leveleiből nagyon is kitetsző temperamentum valóban a déli éghajlattal s inkább a román, mintsem a germán fajok sajátságaival állott rokonságban s kereshette az érintkezést.

A mennyit Czobornak Chariclia fordításából ismerünk, azután bizvást mondhatjuk, hogy tisztességes ifjukori munka, melyből Gyöngyösi is sokkal többet vett át változatlanul, mint a mennyit becsmérlő nyilatkozata után várni lehetett volna. Az ő ajánló leveléből látjuk, hogy Andrási Péter szívesen olvasta, Zrinyi talán a rokonság révén jutott egy részéhez s helyet adott neki könyvtárában; Gyulaffi Zólyomi Dávidra s Bethlen Istvánra hivatkozik, hogy részenként azoknál is megvolt, tehát a magyar főuri körökben közkedveltségnek örvendett, erkölcsi és kulturai hatása a maga korában elvitathatatlan.

Gyulaffi levelének az a része, mely arról szól, hogy »ha a historia derekason mind ott nem lenne is, az mi része ott leszen, azt küldje el neki Frater,« azzal bíztat, hogy a széttagolt részekből még lappanghat valahol több is. Czobor műve egész lehetett, mert csonka históriát sem a szerző nem bocsátott volna ki keze közül, sem a közönség nem kapott volna rajta annyira, hogy olvashassa. Gyöngyösinek talán épen csak a Zrinyi könyvtárbeli töredék akadt kezébe s azt egészítette ki.

Végül még megjegyezzük, hogy Heliodorus, Historia Aethiopicáját V. Opsopoeus adta ki először 1534-ben Bázelben, Brunet és gr. Apponyi Sándor szerint egy Mátyás király könyvtárából származott görög kézirat után. Ez a kódex a ma ismert Corvinák közt nem említtetik. A görög szöveg latin fordítását Warschewiczki Szaniszló adta ki először szintén Bázelben Oporinusnál, 1552-ben s ebből fordította Czobor Mihály magyarra a Charicliát.

ZSÁK I. ADOLF.

ADATOK TÁNCZ MENYHÉRT ÉLETÉHEZ.

A Régi magyar könyvtár II. kötetében Bayer József öt pálos drámát ismertet, négy magyar és egy latin nyelvűt, a melyeket, mint az őket magukban foglaló gyűjtemény címe mutatja, Táncz Menyhért pálos szerzetes *írt le*. Maga Táncz az öt közül valószinűleg csak egyet, az utolsót, az öt közűl a leggyöngébbet készítette, a többit egyszerűen másolta, ennyit kétségtelenül megállapított Bayer, Mócs Szaniszló Gyula kutatásai alapján.[1] Mócs Gyula azonban nem elégedett meg a szerzőség egyszerű bizonyításával, iparkodott összegyűjteni a Táncz Menyhértre vonatkozó életrajzi adatokat, azonban mindössze annyit talált, hogy »R. fr. Melchior Táncz, Hungarus, 18 annorum, in Ordinem ingressus est: 1761 oct. 25.« és hogy theologiai tanulmányait Pécsett az 1766/67. tanévben végezte be. Mivel nevére a pálos iratokban nem akadt, azt a nézetét mondja ki, hogy talán nem maradt a rendben, vagy korán elhalt.[2]

Ezeket a töredékes adatokat a következőkkel pótolhatom illetőleg igazíthatom helyre.

Mikor II. József császár 1786. febr. 7-én kelt rendeletével a pálos rendet eltörölte, a helytartótanács összeiratta a pálos rend vagyonát és kimerítő jelentést állított össze a rendtagokról. A pesti kolostorra vonatkozó adatokból[3] kitünik, hogy Táncz Menyhért 1743 márcz. 20. és okt. 25. között született, mert még ekkor, 1786. márcz. 20-án, mikor a jelentést összeállították, csak 44 évesnek mondják, 1761-ben okt. 25-én pedig a Mócs Gyulától idézett »Liber vitae et mortis« című könyv már 18 évet betöltöttnek állítja, azaz születésének a föntebb megadott két határnap közé kell esnie. Született Pápán, a mint már Bakonyvári Ildefonz is megemlíti »A pápai kath. gymnasium története a pálosok idejében« című értekezésében.[4] Theologiai tanulmányait Pécsett végez-

[1] Kézirati pálos iskola drámák az Akadémia könyvtárában, Budapest, 1894.

[2] U. o. 8. lap.

[3] Országos Levéltár. Helyt. Tan. E. V. 1, Orczy László báró, eltörlő királyi biztos jelentéséhez (kelt 1786 jun. 23.) 13. mell. A hol más forrás nincs idézve, ez az akta szolgáltatta az adatokat.

[4] 86. lap.

hette, de a vizsgálatokat Esztergomban tette le. A generalis rendeletére milyen kolostorokban fordult meg, nem tudni, de pápai tanárságának emlékét maga őrizte meg, és ez igen fontos volt színműírói fejlődésére. A pálos iskolákban nagy szeretettel játszattak el a tanulókkal iskolai drámákat és ezért azokban a kolostorokban, melyekkel iskola állott kapcsolatban, rendesen sok külföldi iskolai drámát gyűjtöttek össze a könyvtár számára. Így Pápán is, a hol a többek között a következő színműveket forgathatták a rendtagok: egy franczia gyűjteményt a Theatrum mundi Gallici-t (Páris, 1558) és egy csomó olasz munkát, Tragoedia Italica Julius Colonne-tól (Róma, 1763), Reffeus-tól (Róma, 1764), Dentius-tól (Drezda, 1718), Gilly-től (Venezia, 1704), Comoedia Italica Crespontis, a II—IV. kötet (Venezia, 1758), Praespiustól (Firenze, 1728) és Stanchiustól (Róma, 1668).[1] E munkák talán utbaigazítást nyujtanak valamelyik pápai pálos dráma forrását illetőleg!

Bármerre fordult is meg Táncz negyedszázadra terjedő szerzetesi pályája alatt, mindég csak tiszta magyar vidéken tartózkodhatott, mert még 1786-ban sem tudott a magyaron kívül egyéb nyelvet. Azonban megtanult faragni, és nagy kézügyességre tett szert, apró tárgyakat állított össze, sőt még csinos asztalkákat is tudott készíteni.[2] Nem volt egészséges ember, tüdője meg volt támadva, nem is élhette sokkal túl a rend eltörlését, bár erre vonatkozólag nincs adatunk.

Szerzetesi életének utolsó részét a pesti kolostorban töltötte. Úgy látszik, megkedvelték a rendben, mert Gindl Gáspár, a magyar provincialis, maga mellé vette titkárul s ebben a hivatalában megmaradt a rend föloszlatásáig. Abból a szeretetből, melylyel az egész magyar tartomány a provinciális iránt viseltetett, jutott mindenesetre egy-egy sugár a titkárnak is. Ő maga nagyon jól érezte magát Pesten, szobáját iparkodott kellemesen, kedvesen berendezni, a maga faragta asztalon kívül, mely szintén ott állott a cellában, a falakra kisebb-nagyobb festményeket akasztott, kirakta könyveit — nem volt sok, mindössze husz darab — de szorgalmasan használta a kolostor könyvtárát is. A színműírásnak, úgy látszik végleg búcsut mondott. A kölcsönvett könyvei között dráma egy sincs. költői munka is csak egy (Collectio Pisaurensis Poetarum) és minden buzgalmát a tudományoknak szentelte. Különösen földrajzot (Belius, Geographica Hungarica, Celebres orbis Urbes) és világi és egyházi történelmet tanult (olvasta Liviust, Heidensteinius-tól, Historia belli Moscovitici-t, Fleuri-től, Historia Ecclesiastici-t, Platinától De vitis Pontificum-ot).[3]

Annyira megkedvelte Pestet, a tős-gyökeres dunántuli fiú

[1] A pápai kolostor eltörléséről írt (kelet nélküli) jelentése Eördögh Pál, kir. biztosnak. 10. mell. Orsz. Levéltár, H. T. II. 2.

[2] 15. mell. Orczy jelentéséhez, i. h.

[3] U. o.

meglett korában annyira hozzászokott a nagyvároshoz, hogy nem is akart tőle megválni, mikor a királyi biztos előtt ki kellett nyilvánítani szándékát, hol akarja tölteni az eltörlés után életét, azt felelte: Pesten.

Az eltörlő rendelet értelmében 1786. aug. 20-áig Pesten maradt a kolostorban, élt a naponként kijáró 40 kr-nyi fizetéséből, a mit a tanács rendeletére a pesti administratió utalványozott minden pálosnak. Aug. 20-án el kellett hagynia a kolostort, előbb 190 frt majd 1787. jun.-tól kezdve 300 frt nyugdíjjal — de hogy hol élt, s mi volt életének további folyása, arról már az eltörlés iratai nem adnak fölvilágosítást.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

ADATTÁR.

BELMEZEI FRÁTER PÁL VERSE FELESÉGÉHEZ 1660 KÖRÜL.

Az alább betühűen közölt eredeti költemény a Biharm. és Nagyváradi Tört. és Rég. Muzeumban elhelyezett Fráter levéltárból való. Szerzője Fráter Pál II. Rákóczy Györgynek nevezetes hajdukapitányja, ki a szerencsétlen kimenetelű lengyelországi hadjárat után az erdélyi fejedelmi szék betöltése körül támadt nagy zavarok alatt Kemény Jánost pártfogolta, s ezért Kemény ellenlábasától száműzetett. Fráter Pál — úgy látszik — száműzetése idejét a felvidéken töltötte a Krivány hegység körül; s innen irta nejének Barcsay Annának, Barcsay János egri lovaskapitány nővérének az alábbi költeményt, melyben megköszöni a küldött czitromot, narancsot és önvarrta keszkenőt. Ugyanaz a Fráter Pál ő, a kitől Gyulaffi a Chariclia historiát kérte (Lásd az 53. lapon).

Költői lélek lakott a cynikus vitézben, a kiről Kemény János 1644 aug. 4-én irja a privigyei mezőben Rákóczinak, hogy »Fráter Pál is bizony emberűl, vitézűl viseli magát. — — Az vármegyék eleiben kapitánnak állattam Fráter Pált« *(Tört. Tár 1880. 283. l.)*.

Kívülről: Az én Kedves kegyes Asszonyomnak Bartsay Annának adassék.

1. Az Citrom s narantsot nagy kedvesen vöttem,
   De inkább hogy tülled el nem felejtettem,
   Azt mindenek felett nagyra is bötsültem
   Kit meg is szolgálok ha fen ál életem.

2. — — — — [Kiszakadt] — — — — keszkenő
   Szomoru szivemnek 's bus lelkemnek kellő
   De hogy az Varrója nem közellyeb levő
   Nekem a gyémánt is tsak semminek tecző.

3. Én is elküldöttem egy kis vásárfiát
Melyel csendesítem lelkem, érted kínnyát,
Ki mint vár-virrasztó, éjjel nappal kiált,
Vagy mint szarvas rijja messze tévet fiát.

4. Kérlek ez utánn is édesem ne felejts
Sok bánatid miatt szívedből ki ne ejts
Érted keservimből, hogy engemet ki fejts
Lelked tárházában engemet jól el rejts.

5. Egy uj formán való gyenge vékony lánczot
Én is im küldöttem melyben semi gáncsot
Tudom nem itélhetcz a vagy motskos ránczot
Adja Isten benne járhassunk még tánczot.

6. Mint az kemény tigris lánczal kötöztetik
Lánczal kőszikla is öszve kocsoltatik
Sok erős alkotmány azzal csatoltatik
Válhatatlan képpen öszve ragasztatik.

7. Lelkem az lelkedtől úgy el ne válhassék
Sőt változhatatlan szeretet tartassék
Nékünk ne árthasson orányi szükségh
'S tőlünk távol legyen ártalmas rút kétségh.

8. Én bus verseimet töd az kebeledbe
Hogy az mikor látod juthassak eszedben
Talán még oly időt érek az életben
Magam olvashatom csendesen öledben.

9. Érted háborim [sic!] akkor csendesednek
Siralmas keservim szívemből ki esnek
S mint a' Sebes Keres ujan elenyésznek
Tovább jó hivedet nem vesztnek sillyesztnek.

10. Az magas Crivannak kősziklás tetején
Reggel mikor deren csillagzik az napfény
Az zöld fenyves között vadakat kergetvén
Irám nagy reszketve fejem szédelegvén.

Isten hozzád stb.
tedd az láda fiába, ha megérdemli,
ha nem, vesd az á . . . . . székbe.

Az egész félívnyi papir két oldalára írva; a behajtásoknál erősen szakadt. Levéltári jegye: Fráter levéltár 1660.

Közli: ZSÁK J. ADOLF.

MAGYAR VERSEK A XVIII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBŐL.

A halasi ev. ref. főgimnázium könyvtárában van egy XVIII. századbeli kézirat, mely a háztartásra és gazdálkodásra vonatkozó följegyzéseket tartalmaz az 1740 évtől kezdve 1782 tavaszáig. A bejegyzések több kéztől származnak s maga a Napló is három, eredetileg külön-külön állott darabból van összevarrva. Hogy kié, vagy helyesebben — a 42 évre terjedő időközt tekintve — melyik családé volt a napló, arra nézve nem találunk benne határozott felvilágosítást; csak annyi bizonyos, hogy tulajdonosa valamelyik halasi család volt, a benne levő följegyzéseket Halason írták. Bizonyítja ezt először az a körülmény, hogy évről-évre olyan családnevek fordulnak elő benne, a milyeneket ma ismerünk Halason; másodszor a 14. lapon olvasható bejegyzés: »In anno *1745*-dik Esztendőben Redemczioban fizetünk 53 flor. *Nagy János* Uram Biróságában.« Már pedig a halasi biráknak az 1667 évvel kezdődő lajstromából tudjuk, hogy éppen Nagy János nevű ember 1745-ben Halas városának volt birája.

Ennek a Naplónak 9 levélből álló első részében — mely a legkorábbi följegyzéseket tartalmazza s melyhez később illesztették vagy varrták a másik két darabot — találunk bejegyezve 11 verset, egyet pedig a harmadik részben. Ez a 12 vers három, vagy talán négy különböző kéz írása, még pedig tizenegy az *1745*-ik esztendőből, az utolsó pedig *1757*-ből. Közöttük van öt olyan (t. i. a 2., 3., 6., 8. és 9. számú), melyeknek nehány versszakát, vagy több sorát, illetve kifejezéseit megtaláljuk Thaly Kálmánnál a »Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok« között és Erdélyi János népköltési gyűjteményében, — mig a többi hét vers — tudtommal — mindeddig ismeretlen volt irodalmunkban.

Itt következnek a versek, bejegyzésük sorrendje szerint.

1.

CANCIO ELEGANS. (Prima.)

Ne menj el, virágom, az idegeny földre,
Ne hozz szomorú Gyászt az én bus szivemre.
Ne menj el, virágom, szállj meg kérésemre,
Vagy csak azt mondd meg nekem, hon lesz maradásom?
Én lakó helyejim lesznek a havasok,
Gyönyörű szállásim a szép kies halmok.

2.

CANCIO ELEGANS.

Siralmas hattyu Neander partján
Egyedül szegény jajgat sétálván,
Valamely felé szemét fordítván,
Onnan bus szive örömet várván.

Fejér tollai meg feketűltek,
Sugár szárnyai meg rövidűltek,
Ékes szemei vérben fetrengnek,
Sirástul soha mert meg nem szűnnek.

Melly ritka madár fekete hattyú,
Olly ritka, higyjed, egymás-szerető,
Tsak ritkán válik ollyatén szivű,
A ki egymáshoz volna igaz hű.

Titius kinját Poéták írják,
Pokolban szemét két sasok vágják,
Mind éjjel nappal tépik szaggatják,
Ha elfogy, megnő viszont azt írják.

Jaj, nem csudálom hasonló sorsom,
Mert éjjel nappal őtet óhajtom.
Meghalok érte, ha nem láthatom,
Piros orczáját nem csókolhatom.

Ily búval éljek, soha nem hittem,
Kit csak éretted szenved bús szivem.
Másé nem voltam eddig, édesem,
De szánj meg, Szivem, végy szerelmedben.

De kérlek téged a nagy Istenért,
Avagy lelkednek idvességeért,
Mondd meg idvezűlt jó Szerencséd
Engem szeretsz-é, avagy mást Szegén

Légyen Heléna bátor Párisé,
A tündér Leány szép Argírusé,
A szép Gysmunda a Gisqvardusé:
Tsak te, szívem, légy enyém, ne másé.

Minem Minervát, sem Lucreciát
Szeretlek téged egyedül, nem mást.
Az én hitemre mondom azt bizvást,
Kit az én szívem nálad feltalált.

Miként a kisded Anyja tejétűl,
Nehezen válik el szerelmétűl,
Avagy Anyjának ő szépségétűl:
Eképen válék el szeretőmtűl.

Adjon az isten minden jót annak,
. . . . . ajámat szánja mint rabnak,
. . . . . szive szép Ersókámnak,
. . . . . g engem tartson magának.

3.

CANCIO ELEGANS. (Alia.)

1. Jaj, mely keservesen esik az énnekem,
Hogy gyönyörű szép szád nem beszélhet velem.
Rózsa szinű orczád elfordítád tőlem,
Mellyen is kesereg búban merűlt szivem.

2. Idegen én hozzám miért vagy, édesem?
Noha bizony néked semmit sem vétettem.
Mások mondására ne vess el hát engem,
Mert nincs igaz benne, én édes szerelmem.

3. Mert hű szóga voltam parancsolatidban
És én egy órát is el nem hagytam abban.
Valamikor póstád érkezett azonban,
Nem volt sem nap, sem éj az elhalasztásban.

4. Liliom lágyitó gyenge kezeiddel,
Szivemet újitó ékes termeteddel
Jövel, vigasztalj meg engem vig kedveddel,
Szivemet újitó szives szerelmeddel.

5. Boldog volt az óra, a melyben születtél,
Engemet, édesem, hogy te megkedveltél,
Értem, szép szerelmem, másokat megvettél,
Kegyes személyeddel, Szivem, rám tekintél.

6. Soha nem hittem azt, hogy a Diannának
Szebbek termetei legyenek azoknak.
Nem győz meg szépsége soha a Didonak,
Sem pediglen ékes görög Helenának.

7. Ne távozzál mesze idegeny országra,
Ritka vagy előttem, mint hattyú madárka,
Szállj le karjaimra, szép jeles Karolyka,
Légy személyem párja, gyönge violácska!

8. Az én szép nótámat immár berekesztem,
Bútul életemet már levetkeztetem,
Keserves kínaim tovább nem terjesztem
És egy nihány szókkal versem bérekesztem.

4.

CANCIO ALIA. (Második.)

1. Keserűség életemet,
Bokros bú járja fejemet.
Mi az oka, hogy kedvemet
Bánat elfogta szivemet?

2. Oka ennek csak te lettél,
Hogy engem raboddá tettél,
Szépségeddel már meggyőztél,
Szerelmed rabjává tettél.

3. Mikor szintén nem reméltem,
Hogy erre jussak, nem véltem,
Életemet nem kedvezem,
Bánat nélkül vigan éltem

4. Előbbi kedvemet kedved,
Ellopta szivemet szived.
Reméltem, talám hogy jómra
Lenne, ha juthatnék arra,

5. Hogy véled szólnék azonra,
De azon lett gonoszomra;
Oly bánatot én nem tudtam,
A míg esmeretlen voltam,

6. Éretted nem óhajtoztam,
Éjjel nappal meg nyugodtam.
Most mind járásom, kelésem
Szomorú éretted, Szívem.

7. Sokszor vagyon, hogy életem
Kenyveimmel elegyítem,
Igen sokszor nálad nélkül
Fohászkodom csak egyedül.

8. Sokszor szívem gyászban merült,
Égek szerelmed tüzétűl,
Fáradoztam, sokszor érted,
Hogyha láthatnálak téged.

9. Csak egyet szólhatnék neked,
De nem estem szemben veled;
Eczaka is, ha alszom,
Azt gondolom, véled játszom,

10. Piros orczádat csókolom,
Fejér mellyed tapogatom.
De te szemeid naponként
Gerjeszt szivemben nagyobb ként.

11. Gyászos bánatim naponként
Reám jöttek mind egyenként.
Érted való nagy szerelmem
Sokszor siralomra hajt engem.

12. Jaj, nem tudom, mit köll tönnöm,
Jaj, mint hogy' kellessék tennem!
Nem volna nehéz szivemnek,
Bánatim sem bővölnének.

13. Annyi árjai fejemnek,
Sőt siralmim megszűnnének,
Tsak gyakorta személyed látnám,
Lehetne veled szólásom.

14. Gyönge arany vesszőszálom!
Akkor lenne újjulásom.
Zöldellő szép viola szál,
Te is tőlem ne irtózzál.

15. Rabod vagyok, mert megfogtál,
Tsakhogy velem gyöngén bánjál,
Tselekedd azt, hogy rabodhoz
Megszelidülj galambodhoz,

16. Szólni elbúsult árvádhoz
Bár csak egyszer jőjj házamhoz.
Szived, ha lehet, szivemnek,
Ne légy oka gyötrelmemnek.

17. Ha elválunk egymástul is,
Izenjünk egymásnak mégis,
Tsak izengető szóval is
Izenjünk egymásnak mégis

18. Tenger árja mennyi habbal,
Aratás buzaszálakkal,
Tavasz mennyi virágokkal,
Lengedező fű szálakkal
Imár ajánlak istennek.

Finis.

5.

Más. (CANCIO ELEGANS.)

Könyvezve szemlélek
Egyet, a míg élek,
Ki, szivem, csak te vagy.
Sír bennem a lélek,
Haláltul is félek,
Érted kínom oly nagy.

. . . . . ali formádat,
Szemed, nyakad, szádat
Ha nízni találom,
. . . . . próbádat,
Nem lelvén hibádat
. . . . . .

6.

CANCIO ALIA. (Más. Harmadik.)

Mind árva gerlice, ki társától megvál,
Helyből helybe sétál, nyers ágra felszáll,
Meg óhajt, kesereg valahol sétál
Búsul ő szivében, míg társára talál:

Igy vagyon én dolgom, életemnek sorsa,
Bokros bánatoknak mert vagyon pallósa.
Az bánat szivemet, mint viz partját mossa,
Hervadni kezdettem, mint őszszel a rózsa.

Mert árva fejemnek nincs itt maradása,
Terténik nem soká olyan változása
Szomorú szivemnek, melylyel elválása
Lészen édesemtől messze távozása.

Azért míg előtted jelen vagyok, Szivem,
Megbocsáss ellened hogy ha mit vétettem.
Nem látlak már téged, te sem láthatsz engem,
Azért isten hozzád, légy jó egésségben!

Óh én búban merült keserves életem
Sok kínokkal rakott, mert már az én testem
Az idegen földön tétetik az sírben,
Hol ki temessen el s sirasson engem?

Istenem! most egy szegény árva
Bújdosik egyedül idegeny országra,
Hol, mint esmerője, te légy kalahúza
Elbujdosásimban helyben, édes Atya!

Az ló is alattam ugordván hánkódik,
Az kő is alattam patkótul szikrázik,
Zabla szoritástul vérrel szája habzik,
Szintígy pallosom is markomban csillámlik.

Lábamat ezennel kengyelben beteszem,
Jó lovamat bátran útjára eresztem,
De revid nap, szűvem, házadhoz térítem,
Légy jó egésségben, szivem, édes lelkem!

7.

CANCIO ALIA.

Lészek ímár rabja, Szívem, személyednek,
Megkötözött foglya vagyok szerelmednek,
Mert terhét viselem szerelmes szivednek,
Szívemet szerető lángját életemnek.

Örömmel hánykodó szerelmem bárkája,
Mély haboknak merűlt szivem hajócskája,
Szelidséggel teljes tündöklő rózsája,
Meghervadt Vénusnak ékes pálma fája.

Hervadása után lehullt szép virága,
Mert ágait fújja hideg viszál szele,
Keményen fagylalja szomorúság tele,
Mely miatt szivemnek újul meg . . . .

. . . . . szti szívemnek gyakran kemény sulyát,
. . . . . remények veszélyes óráját,
Az mely meghervasztja szerelmem rózsáját,
Reménlő éltemnek rontja ékes házát.

Szerelmes éltemnek nincs már vigassága,
Nincsen bús szivemnek veled mulatsága,
Szerelmet szivemnek szivem igassága (?)
Elfogta meg mente szivemnek vigságát (?)

Óh, mely igen nehéz a szerelem dolga!
A ki nem próbálta, véli: öröm dolga;
De a ki próbálta, imár meg is unta,
Mert kegyetlen búval magát hervasztotta.

Jaj, édes szerelmem! majd meghalok érted,
Hogy gyenge szerelmed reám bőven mérted,
Velem, édes szivem, vígság napját érted,
Ebben, édes szivem, szerelmedet kérted.

Hónál fejérb lábad szívem kivánsága,
Derekad állása szívem mulatsága,
Két gyémánt mellyeid szerelmem vígsága,
Gyenge két kezeid Musáknak szállása.

Nem írom már többé én szomorúságom,
Szerelemmel való én háborúságom,
Avagy életemnek sok titkos bánatom,
A kiknek számait soha nem tudhatom.

Szerelmed fonnyasztott engemet szivemben,
Hervasztotta éltem szép gyenge szinében,
Szerelmedért sokat szenvedtem éltemben,
Mint a rózsa télben, hervasztott színemben.

Ezer hét száz után 40 negyedikben
Kisasszony havának utolsó hetében
Kezdtem veled lenni szivem szerelmében,
Az Isten megáldjon téged ez életben!

8.

CANCIO ALIA.

Egykor két leány virágot szedni
Elindulának, kezdének menni.
Egyik másiktól kezdé kérdeni:
Voltak-e mátka téged kéretni?

Engemet mátka tízen kérettek,
A tízek közűl melyikhöz menjek,
Adj jó tanácsot szegény fejemnek,
Hogy virág helyett kórót ne szedjek.

A legelsőnek János a neve,
Annak szivemben vagyon szerelme;
Szerettem volna őtet kedvemre;
Ha lépett volna Vénus kertjében.

Második Mihály, ezzel én lelkem,
Meg nem nyugoszik soha én szivem,
. . . . . ha ez előtt legkisebb vétkem,
. . . . nem szenvedné ok nélkül nékem.

Harmadik Péter, ez igen fesvény,
Ennek az háza tudom, hogy sövény.
Ha ehhez megyek, leszek jó remény (?)
Ha igy lesz életem keserves nekem (?)

A negyediknek a neve Istvány,
Abban egyéb nincs, tsak igen hitvány.
Akar feküdni a bal oldalán,
Nyugodalmat éjjel nem igen kiván.

Az ötödiknek a neve Sigmond,
Ha megharagszik, az kurvának mond.
Leszen kezében korbács és dorong,
Száll a fejemre keserves nagy gond.

Sámuel leszen ez nem utolsó,
Látom, kezében van boros korsó,
Szép leányokkal gyakran játszódó,
Szép csecseiket gyakran fogdosó.

Györgyöt szeretem, mert jó játékos,
A ruhája is tudom, hogy aranyos,
Az ő konyhája szüntelen zsíros,
Az paripája hatvan talléros.

Tizedik Gábor, meg is siratom,
Velem tött jókért gyakran óhajtom,
Mert ő volt nekem kedves galambom,
Ő szép szemeit magamnak tartom.

Kérjed Jupitert az itéletre,
Hogy adjon énnekem egyet kedvemre,
Hogy mikor jutok öreg fejemre,
Viseljen gondot az pendelemre.

Pendelem ára hét tallér ára,
A fölhajtása tíz arany ára,
Minden őtése tíz-tíz pénz ára,
Lebocsátása csak két poltr'ára.
Finis.

9.

CANCIO ELEGANS ALIA.

Látom azok világokat élik,
Kiknek kedvek mátkájokban telik,
Még előttök is ragyogó nap fénylik,
Kik társokkal egymást is segélik.

Im mindenek, látom, férjhez mennek,
Koszorúkat, pártákat elvetnek,
Én mellőlem sokakat elvisznek,
De engemet itthon felejtenek.

Eluntam már az kéretést várni,
Magam fogok szerencsét próbálni,
De nem tudok elmémnek el járni (?)
Kit kellessék, kivel keljen szólni.

Elszaggattam harminczhárom pártát,
Még sem vettem az gatyának egy pénz ára hasznát.
Az gatyának jó izű falatját
[Mert ő azzal tarthatja mátkáját.]

Mészárosnak ne tsodáljad dolgát,
Mert gatyában gyakran kapja m . . . át,
Szeretőjének jó izű falatját,
Mert ő azzal tarthatja mátkáját.

Az ki engem feleségűl venne,
Gyöngyös tűre bár gondja ne lenne,
A csap szeggel engemet . . . . . .
Csak écczaka én velem jól tenne.

Szabó nem kell, mert gyűszűt . . . . .
Szurtos kovács . . . . . felűlne,
Lakat-jártó minden nap reszelne,
Csiszár, ötves szenet égettetne.

10.

CANCIO ELEGANS. (Prima.)

1. Állj meg előttem, te kedves madár,
Mert bágyadt szivem már régulta vár.
Keserves szivem félig meg . . . már,
Igy várlak, szivem, gerlicze madár.

2. Dél-színben nekem ragyogó napom
Jobban nem fénlik, mint te, virágom.
Édes Ilonám, kedves virágszál!
Szánd meg hát kínom, gyönyörű rózsám!

3. Nyíljatok rózsák, szép liliomok,
És Ilonámra bút ne hozzatok,
. . . . . pálmátok bátorítsátok,
Én Gerlicémet szépen tartsátok.

4. Jaj . . . . . nagy az rózsákban,
Nem volt jelesb, mint én e búban.
De hiszem, Isten hogy e nagy gyászban,
Nem hagy sokáig szomorúságban.

11.

CANCIO ALIA.

Egy fülemüle kis madár,
Miulta kezdetett a nyár
— Óh, hogy nem tudom, melly nagy kár! —
Kertemben szóldogálni jár.

Ne menj el tőlem, kis madár!
Lám vagyon még jó meleg nyár,
Csak istentűl két élet vár,
Talám szerencséd jobban jár.

Balgatag! utánnam mit jársz?
Nem nyered meg tőlem, mit vársz.
Látom, hogy csak utánnam jársz
Kaliczkádban . . . . . .

Isten legyen . . . . . .
Mert ezt . . . . . .
Tarts m . . . . . .
Engem . . . . . .

12.

PÜNKÖSDI RITMUS.

Régen a Noé galambja,
Hogy megszűnt Vizözön habja,
Bárkának ne lenne rabja,
Zöld ágat vitt be ő szája.

Én is azért, mint zeld ággal,
Béköszönök hosánnával:
Legyen az Isten ez házzal!

JEGYZETEK.

2. számú vers.

Ennek a versnek 1, 2, 4, 10 és 11 szakai megtalálhatók a Thalytól kiadott régi énekek között is (II. köt. 299. l.), de több-kevesebb eltéréssel. — A 9. versszak 1. sorában olvasható *minem* = non enim, nec enim (Molnár Albert szerint). — Az utolsó versszak három végső sorának kezdő szavai hiányoznak az eredetiben, mert a papirnak alsó sarka le van szakadva, de bátran kiegészíthetők a Thalynál levő ének 7. versszakából ilyenképpen:

*Ki nyava*jámat szánja mint rabnak,
Essék meg szive szép Ersókámnak,
Szánjon meg engem, tartson magának.

3. szám.

Ennek változata is előfordul Thalynál (II. 244—45. l.) az utolsó versszak híján. — A 2. versszak 4. sora az eredetiben így van írva: »Mert nincs igaz *benem*, én édes szerelmem«; de az értelemből kitűnik, hogy az *m* betű csak tollhibából került a *bene*, azaz *benne* szó végére; a mennyiben a két végső sor azt akarja mondani, hogy a mások mondásában nincsen igaz. — Az 5. versszak 3. sorában a: »másokat *megvettél*« e helyett van: meg*vetettél*. Így olvassuk Arany-Gyulai Népkölt. Gyüjt. I. 252. is:

Mi az oka, hogy meg*vettél*,
Mikor igazán szerettél?

A 6. versszak 1. sorában *Diannának* helyett többes számú *Diannáknak* kellene állani, a mint ez a következő sorból kitűnik. Így a Thalynál levő változatban is ezt olvashatjuk: »Nem győznek meg szépséggel még a *Diannák* is.« — A 7. versszak 3. sorában olvasható *karolyka* = karujka, karvaly-ka.

4. szám.

A 3. versszak 3. sorát talán így akarta írni névtelenünk: Életemet nem *kedveltem*, vagy pedig: Életemnek nem *kedveztem*. — Szintígy a 7. versszakbeli »életem« szó is csak tollhiba lehet *ételem* helyett, vagyis ezt akarta írni: Sokszor vagyon, hogy ételem könyeimmel elegyítem. — Nem különben a 10. versszak 3. sorában a »szemeid« helyett *szeméjed*, azaz *személyed*-nek kellene állni helyesen, mit bizonyít a következő sorban olvasható *gerjeszt* ige is, mely egyes számú.

5. szám.

Nagy kár, hogy ezt a kedves tartalmú és sajátságos szerkezetű szép kis éneket nem ismerhetjük teljességében. A papirnak alsó sarka már régebben leszakadt s ez okozza a vers csonkaságát. A 7. sor elején még tisztán olvasható *-ali* betűk arra útalnak, hogy ennek a sornak így kell hangzania: *Szép dali* vagy *Angyali* formádat. — De már a 10. és 12. sort nem áll módunkban kiegészíteni.

6. szám.

Az 1., 2, 5. és 6. versszakok változatát megtaláljuk Thalynál (II. 367—370. l.) s az 1. és 2-ikét Erdélyi Jánosnál is (I. 11. l.). Ellenben az erőteljes hangú két utolsó versszak — mely teljes mértékben megérdemli az irodalomtörténet barátainak figyelmét — tudtommal egészen új jelenség régi költészetünk termékei között. Figyelemre méltó még e két utolsó versszakban a két régiesség, t. i. az *ugord* ige és a *revid nap* (= nem sokára, kevés idő mulva) kifejezés.

7. szám.

A 3. verszak végső sorának utolsó s a 4. versszak két első sorának kezdő szavai leszakadtak; azonban a két első sort, úgy hiszem, ki lehet egészíteni ilyenformán:

Mely miatt szivemnek újul meg *a sebe*.
*Növe*szti szivemnek gyakran kemény súlyát.

Ez a vers is teljesen ismeretlen volt eddig régi költészetünkben. Szépségük miatt különösen figyelemre méltók az 1., 2., 3., 6., de legkivált a 7., 8. és 10. versszakok. Az utolsó versszak két első sora magában foglalja írásának dátumát.

8. szám.

Ennek változata megvan Erdélyinél (III. 155. l.), még pedig teljesebben, a mennyiben ott mind a tiz kérőnek jut egy-egy, őket jellemző stropha, míg a mi szövegünk csak nyolcz kérőt számlál el. Azonban a két utolsó versszak már nincsen meg Erdélyinél s Thalynál csak az utolsó

versszakhoz találunk némileg hasonlót (II. 79. l.) egy egészen más tartalmú versezetben. — *Poltr'ára* = poltura ára. Olyforma elisiot mutat, mint ezek: *rektr'am* = rektor uram, *ság'ram* = sógor uram stb.

9. szám.

E gúnyos versnek nehány sorát, némi eltéréssel, megtalálhatjuk Thalynál is a »Vén leány panasza« cz. ének 3. és 17. versszakában (II. 171—176. l.). Látnivaló, hogy a leíró, nem jól tudta a 4. versszak szövegét; mert a 2. sor négy szótaggal meghaladja a többieket, a 4-ik sort pedig a következő versszak utolsó sorából pótolta. A szövegünkben hiányzó szavak teljesen olvashatatlanúl vannak írva az eredetiben.

10. szám.

Kár, hogy e kedves hangú kis dalnak itt hiányzó szavai olvashatatlan betűkkel vannak írva az eredetiben. A 2. versszak 1. sorában levő *dél-szín* jelentése = lux aprica, Mittagslicht. V. ö. Molnár Albert biblia-fordításában eme helylyel: Igasságod ugyan lássa minden, mint az *fényes nap fénlic dél színben.*

11. szám.

Az eme dalt tartalmazó papirnak alsó vége le van szakadva s ez az oka, hogy csak így csonkán közölhetjük. A mi a frequentativ-képzésű *szóldogál* igét illeti, a Nyelvtörténeti Szótár is idézi Molnár Albert és Páriz Pápai-Bod szótáraiból (loquitor, immer reden jelentéssel), de példát nem említ föl a használatára.

Közli: THÚRY JÓZSEF.

*

Az 1. számúval összevethető a 3. számú 7-ik strófájának első sora és Thaly, Vit. én. II. 280. l. *Hová készülsz* kezd. én. 1. és 86. l. *Bokros bú habjai* kezd. én. 3. 4. strófája.

A 2. számú még bővebben megvan a Vásárhelyi daloskönyvben az LI. alatt, 1662-ből. Ennek versszakai közül ezek a megfelelők: 1. 2. 9. 10. 12. 13. 4. 15. 7. 3. 14. de hol kisebb hol nagyobb eltéréssel.[1] Thaly szövege 1700-ból való, de a Neander vagy Meander parti hattyút Debreczenben még amannál is jóval elébb ríkatták t. i. 1613-ban. Tóth Ferencz ugyanis azt írja Hodászi Lukács ref. püspökről, hogy midőn 1613 május 17-én a predikálló székben hirtelen összerogyott és megholt, a debreczeni Ekklesia fájdalma kinyilatkoztatására e következendő ismeretes Halotti versek szereztettek:

Mint sír a fehér Hattyú
Meander vize partján sat.

Lehet, hogy ezek az esméretes, de ma ismeretlen halotti versek vagy

[1] A 7. str. két utolsó sora ebben így hangzik:
Mondd meg, idvezült jó szerencsédért,
Ha engem szeretsz-e vagy mást ezekért?

azok egy része alakult át kesergő szerelmi énekké Erdélyben és Simontornyán.

A 3. sz. is megvan a Vásárhelyi dkvben XIX. alatt nem 8 hanem 13, eléggé zavaros strófával, de ott is az itteni utolsónak a híjával. Ezek közűl 1. 3. 8. 2. 12. 9. 11. str. felel meg az itt olvashatóknak.

A 6. számúnak 1. 2. strófájával egyező éneket Erdélyi *A szántóember énekes dallai stb.* című ponyvairodalmi nyomtatványból vette. A két utolsó versszakhoz hasonló a Vásárhelyi dk. III. darabjának ez a befejezése:

Isten hozzád, már fékelőm kezemben,
Lábamat is majdan teszem kengyelben,
Legyen Isten oltalmazód éltedben,
Isten legyen immár hozzád édesem.

A 8. számút Erdélyi *Férjhez menendő Leányok dallai* című ponyvairodalmi nyomtatványból közölte, hol négy dal közt ez az első.

A 9. számúnak 3. 4. strófájával jórészt megegyez Kriza Vadrózsái 360. számának 3. 7. strófája.

A 11. számúnak 1. vszaka megvan a Vásárhelyi dkvben XXII. alatt; 2-dika u. o. a XCVI. alattinak 6-dik; 3-dika u. annak 3-dik vszakával egyez, melynek utolsó sora: *Kalitkádban fogni akarsz.*

HELTAI »KÖZBESZÉDE« ÚJABB FORDÍTÁSBAN.

A kolozsvári unitárius főiskolai könyvtár egyik Sylvester-bibliájában találtam az itt alább bemutatott verseket. Múlt századi kézírással vannak a biblia hátsó tiszta lapjaira beírva; de a versek magok sokkal régibbek, alkalmasint a XVI-ik századból valók lehetnek.

A XVI-ik században általánosan ismeretes volt az a középkorból fenmaradt »közbeszéd«, melynek pogányszerű hangja ellen Luther után a mi erdélyi Lutherünk, Heltai is felszólalt s keresztyéni szellemben átalakítva következő alakban közölte 1553-ban kiadott »Vigasztaló könyvecskéjében« magyar olvasóival:

Víg vagyok és nem szomorkodom,
Halnom kell, ezt igen jól tudom,
De mivel tudom, hova megyek:
Ezért vészek igen jó kedvet.

Szilády Áron, ki a Régi Magyar Költők tára VI-ik kötetében közli Heltai versét, ugyanott közreadja a Luthernél olvasható német szöveget is, melyet az itt alább először közzétett ujabb magyar fordítás eredetijének kell tartanunk. A német négysoros ‚Spruch' Szilády alapos magyarázata szerint, már a XV. században többször előfordul, úgy hogy Luther méltán úgy idézhette, mint közönségesen ismeretes verset. Nála így hangzik:

Ich lebe, und weiss nicht wie lange;
Ich sterbe und weiss nicht, wenne;
Ich fahre und weiss nicht, wohin;
Mich wundert, dass ich so fröhlich bin.

Ez epigrammaszerű verset ismeretlen kolozsvári költőnk talán már a XVI-ik században, eltérve Heltaitól, szembetünő hűséggel így fordította le magyarra:

Élek, de meddig, nem tudom;
Meghalok 's mikor, nem tudom;
Mégyek 's hova, azt se tudom;
Hogy illy víg lehetek, tsudálkozom.

Szilády a Luthernek nem nagyon tetsző német közbeszéd régibb latin szövegét is közli a XV. századból a budapesti egyetemi könyvtár 98. sz. codexének 77-ik leveléről. E közlés azért is fontos, mert a harmadik sorba belevegyített magyar szó tanúsítja, hogy a codex írója már akkor is gondolt a vers lefordítására. Ugyane latin versnek Szilády egy későbbi módosított alakját is közre adja, mely a segesvári régi lutheránus templom egyik székén ma is olvasható a XVI. század első feléből a következő érdekes szöveggel:

Sunt tria vere que faciunt me sepe flere:
Est primum durum, quod scio me moriturum;
Gemo secundo, quod morior, nescio quando;
Tertio magis flebo, quod nescio, ubi manebo.
Régi M. Költők Tára VI. 330.

Ezt a latin szöveget tarthatjuk a Sylvester-bibliájában talált s itt alább bemutatott csinos magyar epigramma eredetijének, melyet fennebb közölt társával együtt csak a véletlen szerencse óvott meg a végkép elveszéstől:

Három dolgokon bánkodom:
Az első, hogy meg kell halnom.
A második még nagyobb, mint ez:
Mert nem tudom ez mikoron lessz.
Harmadiktól még inkább félek:
Halál után vallyon mit érek . . .

Mint erről fennebb meggyőződhettünk, Heltai elég jól kivehető trochaeusokban fordította közbeszédjét. Az itt közzé tett két ujabb fordítás trochaeus lejtése is azonnal szembetünik, ezért tartom én ismeretlen fordítónkat kolozsvári költőnek, a Heltai köréből eredőnek. A két költemény keltéről is az a föltevés a legvalószínűbb, hogy még a XVI-ik századból maradtak fenn.

KANYARÓ FERENCZ.

Említve van a R. M. Költt. VI. k. 330. lapján, hogy az eredeti latin versbe foglalt gondolat, Ibn Gabirol XI. századi spanyol zsidó költőnek, királyi korona' cz. hymnusában is feltalálható. Ugy ő, vagy még inkább Beda lehet az a *quidam sapiens*, a kire a latin vers hivatkozik, mert az utóbbinak Mátéhoz írt Commentárjában olvasható ez a locus: *certum est quod morieris, incertum est autem quando aut quomodo aut ubi, quia ubique te mors expectat, tu quoque si sapiens fueris, ubique eam paratus expectabis.* Ezt így fordítja Pelbárt után a Horvát-c. írója: Azert mongya beda zent Mathe mondáſán. byzon az hog halz. byzontalan az kedeg. mykoron auagy mykeppen auagy hol

halz meg. Mert az halal tegedet mendeneut var. te kedeg ha beulc leyendez. mendeneut kezen varod tees. (112. l.) Ezt találjuk az *Elmegyek meghalni* (Vado mori) kezdetű vers elején is, a mi a Példák-könyve prózai fordításában így hangzik: Elmegyek meghalni mert az halal bizony de az halalnak orayanal semmy byzontalanab (56. l.)

Arra, hogy a négy soros latin vers tartalma nálunk sem volt ismeretlen: a XV. századból idéztem az egyetemi könyvtárban őrzött magyar glossák codexét s a XVI. századból a segesvári templom egyik részének feliratát, melyek egymástól alig különböznek, de az eredeti latin versnek mégis újabb stilizálásai.

Nem említettem azt, hogy a négy sort magába foglaló egész latin költeménynek fordítása néhány sor s az utolsó versszak híján megvan a Nádor-c. 307—312. lapján prózában. Ugyanott a 312—342. lapon pedig egy másik hosszabb költeménynek, a Filbert visiójának vagy a Lélek és test beszélgetésének fordítása következik szintén prózában. Véletlennek mondható az a körülmény, hogy az itt egymásután következő két vers mint egy költemény jelent meg De Méril kiadásában (Poésies populaires lat. antér. au douzième siecle Paris. 1843) *Vision de Fulbert* czím alatt, de megfordított sorban, mint a magyar codexben. Véletlennek már csak azért is, mert a magyar fordítás nem ennek a franczia kéziratokon alapuló szövegnek, hanem annak a német s angol codexekből vett szövegnek felel meg, melyeket Wright és Karajan adott ki.

Toldy Ferencz a Nádor-c. bevezetésében (17. 18. l.) szintén összefoglalja a kettőt: Kettős elmélkedés a világi dolgok állhatatlanságáról s a gonoszok veszedelméről czím alatt. »E darab — ugymond — két egyenetlen terjedelmű részből áll, melynek elseje négy lapon, *feddő beszéd* a kor megfordult gondolkozása ellen, miszerint hatalom és gazdagság többre becsülteték mint a keresztyén bölcseség; azért szerző a földi dolgok mulandóságára s a halálra emlékezteti a népet, mely után egészen másképen itéltetik meg az ember, mint e földi életben.

A második egy megholt földi hatalmas lelkének kettős beszédét adja elő a maga testével, hol egyik a másikat vádolja bűneiért, míg végre az ördögök a lelket megragadván, örök kárhozatra viszik. A magyar íróé-e a szerkezet, nem merem — ugymond Toldy — meghatározni; de bár azon ismeretesb egyházi íróknál, kik a világi dolgok hívságáról írtak, mint sz. Ambrus, Ágoston, Izidor, Bernát, III. Incze, Sienai Bernardin, Laurentius Justinianus stb., annak eredetijét nem sikerült feltalálnom, hajlandó vagyok a nem eléggé szabadon mozgó nyelvnél fogva is benne deák után készült fordítást tenni fel; a régies színnél pedig, és néha darabos, de mégis hathatós tömöttségnél fogva a munka szereztetését a XV. század első felébe tenni, midőn a nyelvi előadást az erő szépsége mellett a kifejlettséghiánynyal járó némi nehézkesség bélyegezte.«

A két, ismeretlen szerzőjű latin költeményre nézve leghelyesebbnek látszik Wright osztályozása, a ki azokat »a közönségesen Waltherus Mapes-nek tulajdonított költemények« közé sorozza. Ennek a nevezetes írónak egyéb költői műveivel egybevetve, mind a nyelvet, mint az ala-

kot és a tartalmat illetőleg annyi rokon vonást találunk e két költeményben, hogy annyi vagy több okkal senkinek sem tulajdoníthatjuk.

A rövidebb vers czíme *De mundi miseria,* a hosszabbikké pedig *Dialogus inter corpus et animam.* A elsőt már Flacius Illyricus kiadta 1557-ben *(Varia — — poëmata 238. l.)* azonban négy versszakot elhagyott, t. i. azt a mely közvetlen a Luther és Heltai közbeszéde előtt áll s negyedik sorában erre vonatkozólag mondja, hogy: *unde quidam sapiens ita de se fatur,* s a három végsőt, melyek közűl az utolsóról a Nádor-c. sem tud semmit s az előtte valónak is csak első sorát fordítja. Flacius nyomban a közbeszéd után benedictioszerű két sorral zárja be az egészet, a mi máshol nincs meg s ezért hihetően tőle származik. Erre őt az bírhatta, hogy a közbeszéd után következő strófa megvan a *Dialogus*-ban is, a hol sokkal inkább helyén van mint itt s változtatott szövegét, megtartott rímei miatt is a rá következő két versszakkal együtt spuriusnak tekintette.

A mindkét versben előforduló strófát a Nádor-c. mindkét helyen fordítja, amabban a 45—48. s. emebben a 62—65. sorban olvasható:

Tua domus qualiter tibi modo placet?
tibi nonne summitas super nasum jacet
excaecantur oculi, lingua tua tacet,
nullum membrum super est quod nunc lucro vacet.

Bornemisza vagy Nyéki Vörös Mátyás 1620-ban ezt így foglalja versbe:

Elhittem, ez a bolt, kit orroddal felérsz,
Nem tetszik, a melyben egyedül alig férsz
S minden szegletire lábaiddal elérsz:
Könnyebbséget ebben lásd azért kitől kérsz.

A mint ez a négy sor is mutatja, Nyéki Vörös Mátyás az egész *Dialogust* versben, de szabadon, paraphrastice bővítve, néhol elhagyva fordítja *Dialogus azaz: egy kárhozatra szállott Gazdag test és léleknek siralommal tellyes, egymással való keserves panaszolkodó beszélgetések stb.* czím alatt. A későbbi kiadások czíme még ezt is mondja: *Mellyet régenten egy sz. Jámbor, éjjeli jelenésnek csuda látása szerént irt volt Deákul: most, a nemes Magyar Nemzetnek is — — kedveért, maga nyelve szóllására hozattatott.* Fulbert nevét a szövegben is elhallgatja s a szerző nevét sem említi.

Toldy F. A magyar költészet tört. (212, l.) felemlítvén Nyékl V. munkáját, azt mondja róla, hogy sz. Bernát után írta. Toldy ezt az első (1625) kiadásnak szöveg felett álló felíratából vette, mely így hangzik: *Szent Bernhardnak mutatott rettenetes csuda* történt példa, egy gazdag Test és Lélekről, kik egymás ellen keserves panaszolkodások után kárhozatra mint szállottanak. Világos az, hogy itt Fulbert vagy Filibert név helyett áll Sz. Bernhard neve, a mi a régi magyarságnál, mint e példa mutatja még Nyéki V. korában is, a Pelbárt névvel egynek vétetett.

Toldy eme meghatározása után sem ő sem más nem kereste többé az eredetit s ha kereste s nem találta ott, a hova utasítva volt, nem

sokat törődött vele, mivel Toldy szerint Nyéki V.-nél »az élet felfogásában, mely barátos inkább mint bölcsészi, semmi része a költészetnek: maga az előadás predikátori és tanító: csak az eleven és képes nyelv emlékeztet arra, hogy költeményekkel, a könnyű, velős nyelv s korához képest feltűnőleg correct verselés arra, hogy gyakorlott ügyes íróval van dolgunk.« — Alig lehet tagadni, hogy a vélemény elő- és utórészének kölcsönös kiegészítésre szánt tartalma közt maradt némi hézag; mely talán eltűnt volna és pedig Nyéki V. javára, ha fordítása vagy megengedhetjük átdolgozása a latin eredetivel s különösen annak Nyékitől is érintetlenül hagyott szerkezetével hasonlíttathatott volna össze. Maga az, hogy Filibert vagy Fulbert mint a maga visióját beszéli el a lélek és test vetekedését s ennek befejeztével, a lélek elragadtatása után, álmából felrettenve bűnbánatra, fogadástételre fakad s a Krisztus oltalmába ajánlja magát: külalakjára nézve is méltányolhatóvá teszi a középkori verset. Igaz, hogy Nyéki V. még egy harmadfélszáz sorra terjedő intést csatol mint Concinnator, a vers végéhez, azonban az egészen külön álló rész s nem rontja az egésznek szerkezetét. Mint a maga idejében — Toldy szerint is — feltűnőleg correct verselő, a fordítás vagy átdolgozás nyűgéből szabadulva nem tudta megállni, hogy a maga bőforrásából is ne adjon ahhoz valami poenitentiára intő szózatot.

Toldy tartózkodását annál kevésbbé érthetjük, mert az *Ének a gazdagról* című verset épen ő tette közzé a Lipcsei c.-ből s vette fel Olvasó és Kézi könyvébe. (Később a Szencsey codexből Thaly K. is közölte Vit. én. I. 337. lapján.) Ez pedig rövidre, a lélek és test közt egyszeri szóváltásra szorítva össze a tárgyat, épen azt adja elő a mit a latin költemény többszöri szóváltással a visio keretében bővebben, Nyék V. még ennél is hosszabban mond el.

A mint Toldy az *Ének a gazdagról* című verset »rímetlen lejtékeny páros soraival érdekesnek« mondja, annak s talán annál is többnek tartotta azt a régi világ. A legalább is Platotól leszármaztatható dialogizált alak, melynek a keresztyén latin irodalomban már a II. századtól Szent Justinustól, Minutius Felixtől kezdve dívatja volt, prózában és versben számtalan példáit ismerjük. A verses művek közül említhetők a Bedanak tulajdonított *Conflictus veris et Hiemis;* Hermannus Contractus-tól a *Conflictus ovis et lini;* a XIV. századtól kezdve ismeretes *Disputatio mundi et religionis;* még előbbi időből a *Disputatio inter Cor et oculum* és *Dialogus inter aquam et vinum* és több más, melyek legtöbbnyire már a középkorban angol, franczia, német, olasz, spanyol, flamand, dán, svéd, görög nyelvre is le voltak fordítva. Hihető, hogy nálunk sem a Nádor-c. fordítója ültette át az első s egyetlen ily művet a magyar irodalomba, mert a Példák könyvében szintén ebből a korból maradt fen prózában az Élet és Halál dialogusa, melynek latin eredetijét még kutatni kell: azt meg tapasztaljuk, hogy a XVI. századon innen is örömmel olvasta a magyar közönség, mert még a XVIII. században is több kiadást ért.

Az *Ének a gazdagról* Arany János figyelmét is megragadta és csak sajnálnunk lehet, hogy kisérlete töredék *maradt,* mert ha *Melyik*

a bűnös? című költeményét befejezi, akkor maradandó alkotásainak száma egygyel bizonyosan több volna. Az ő töredéke így hangzik:

Meghalt a vén Test; — kiterítve
Fekszik az első éjjelen:
S éjfélkor, ím, mert zárva idve,
Fölötte egy árny megjelen:
A lélek meztelen.
Megáll fejénél s néz merően a
Homlokra, hol lakása volt;
— — — — — — — — —

Ének a gazdagról:

Előálomkorban az gazdag meghala,
Belőle az lölket kiragadták vala.
Az lélek mellette ám megállapodék
Kezdé az holt testet oly igen pögdözni:
»Ó te átkozott test stb.

Nyéki Vörös M.:

Álmélkodva ímé hát egy lelket látok,
Sok bűn miatt kire szállott örök átok,
A rothadó testtől veszedelmes károk,
Pokol tüze kínnya s feneketlen árok,
Segéde, vezére, ura és szépsége
A megmondott testnek; ki volt ékessége
Minden dolgaiban öröme s hívsége
Társa és barátya, víg elevensége;
Nagy szomorú kedvvel feléje mozdula;
Régi lakó házát látván, eáljula;
Melyben kedvére élt, rajta megjajdula:
Azért ily sírással panaszra fordula:
Ím elődbe jöttem, oh nyavalyás testem stb.

Nádor. c. ime néminemű lelök elióve, ki ez megmondott testből bínökkel rakva kiment vala, nagy ohajtással és szöpögéssel a testnek bineit ekképpen sirattja vala. A lélök álla a test mellé és imilyen beszéddel kezdé őtet keményön fegyelmezni és dorgálni: O nyavalyásságos test stb.

Mindezek a latin eredetiben így hangzanak:

Noctis sub silentio tempore brumali,
deditus quodam modo sompno spirituali,
corpus carens video spiritu vitali,
de quo mihi visio fit sub forma tali.
Dormitando paululum, vigilando fessus,
ecce quidam spiritus noviter egressus,
de praedicto corpore, vitiis opressus,
qui carnis cum gemitu sic plangit excessus.
Juxta corpus spiritus stetit et ploravit,
et his verbis acriter carnem increpavit:
»O caro miserrima, etc.

Ezt a kezdetet megelőzi az a nyolcz sor, a melyben el van mondva, hogy Filibertus franczia királyfi, a ki életét remeteségben töltötte, ezt a visiot látta. Az erre következő itteni sorokkal már az ő elbeszélése kezdődik. Ez a kezdet, versek elején többször olvasható a középkorban, így például a *De malis monachorum* című vers is így kezdődik:

Noctis crepusculo brumali tempore,
pausans in lectulo mens mea temere,
quae non sinit oculum soporem capere,
sed rebus variis coepit intendere.

Ugyanaz a hangulat, mely a mai kor költőit »Kandalló mellett« lepi meg. Hadd álljon itt ezek közűl egy, melyet szerzője összes költeményei közt úgy is hijába keresünk *(l. Pesti Divatlap 1848. 3. sz.)*:

KANDALLÓ MELLETT.

Ülök a szobámban,
Kandalló tüzénél,
Künn a téli éjben
Zúg és csattog a szél;
Jobban zúg szivemben
Érted leánykám,
Sötét bánatomban
Ah mint elmondhatnám!

De nem mondok semmit
Úgy se érne hozzád
Mélázom... mélázom...
S visszaemlékszem rád;
S gondolom magamban:
Zúghatna tőlem szél,
Világvég lehelne,
Csak mellettem űlnél,
Én pedig melletted,
Csillagos szemednek,
Ragyogó tüzénél! *Gyulay.*

Midőn codexeink forrásainak nyomozása közben erre az árnyék homályában lappangó pár bokorra bukkantunk: a főczél követésével együtt négy századon keresztűl kisérhettük költészetünkben az élet-halál problemája körűl azt a bölcseleti fonalat, mely a maga — két annyi idővel ezelőtt sodrott alakjában sem vesztette el érdekességét — bár nem számítható is a költészet elismert remekei közé. Az *Ének a gazdagról* névtelen szerzője a maga tömör alakításával hosszas lappangása után felfedeztetve — elismeréssel találkozott. Nem méltatlan erre a szélesen, de jó magyarsággal fordító vagy inkább átdolgozó Bornemisza Nyéki Vörös Mátyás sem, a ki Tintiunabuluma s több apró éneke révén időről időre megemlíttetik ugyan, de kézikönyveinkből végképen ki kezd maradni s Dialogusával senki sem törődik. Ennek a négyszáz éves sorozatnak egyik lánczszemeként hadd álljon az ő, az egykori pápóczi prépost neve is a mellett a csoport mellett, melynek stereotyp czíme »*Főrangú lirikusok*« szokott lenni Irodalomtörténeti műveinkben.

Avagy valóban méltatlan erre az, a ki Dialogusa folytán, a kétségbe eső léleknek eme három latin sorba szorított kifakadását:

Heu! quod unquam fueram rerum in natura!
cur permisit Dominus ut essem creatura
sua, cum praenoverat ut essem peritura!

Jób (III. 1—12) átkozódásával megtoldva így versel:

Elveszszen az a nap, kinn világot láttál!
Átkozott az az éj, mellyen fogantattál!
Bujdosó fergeteg fogja, kinn nyugodtál!
Keserűség szállja, mellyben álmot láttál!

Sértegető tövis lepje azt a földet;
Virágot szép fűvel ne hozzon az zöldet,
Mellyen az én Lelkem megelevenedett
S tőlem az Úristen elidegenedett. Stb.

DE XII SPECIEBUS EBRIETATIS.

czím alatt, egy müncheni XV. századi kéziratból latin leoninusokat közöl Katona Lajos az E. Phil. Közl. múlt évi 214. lapján. Adalék ez a Gesta Romanorum legújabb magyar kiadásához és Tinódi, Sokféle részögösök czímű verséhez. Ezeknek a leoninusoknak két változatát lehet olvasni az Egyetemi könyvtárnak *Castrum doloris* czímű múlt századi kéziratának 94. lapján, melyek így hangzanak:

Quot sunt species ebrietatis.

I.

Bis sex credatis species sunt ebrietatis,
Ebrius est primus sapiens est alter opimus,
Ternus grande vorat, quartus sua crimina plorat.
Quintus luxuriat, sextusque per omnia jurat,
Septimus incendit, bis quartus singula vendit,
Aedificat nonus, decimus fit ad omnia pronus,
Cantum undenus amat, praeque omni stentor reclamat, *(így!)*
Et cum fit plenus, sus dicitur hic duodenus.

II.

Est vilis primus, sapiens est optimus alter,
Tertius grande vorat, quartus sua crimina plorat,
Quintus luxuriat, sextus per omnia jurat,
Septimus contendit, octavus singula vendit,
Nonus nil coelat, quod habet sub corde revelat,
Somnia denus amat, undenus turpia clamat,
Et cum fit plenus vomitum reddit duodenus.

Azokhoz a miket a RMKtára III. 453. lapján arról a meséről jegyeztem fel, a mely szerint Noé a szőlőtőt különböző állatok vérével öntözte meg s a részeg ember bestialis magaviselete ezzel függne össze: megemlítem itt a Zeitschr. d. DMG. 24. k. 209. lapját, a hol Goldzieher, — 40. k. 412. l. a hol Morales, — és a 41. k. 652. lapját, a hol Grünbaum közöl a mese történetéhez becses adalékokat. — Az »Uj idők« 1901. febr. 10-diki száma közli Tolsztojnak »Az első pálinka« czímű meséjét, mely szintén annak a régi mesének a felhasználásával iródott.

Sz. Á.

KAZINCZY GÁBOR LEVELE A MISKOLCZI EV. REF. EGYHÁZ PRESBITERIUMÁHOZ.[1]

Nagytekintetű Egyházi-Tanács,
Tisztelt társaim.

Azon megtiszteltetés, mely engem a Nagy Tek. Egyházi Tanács tagjai közé méltatott, becsesb előttem, hogysem reá kifejezéseket keresek.

Az a tér, honnan azt vevém, az egyetlen, hol a kitüntetés — mert bizalom jele — emelőleg, kötelezőleg hat reám.

Oly idők küszöbén állunk, midőn az Irás szava ujra harsogni fog. »Tudom a te dolgaidat, tudniillik, hogy te sem hideg nem vagy, sem hév, vajha hideg volnál, vagy hév! Annak okáért mivelhogy lágymeleg vagy, kivetlek tégedet az én szájamból.«

Vészek idején kézfogás az csupán, mely a fenyegetett hajót, és *azzal együtt* utasait megmentheti.

Minden pont, bármi parányi magában, hol egy-egy hű szív és törhetlen akarat áll őrt, megannyi részlete azon bástyának, mely az egészet körülszövi védőleg még a pokol kapui ellenében is.

Tisztelettel lépek a Nagy Tek. Egyházi Tanács díszes soraiba, s jó akaratomat és tehetségeimet rendelkezése alá adom.

Fél év óta gyötretve betegeskedésem által, csakis most nyujthatom be hálás köszönetemet, azon óhajtással: bár nyilnék alkalom, a cselekvés terén bebizonyítanom, hogy egy érzés, mely lelkemet hálával tölti el, teljesen méltányolja azon bizalmat, mely irányomban oly nemesen, oly meglepőleg nyilatkozott.

Igaz hazafiúi tisztelettel a Nagy Tekintetű Egyházi Tanács alázatos szolgája

Bánfalva, november 17. 1860.

Kazinczy Gábor
az »egykori« Borsod vármegye táblabirája.

Közli: Dr. Tüdős István.

EGYLEVELES NYOMTATVÁNYOK.

Zoványi Jenő az »Irodalomtörténeti Közlemények« 1895-ik évi folyamában kilencz darab egyleveles nyomtatványt közöl, melyek a kolozsvári belfarkas-utczai ref. templomban vannak felragasztva a szószék melletti padok hátára; ezek az egyleveles nyomtatványok tudós tanárok, lelkészek életrajzát tartalmazzák, mert »a jóknak jó emlékezetek meg érdemli, hogy még a késő maradékoknak is szívekben felélesztetvén, a

[1] A miskolczi ev. ref. egyház levéltárából.

virtusnak utára vezérlő égő fáklya gyanánt szolgáljon«. Zoványi csak az életrajzokat közli, azt tartván, hogy a versekben nincs életrajzi adat; a latin nyelvűekben nincs is, azokban a versek többnyire a biblia egyes részeiben levő gondolatok körűlírása és kibővítése, vagy egy-egy bibliai alakkal való hasonlítás, a mit a Porcshalmiról szóló úgynevezett charta is bizonyít, melyet újabban fedezett fel nagytiszt. Herepey Gergely lelkész úr, de azért érdemes lett volna a verseket is közölni, mint irodalmi emléket; a magyar nyelvű nyomtatványon levő versekben már lehet találni bizonyos jellemrajzfélét, midőn a hívekhez való viszonyt és a családi életét tünteti fel. Ez a magyar nyelvű nyomtatvány nagybaczoni Incze Mihályról szól; nagyon bő életrajzot és dicsőítő verseket tartalmaz, melyeket a kolozsvári reformatus kollegium »hozzája való szeretetének és tiszteletének állandó jeléül ezen emlékezetes oszlopúl kívánt emelni«.

A mi a nyomtatás évét és helyét illeti, a következőket jegyezhetem meg: mindenik nyomtatvány végén megvan a nyomdász neve, a nyomtatás helye, mely mindeniknél Kolozsvár, és éve, mely a halálozás évével mindeniken összeesik, kivéve a Szathmár-Németi Sámuelét, melyet 1718-ban nyomtattak, ő maga pedig 1717 deczember 17-én halt meg; ez azt mutatja, hogy a chartakat nem nyomtatták rögtön, mint ma a gyászjelentéseket, hanem később.

Nem tartom érdektelennek, hogy mintegy pótlásúl ideiktassam a nyomdász nevét, a nyomtatás helyét és évét, a mint azokon a chartakon előfordul, melyeket Zoványi közölt:

1. Samuel Szathmar-Nemeti etc. Claudiopoli Impressus. Samuel Pap Telegdi. Anno 1718.

2. Michael T. Csepregi etc. Clandiopoli Impressus. Samuel Pap Telegdi. Anno 1704.

3. Michael Szathmar-Nemeti etc. . . . . Michael Nemeti Anno 1689.

4. Stephanus Pataki etc. Claudiopoli Impressus. Michael Szentyel-Veresegyházi. Anno 1693.

5. Georgius Batai etc. Ex officina Nicolai Kis de M. Tothfalu. Anno 1698.

6. Nicolaus Kis M. Tothfalusi etc. Claudiopoli excusum. Anno 1702.

7. Michael Szathmar-Nemeti etc. Claudiopoli Impressus. Samuel Pap Telegdi.

8. Peter Kovasznai etc. Claudiopoli. Michael Szentyel-Veresegyházi. Anno 1673.

9. Stephanus Tolnai-nál a nyomtatvány vége le van szakadva s így itt nincs meg az évszám s a nyomdász neve.

Azért is érdemesnek tartottam ezeket közölni, mert megtudjuk a XVII—XVIII. évszázból nehány kolozsvári nyomdász nevét, kik között ott találjuk a világhírű M. Tothfalusi Kis Miklóst is; az ő nyomdájából került ki a Batai György chartája.

I.

Lessus funebris
Super obitu
Admodum Reverendi ac Clarissimi Viri,
D. Andreae Porcshalmi
Theologi Docti & in Reformata Ecclesia Claudiopolitana verbi Dei Ministri fidelissimi, Dioeceseosq; Kolos & Kalotaszeg Senioris vigilantissimi,
Qui

Postquam in Porcshalma, anno 1617, Parente ejusdem Ecclesiae Porcshalmiensis fidelissimo, Reverendo Domino Sebastiano Porcshalmi, nasceretur tanti Parentis fideli cura, ut in liberalibus artibus initiaretur, Csengerinum deducitur: mox spes ad altiora concipiens, Szathmarinum transvolat; ubi litteris ex asse imbutus, melioris ingenii majores conatus suscepta Albam Juliam peregrinatione, sub auspiciis ad modum reverendorum, Celeberrimorum, ac Clarissimorum Virorum; Clarissimi Domini Philippi Ludovici Piscatoris, Clarissimi Johannis Henrici Alstedii et Clarissimi Johannis Henrici Bisterfeldii ad maturitatem deducere laborat. Theologicis enim et Philosophicis studiis excultus ad officium Rectoratus Hathszeginum ad certum tempus evocatur. Ubi cum dexteritatem suam foelici multorum experientia approbat. Albam rediit. Hinc Claudiopolim ad officium Lectoris in Scholam Reformatam transfertur: in qua dum praeter propter annos 26. transigerit, et voto omnium responderet, mox ad munus Pastorale in eadem Ecclesia vocatur et assumitur· in quo dum 14 annos fideliter desudaret et officio Senioris 8 annis fungeretur, tandem exquisita Cardialgia diu multumque vexatus dierum satur, aetatis suae 64, vitam hanc caducam, cum aeterna, commutavit, animam Christo Salvatori suo, corpus vero terrae, sub spe beatae resurrectionis humandum, commendans, die 19. Maji, inter horam sextam et septimam matutinam, anno Millesimo Sexcentesimo Octogesimo primo.

Quem Collegae et Collegium Orthodoxum Claudiopolitanum ita effuderunt.

Phil. I., vers. 22, 23.

UNdiq; perplexus bone Praeca mente jacebas;
Esse et dissolvi velle tuum fuerat.
Vivendo in carne ipsa perdurare volebas,
Non ut perplaceat vita caduca tibi;
Sed Plebem ut Christi lactares lacte p(er)enni
Hic scopus ipse tuus serve fidelis erat:
At Christus cum semper erat; nunc est, erit idem
Cum Christo esse tibi svave bonumq; mori.

Jam voti compos cum Salvatore triumphas
Et resonat laudes spiritus ipse tuus.

Stephanus Tolnai, Coll. Reform. alter Professor.

Ex Math. 25., vers. 21.

Hic quibus eloqui paucis concredita dona
Sunt, tamen illa pie, corde subire student.
Illis aethereo Deus omnis in orbe Polorum
Magna manet merces, cum bonitate sua,
Hos etiam dicet servos pietate fideles
Pro minimis rebus, magna daturus erit.
Sic Vir, Eloquio fulgens, tranando Phaselum
Accipias vitae, praemia larga tuae.
Ingredere ergo tuum regnum tibi Patre paratum.
Summe salutiferi gaudia parta poli.

Michäel N. Sárpataki Min. Eccl. Orth. Claud.

Planctus Elisei super abitu Eliae.

THesbites aetherias sedes dum scandit Elias,
Et rapitur curru flammeo ad astra Poli;
T(um) Eliseba gemens Patrem clamavit Eliam:
Isräelis currus, mi Pater, atque equites!
Dum moritur Praeco Porcsalmides alter Elias,
Inter mortales integritate Moses.
Collegae fundunt planctus lachrymasque gementes
Isräelis currus, mi Pater, atque equites!
Tu quoque Claudiaca Orthodoxa Ecclesia Christi,
Mansvetum plangas, corde gemendo Patrem.

Ita, Michäel Szat. Németi Collegam Patris instar amantissimum plangebat.

VAde mei cordis dilecta corona superne,
Qui decus ut fueras, sic honor omnis eras,
Te Christus viridi pascit de gramine Coeli,
Illic te roret Spiritus almus ope.

Martinus Miskolczi Minist: Eccl. Hunyad et Gener defuncti trist. apposuit.

SErvus eram Christi multos iterando labores
Servus eram Christi, Biblia sacra legens,
Ergo DEi Servum vox haec delata sonabat
Accipe Serve bone & praemia mille tui.

Michael Szigeti Col. Al.

Induat atratos Ecclesia tota capillos
Verba serat tristi reboans per longa boatu,
Quod custos ovium cecidit lactando fidelis

Lacte perennanti pro quo nunc fundito fletu.
Claudia prae nimio luctu facieque palestra.
Et cupias grate, ut recubent pia membra sepulchro,
Donec ab aethereo Domino sustollitur inde.

Johannes Diósi Coll. Alum.

Non ferit ullus eos horror, quos sangvine Christus
Sparsit cui meriti jus, preciumque datur
In cineres si corpus eat, tum nonne resurget?
Reddere nonne potest? tunc mare fluctivagum?
Profert terra, nemus, fera, sic genus omne volucrum.
Iudicis imperio, nec retinere valent.
Debile tum firmum, varium immortale resurget,
Et similis Christo, corpore justus erit.

Rom. 8. Phil. 3. I. Cor. 15. Job. 19. Apoc. 20. Ezech. 36. Esai 26.
Johannes Dioszegi, Coll. Alumnus.

Hei mihi tam longum monstrosa cacumina terrae
Cernenti, & ravidi terga superna soli!
Hei mihi, quem | iactant ir|atae littoris undae!
Hei mihi d-. . . . . .-e luctor ego?
Quid modo . . . . . : jam Coelica restat
Spiritus ut Christi, certet amore tui.
Ergo post luctam littus post terga relinquam
Et sequar auriferum mente videre polum.
Non ubi me feriant fellitis compita sannis
Nec lacerant pectus, turpia dicta meum.

Petrus P. Zoványi, Coll. Alumnus.

Lucae 2. v. 29.

Post fragiles vitae cursus & mille dolores
Redde poli gratas Christe Redemptor opes.
Post mea, sudores, molimina, Christe salubres
Redde polo svaves, foedera, sacra dies.
Et me nunc servum dimittas pace precantem
Nam mea gustarunt vota salutis opus.
Ut mihi jam vestem rutilante cruore sacratam
Reddito, deposita carne, polique thronum.

Johannes Rozgoni, Colleg. Alumnus.

Legifer e vivis Moses migrando fidelis
Tristitiam, quantam populo moerore gravato
Congessit, multos & movit morte dolores
Ambiguas errare vias Ductore carendo

Pergit pungendo populus praecordia planctu,
Pacifer e vivis Porcsalmides ecce meando
Tristitiam (quantam) populo congessit amaram
Cum Pater ipse (Bo)nus, Gratus, Sincerus, Honestus
En rapitur! Vita, Factis, Sermone, Labores
Ut gens Izräelis Mojsen deflevit amare,
Claudiacus populus Christi de nomine dictus
Non aliter plangat Patrem memorando fidelem.

Michaël Ardai, Coll. Alum.

Si mea lingva vales lugubres pange camaenas
Et multas oculi fundite jam lacrymas
E vivis raptum permoesta morte Prophetam
Plangant, quem rapuit, parca cruenta nece
Dico, sincere Praeconis membra quiescant
Caerulei accipiant, sacra Crabaea Poli.

Valentinus Léczfalvi, Coll. Civis.

Tunde tuum pectus strictis Ecclesia palmis
Quod tibi tam subito, moesta queraela venit
Magna queraela venit rapitur cum firma columna
E medio vestri, qui pia verba dedit.

Sigismundus Ercsei, Coll. Civis,

Moesta dies nobis quam luger sacra corona
Venit, nam viridis laurea adempta jacet.
Moestifero vultu studiorum nobile lumen
Cumbit, quo nunquam tristius usque cluet.
Sed quia Fata jubent ne quis mandata recuset,
Exclamet mecum, molliter ossa cubent.

Balthazár Besenyei, Coll. Civis.

Jus mihi Coelorum contingat sorte beata
Sangvine nam Domini Christi sum svave redemptus,
Justitiam gratam porrexit pace salutis
Omnia quaeque mihi poterant adferre peri(c)la
Abstulit, immensa vitam virtute coronans,
Gaudia grata mihi stravit dulcemque quietem,
Moero . . . . .-is agit sed semper grata voluptas,
(T)alia jura suo Christus dat rite fideli.

Michaël Szathmári. Coll. Civis.

Claudiopoli, Impressus apud Michaëlem Szentyel Veresegyházi.

II.

Az Úr házának építésében egyenes hivséggel, fáradhatatlan szorgalmatossággal és ritka buzgósággal forgolódott

Férjfiunak
néhai tiszteletes tudós
N.-Batzoni
Intze Mihály
uramnak

a kolozsvári reformata népes és virágzó eklésia első papjának s belső curatorának és a kolosi 's kalotaszegi eklésiai kerület nagy érdemű esperestjének
kedves emlékezete.

A mellyet midőn a feledékenységnek homályából kiragadni, és az Isten Házának szolgálatjára szentelt s abban soha is el nem tsüggedő munkássággal fogyasztott életének tsak ezen igen keskeny határok közzé szoritott fővebb viszontagságait a következendő időkre által-bocsátani szoros Kötelességünknek esmérjük, nem kivánjuk az ő kitettző s másoktól költsönözött toldalékok nélkül épen nem szükölködő érdemeit a magok jeles Virtussaikról esmeretes Eleinek fényekkel pótolni avagy ékesíteni. Mindazáltal a Jóknak jó emlékezetek megérdemli, hogy még a késő Maradékoknak is szivekben felélesztetvén, a Virtusnak utára vezérlő égő fáklya gyanánt szolgáljon. Ezen drága emlékezetű Férjfiunak, a mi mostani szomorúságunk tzéljának édes Atytya, tudniillik N. Tiszt. Batzoni Intze Máté Uram, Hazánk jó Fiától, N.-Batzoni Intze István Uramtól, mint édes Attyától és Pap Judith Asszonytól vévén a maga eredetét N.-Batzonban a közelebb lefoly Seculumnak 79-dik Esztendejében, minekutánna mind itten az Hazában, mind pedig a külső Országi Akadémiákon igen nagy előmenetellel folytatott tanulása által magát Hazájának szolgálatjára elkészitette volna, ezen végéhez terhes lépésekkel közelgető Seculumnak 8-dik Esztendejében, mint az Isten Beszédének Sáfára, Máramarosban a Szigeti Réf. Eklésiában béállittatván, innen öt esztendők elfolyások után, a Kolosvári Nemes Ref. Collegiumban elsőben is a Philosophiában és Philologiában, annak utánna pedig a Theologiában Professori Hivatalra által tétettetett. Végre pedig 1720-ban viszont a Papi Hivatalra visszalépett és mint a Kolosvári Ref. Eklésia Első Papja s Belső Curatora, magának ezen gyülekezetben még 22. Esztendők elfolyások alatt nevezetes érdemeket szerzett. A kinek kedves Házas Társától Néhai Tiszt. Bogdányi Sajgó Erzsébeth Asszonytól, Sámuel, Anna, Erzsébeth, Susánna, István és Mihály hat igen jeles Magzatok születtetvén az három elsőbbek még gyenge idejekben az örökkévalóságra által-költöztenek, Susánna ama Nagy Férjfiunak Néhai Tiszt. Tudós Verestói György Uramnak, a Kolosvári Ref. Collegium nagyhirű és érdemű Professorának és végre az Erdélyi Ref. Eklésiák és Oskolák Superintendenseknek élete Párja lett. István pedig a M.-Vásárhelyi Collegiumban különös kedvességgel és nagy haszonnal a Philosophiában és Mathesisben Professori Hivatalt viselt.

Az utolsó, kinek töllünk lett végső elválásán mostan kesergünk, N. Tiszt. Tudós Batzoni Intze Mihály Uram az 1723-ik Esztendőben Sz.-Mihály Havának 12. Napján lépvén bé e földi életnek theátrumára, mihelyt elméjének nemes tehetségei, melyeket a természettől nyert vala ki-nyilatkozni kezdettenek, a szelid Musákkal való barátkozásban találta a maga legkedvesebb gyönyörűségét és a Kolosvári Ref. Collegiumban az Oskolai Tudományoknak alsóbb graditsain az Hazánkat azon időtájban elboritó Pestis miatt következett terhes akadályok között is ditséretes előmenetellel általmenvén, 1740-ben a Togatus Ifjak Seregében állittatott. A kik között N. Tiszt. Csepregi Ferentz, Verestói György és Huszti György a Tudós Világban különös tiszteletet és halhatatlan hirt és nevet érdemlett Professorok Kormányzások alatt, elméjét a maga tzéljára tartozó dolgoknak esmeretével jelesen felkészítvén a Tudományok bővebb Kutfejeire vágyakozó kivántsiságnak betöltése végett 1745-ben Pünköst Havában a Lejdai nagyhirű Akadémia felé vévé utját, az holott is amaz halhatatlan emlékezetű és ritka tudományú nagy Férjfiak u. m. Schultens Albert, Muschenbroeck, Hemsterhuis, Alberti és Albinus tanításaikat vévén sinormértékül, minekutánna a Tudományok körül fáradhatatlan szorgalmatossággal és kitetsző haszonnal négy Esztendők alatt forgolodott volna, onnan visszajövő utjában a tudós világgal még bővebben is kivánván esmérkedni az Odera mellett levő Frankfurtumi Akadémiában megállapodék és ottan is a híres Jablonskit egy Esztendeig hallgatván 1750-ben Mindszent-Havában kedves Hazájában szerentsésen megérkezék. Itten eddig gyüjtött szép Tudományának csakhamar illendő theathrumára is talált, mivel a midőn mind a Sámsondi, mind pedig a K. Szentkirályi Eklésiákban megérkezése után kevés idővel Hivatal adattatnék, a Kolosvári Ref. Eklésiának áldott Emlékezetében még ma is élő és virágzó akkori első Papja s Belső Curatora N. Tiszt. Tudós Szathmári Pap Sigmond Uram jeles talentumait kiesmervén az Eklésia megegyezéséből Sz.-György Havának kezdetén 1751-ben felvévé Káplányának. A mely Hivatalát szintén tiz Esztendők alatt folytatván az említett nagy Férjfinak halála után 1760-ban Actualis Papságra lépett; azután 1776-ban a Kolosi és Kalotaszegi Eklésiai Kerületben Esperestségre s emellett a Kolosvári Ref. Eklésiában az első Papi Hivatallal együtt Belső Curatorságra lépvén mindezeknek viselésekben valamig ereje engedte, tiszta, egyenes, jó Lelki-esmérettel forgolodik vala. Ezen rendes foglalatosságainak teljesítésekben való buzgóságával egybenköttetett különös gyönyörűségét nem kevéssé emelte és élesztette az, a melyet ő neki az ő kivánsága szerént való Házassági tsendes élete okozott vala és a midőn 1752-ben Szent-György Havának 25-ik napján a Szűzek Seregének abban az időben egy kivált ékessége és oh! fájdalom, most már Néhai T. Pataki Sára Asszony N. Tek. Pataki Sámuel Uramnak, Hazánk nagyhirű és igen betses emlékezetű Esculapiusának s a Kolosvári Ref. Eklésia akkori egyik Belső Curatorának és Tek. Dálnoki Mária Asszonynak szerelmes Leányok véle Házassági Szövetségre lépett, abban az órában földi élete Boldogságának egy legnevezetesebb fundamentomát megvetette. A mely Házassági életének több kivánatos Gyümöltsei között nyert vala

ő az Urtól öt kedves Magzatokat. A kik közül az elsőbbek Sára és Susánna e földnek lakossai tsak kevés ideig lehettenek. Az harmadik ismét Sára, Tiszt. Tudós Méhes György Uramnak a Kolosvári Ref. Collegium Philosophiát és Mathesist tanító L. Professorának igaz egyenes szívet viselő Házas Társa és ezáltal Susánna, Sára, Sámuel és Mária négy jeles Magzatoknak édes Annyokká lett. A negyedik Mihály az Orvosi Tudományok bölts Doctora, Élete kedves Párjától T. Szathmári Pap Kristina Asszonytól Tiszt. Tudós Szathmári Pap Mihály Uramnak a Kolosvári Ref. Collegium Theologiát tanító nagy érdemű Professorának s az Hazai Tudós Társaság Tagjának és Néhai Tiszt. Rétyi Debora Aszszonynak igen kedves leányoktól született Sára, Mihály és Sigmond szépen nevekedő tsemetékkel áldatott meg. Az ötödik Sámuel, édes Atytyának elgyengült állapotjában hat Esztendőktől fogva szorgalmatos és nyomdokait követő segítő Káplánnya hiv Társával T. N.-Váradi Baranyai Ágnes Asszonynyal együtt még egy kisded Sámuelekben találják örömöket. Ezen különösen szeretett Gyermekében, nem különben, mint Házassági életében az Urnak Áldásait bőv mértékben kostolta volt, de másfelől a Keresztviselésben is testének egészségét ostromlott nyavalyák miatt nem kevés része vala, a midőn már szintén 22. Esztendőktől fogva a Köszvénynek kinos fájdalmai Esztendőnként, sőt későbbre tsoportosabban is megújulván, erejét hova-tovább fogyasztották, a mig végre ezelőtt mintegy öt Holnapokkal ágyban esvén, annak fenekére majd megmozdulhatatlanul szegeztetett, a mely sullyos kinyai között Istenéhez nyujtott sürű fohászkodásai s nem régiben elszalasztott kedves Társa utáni vágyakozó sohajtásai után ellankadva, ezen folyó Esztendőben Böjtelő Havának 24-ik Napján estvéli tizedfél óra tájban igen tsendes pihegéssel e földön való mulatásának 72-ik, Papi Hivatalának 44-ik és Házassági életének 43-ik Esztendejében elaluván, szivből óhajtott örökös nyugodalmára által költözött. Igy lőn vége azon Férjfiu földi Pályájának, a kiben az Isten Házához való buzgóság sebes lánggal égvén, másoknak a valóságos Boldogság egyenes uttyára való vezérlésekben s felserkentésekben, szívreható tanításaival, buzgó könyörgéseivel, szeretettel-tellyes intéseivel s megkeseredett sziveknek felemelésekkel s mindenek előtt fénylő ártatlan életével, mint hiv Lelki Pásztor az Úr Házának építésében fáradhatatlanul munkás vala. A ki a maga Házában egy igaz hivséget viselő Házas Társának és egy böltsen szerető édes Atyának volt eleven példája. A ki az igaz Atyafiságot, a kétszinüségtől távoljáró és állandó hivséggel egybenköttetett barátságot és az egyenes indulatból származott emberszeretetet, mint kiváltképen való, drága kincseit szivében hordozván, a maga legszentebb s kedvesebb kötelességei közzé számlálta és úgy is gyakorlotta. Illy kedves és elfelejthetetlen emlékezetű Tanítójuknak elmulásán sok Lelkek bánatba borulva keseregnek, a kik a tőlle gyakor ízben kedvetlenségekben vigasztalást, kétségeskedéseik között oktatást és sérelmekben enyhítést vettenek vala. Hozzája való szeretetének és tiszteletének állandó jeléül ezen Emlékezetes Oszlopul kivánta emelni.

A Kolosvári Reformatum Collegium.

A' hiv Pásztor butsuzik a' Nyájtól.

Az Úr veled! Isten választott Serege,
Én mégyek; nyitva van az Egeknek Ege.
Oda indultam meg, 's immár oda mégyek,
Hogy ott is az Úrnak áldozatot tégyek.
Itt-hagyom e' roszban fetrengő Világot,
Meg untam itt a sok epesztő hivságot.
Elhagyom ezeknek haszontalanságát,
Elnyervén hellyette az ISTEN Országát
Az hól nintsen Inség, nints semmi fájdalom,
Nints munka, fáradság, kín és aggódalom.
Nintsen itten hellye a' szidalmazásnak,
Híre sem hallatik a' rágalmazásnak.
Itten az irigység mérgében nem eped,
A más boldogságán szive meg nem reped.
Itt mérget nem forral senki is magában,
Hogy másra önthesse azt boszszuságában.
Itt nem talál hellyet a' dölyfös kevélység,
Sem az háborgásra kész békételenség.
Itten az igazat senki sem tagadja,
Hogy azzal vagyonnyát másnak elragadja.
Mert itten lakozik szeretet, békesség,
Itt van az Igasság és örök idvesség.
Az ide vezető jó útra tudjátok
Mint vezéreltelek, gyakran hallottátok.
Tudjátok, hogy a míg közöttetek vóltam,
Nem másét, hanem az Úr Beszédét szóltam,
Tudjátok az Hitet, miként tanitottam
És a Szetetet, mint prédikállottam.
Mutattam tinéktek az egyenes útat,
Mely az Idvességre vezérel és mútat.
(Kerülő) útakon nem vezéreltelek,
Hanem szép egyenes ösvényen vittelek.
(Éltető) vizeknek forrásai mellett
Hordoztalak, mint jó Pásztoroknak kellett.
Hiven legeltelek szép kies mezőkön,
Nem mérges füveket termő vad erdőkön.
Ugy tanitottalak, s úgy serkentgettelek,
És idvességesen arra intettelek:
Szeressed az ISTEN-t s Felebarátodat,
Kövesd Idvezitő Szelid JÉSUS-odat.
Tartsd meg Ennek minden parantsolatait,
Járd hiven elődbe iratott útait.
Ama Boldogságra tsak ez az igaz út,
Valaki ezen jár, az Idvességre jut.
A ki ez egyenes utról másfelé tér,

A soha is igaz boldogságra nem ér.
Légyen lábaidnak világos ösvénye
Az ő Szent Beszéde és dicső Törvénye,
Tudd meg! E világló fáklya gyanánt lészen,
Hogy ez úton bátran járhattz és merészen,
Bizzál! ettől soha el nem tévellyedel,
Ha vakmerőképen el nem kevélyedel.
S e miatt valami veszedelmes útra
Ki nem térsz, akadván ott ártalmas kútra.
Ne bizakodj semmit tulajdon erődbe,
Az uton járj, melyet az Úr tett elődbe.
Támaszkodj egyedűl ennek Kegyelméhez,
Tsak ennek ragaszkodj erős védelméhez.
Tiszteljed az Igét tisztán hirdetőket,
Kövesd hiven e' jó úton Vezetőket.
Mert a ki az ISTEN-t igazán szereti,
Annak Követeit soha meg nem veti.
Az Úr utaiban ezek vezérelnek,
Nem másra, hanem tsak Jóra ingerelnek,
Nem egyebet, hanem Virtust prédikálnak,
Akkor is jót tésznek, a midőn dorgálnak.
Ezt mondják szüntelen: Tégy jót s igasságot,
Kerülj minden gonoszt, minden hamisságot,
Ne kivánnyad kárát Felebarátodnak,
Légy szeretetére méltó, Szomszédodnak.
Tégy jót minden napon, valamit tsak tehettz,
Kerülj minden gonoszt, valamit kerülhettz.
A nyomorultakkal tégy irgalmasságot,
Ne forralj szivedben semmi álnokságot.
Köss az igaz Hithez jó tselekedetet,
Szent, ártatlan, józan és jámbor életet.
Soknak, a mit lophat, mind jó izű falatt,
És tsalárd Sziv van a külső szentség alatt.
Te pedig Szivedben légy tiszta s ártatlan,
Minden Jóra serény és fáradhatatlan.
Igy lészsz áldott minden cselekedetedben,
Künn, benn, járásodban, minden lépésedben.
Igy dolgod akkor is, hidd el, fordul jóra,
A mikor rád tsendűl az utolsó óra.
Juttz változás nélkül való bóldogságra,
Mennyei Karokra való Társaságra.
Ott vigan ditséred az Felséges ISTEN-t,
Azt a ki teremtett és megtarthat mindent.

Ezen Hivséges Lelki Pásztornak szintén 31. esztendőktől fogva kedves Collegájának emlékezetére irta Bodaki József coll. professora.

Nagy ISTEN! Hát ismét bánat ér bennünket
Ujjabb szomoruság bádgyasztja szívünket,
Megsebhetett szívünk bé sem gyógyulhatott,
Imé más keserves sebbel ujjíttatott.
Nem elég-e kedves Anyánknak halála?
Mely hirtelen ismét nagy bánat találа.
Még ma esztendeje kedves Szüléinket
Öleltük, és immár el-hagytak bennünket.
Kedves öreg Atyánk, kit szívből szerettünk,
A ki örömünkre vala még mellettünk.
Kinek is iránтunk való gondosságát
Meg nem hálálhattyuk szorgalmatosságát.
A ki az Atyai Név mellett barátunk
Vala, megholt, senkit mellettünk nem látunk.
Ilyen a Világnak álhatatlansága,
Sikamló jég háton, épűlt boldogsága!
Nincs szépség, gazdagság, erő vagy hatalom;
Véget vet mindennek egy gyászos Sír-halom.
Elválnak általa két egyező szívek
Egymástól, kik voltak tökéletes hívek.
Kedves édes Atyánk, te is elmégy tőllünk,
Jobb életre vágyol, távozol mellőllünk.
Jó lélekkel s híven szolgáltad Uradat,
Siettz, hogy elvégyed Mennybe jutalmadat.
Az Urnak beszédét példás buzgósággal
Hirdetted, különös szorgalmatossággal.
Mindenekhez voltál tiszta szivességgel,
Nagyhoz és kitsinyhez egyenes hűséggel.
Az Ur beszédjéből vigasztalást szóltál,
A mikor bánatos szívek között voltál.
És mint Szent Beszédje hűséges Sáfára,
Voltál Juhaidnak boldogítására.
Hűséges Társ valál, míg ISTEN éltette
Kedves édes Anyánk s tőllünk el nem vette.
Mihozzánk is voltál szíves baráttsággal
És példás Atyai szorgalmatossággal.
Szelid ártatlanság volt minden beszéded,
Szájaddal mindenkor megegyezett szíved.
Ezért a mélységes bánatoknak árja,
Keserves szívünket egészen el járja.
A midőn szemléljük, hogy elhagysz bennünket
Nem lehet leírni keserüségünket.
De mit tégyünk, mert ez az Ur akarattya,
A ki e világot böltsen igazgattya.
Sok szenvedésidet már megeléglette,
Hosszas fájdalmidat egészen elvette.
És a mit ő tőlle szívszakadva kértél,

Megnyerted; mert örök nyugodalmat értél.
Tsak fél esztendeje, hívséges Társadat
Elvesztvén, szemléltük könyvhullatásidat.
Már most együtt vagytok ama boldogságban,
Örvendvén az örök hallhatatlanságban.
Nyugodjatok, míg nem az utolsó óra,
Felserkent s béviszen ama boldog jóra.
Én pedig Nevetek örökké tisztelem,
Jótéteményteket szívemen viselem.
Mindaddig, míg egyszer nékem is halálom
Eljövén, helyemet veletek találom.

Néhai édes Attya halálát így kesergi
Intze Mihály orvosdoktor.

Ember! ki ez Világ piattzán sétálgattz,
S öröm Tengerében kedvedre uszkálgattz,
Álj meg egy kevéssé s fordítsad szemedet
Magadra és nézd meg szemesen ügyedet!
Tudom egyelsőben boldognak esméred
Magadat, mert a Jót mint kell ugy nem méred,
Annak külső héjján tsak megállapodol,
Belső veléjere menni tartózkodol.
Azért, hogy valami szemedet s füledet
Kedvesen mulatja érzékenységedet.
Azért, hogy az öröm pirosló Borából
Bódulva nem érzesz semmit zákánnyából.
Talán Boldogságod az égig emeled,
Magadat mindentől már mentnek képzeled.
De nézd tsak e Világ tündéres formáját
Miként változtatja naponként ortzáját,
Nézd miként változnak Országok dolgai
Hágnak vagy meg-esnek azoknak Szólgai.
Nézd miként hullnak el Iflak és Vének
Rabjai a Szűlék s Gyermekek szívének,
Nézd és jó előre készítsed magadat
Bánathoz, ki vígan töltöd ma napodat.
Imé, ha ma együtt vagy Szerelmeseddel,
Holnap egy setét bolt fedez bé Testeddel.
Ha ma sirsz s megbódult elméd csak tekereg,
Holnap sirattatol s rajtad más kesereg.
Egyszóval, ki most vagy, holnap immár voltál,
A míg eztet írom, addig már megholtál.
De ha mindezek is fagyos jég-szívedet,
Meg nem lágyíthattyák értz keménységedet,
Tám a jelen való példák jól béhatnak
Szívedre, és legjobb tanítást adhatnak.

Nézd hát egy Fiunak keserves bánattyát,
Midőn jajgat, hogy elvesztette jó Attyát.
Nézzed egy jó Atyát a Fiu mint sirat
Szívének sebére nem találhat írat.
Nem, mert érzi méltó Keservének árját
Tudja, nem találja soholt fel a párját.
Egy oly Atya volt ez, kinél jobb nem lehet,
Igaz példát róla minden Atya vehet.
Gyermekeit híven s igazán szerette,
Egyiket a másnál jobban nem kedvelte.
Bennek találta fel főbb gyönyörűségét,
Hogy elvette ISTEN fele segítségét.
Nehéz volt, ha egy nap őket nem láthatta
Mi bajok . . . . mindjárást, azt tudakoztatta.
Tudta e mellett bölts Tanátsal éltetni,
Mindenben egy Atya tisztit elkövetni.
Tanátsát mindenkor az időhöz mérte,
Utólszor is őket egyességre kérte.
Egy szóval Atya volt mind szeretetében
Mind Gyermekeinek jó nevelésében.
De mit beszéllem én egy Atya jóságát,
Kinek mi jól tudjuk hozzánk buzgóságát.
Ezzel tsak sebemet nagyobbra nevelem
Keserűségemet még inkább terhelem.
Nyugalmat adott már az ISTEN ő néki
Sok kinyai után az egekben Széki.
De én kedves Atyám mindvégig tisztellek,
Porodat is áldom, a mig tsak lehellek.

Néhai édes jó Attyát így sirattya ifiabb Intze Sámuel édes Attyának eddig az Ur Oltára mellett segítő Káplánya.

Megjajdul a Hegy, Völgy, erdő s mező körűl
Mikor a megaggott Czedrus földre terűl;
A lárma egy élő fától máshoz mégyen,
Hogy mindennél a lett eset tudva légyen;
Panaszolják, mint egy halott, lármával,
Mint bánt a dühös szél e nagy élő fával!
Oda van, így szólnak, erdőnk legszebb fája,
Nem tér az idegen utas már alája.
Add vissza, oh szélvész! erdőnk ékességét,
Add vissza a fáradt utas békességét!
Az érzéketlen is érzékennyé lészen,
Ha megaggott társán a tzél erőt vészen.
Hát némább légyek-é én a néma fánál,
S hallgassak, ha más sír egy öreg Sirjánál.
Im egy tisztes öreg, az Ur hiv Szolgája

Előttem, kit levert az halál szablyája!
Hallgassak-é mégis? s ne jutna eszembe,
Hogy így száll a halál még velem is szembe?
Sőt e tisztes Öreg Sírjánál megállok,
S ezt kiáltom: Ti is, én is Sírba szállok.
S oh vajha oly erős szózattal birhatnék,
A Világ lármáján, hogy keresztűl hatnék!
Hogy bártsak tiz kevély s fennhéjázó menne
E Sírhoz, hogy osztán alázatos lenne!
Hogy a vakmerő egy minutát találna,
S tsak egy pillantásig még magába szállna!
Hogy . . .! De lehetne-é a szó a példánál
Meghatóbb, a Világ fénn-néző Fiánál?
Nézd a példát mily keményen megveti!
S hidd el osztán, hogy ha szollasz nem neveti!
De hát hallgassak-é? Nem! Nem néktek irok
Kevélyek, Te a ki nem nevettz, ha sirok,
Te! ha tettzik olvasd végig e rendeket,
Jöjj a Sirhoz s keress elrejtett kintseket.
Ki volt hát, azt kérded, a kinek Sirjához
Hivlak, mint egy kintsel rakott Kamarához,
Ha a ki létének fő czélját esméri,
S Éltét e felséges esmérethez méri;
Ha a ki az élet javát ugy használja,
A mint e főbb tzélhoz illőbbnek találja,
Ha a ki a lelkét, míg e földön mulat
Mindig nemesíti ez a Szent indulat,
Hogy a hol tsak lehet mindenütt segítsen
Mindennek, mindenütt használjon s épitsen,
Ha, mondom, mindez egy igaz Böltsnek képe,
Egy bölts Atyát sírat itt az ISTEN népe.
Egy Atyát, egy Papot, egy ISTEN Szolgáját,
Egy pásztort, ki híven legeltette nyáját
INTZE MIHÁLY-t, kinek az ige szájában
Olyan volt mint a tűz ISTEN templomában,
A füleken által bé a szivre égett
S éreztette mintegy a legfőbb felséget.
A tévelygőt igaz utra vezérelte,
A bánatba merűlt szivet felemelte,
Megtölt a vakmerő Lélek félelemmel
Mikor szóllt; sirt, nyögött s megtért kegyelemmel.
Ha nem segíthetett valakinn, úgy érte
Leborult s az Istent Kegyelemért kérte.
Ő midőn az élet útát mútogatta,
A mútatott utat maga is folytatta.
Eként volt nyájjának nemcsak Tanítója,
Vezére, nem tsupán tsak útmútatója!

De úgy van — — — ti élő oszlopok! szóljatok,
Tudjátok ti jobban, bátor én hallgatok.
Tsak hogy midőn könyvben feredik ortzátok
Érte, jutalomnak azt ne gondoljátok!
Vagy tám réz-oszlopot gondoltok, hogy kérek
Néki? Vagy a Jóknak tám ez elég bérek?
Mitsoda a márvány, avagy réz-oszlopra
Mettzett név? hogy vágygyon az érdem azokra!
Egy a Siron innen hagyott jó-ítélet,
Egy az halál után képzelt rövid élet.
Még alig hizott meg a féreg Porodból,
S nézd egy darab kő lett márvány oszlopodból!
Sőt addig is, a mig oszlopid fenn állnak,
Már rég rabjává lett neved az halálnak.
S az igaz érdemnek oh mely kicsiny bér ez,
Ahoz képest, a mit valójában érez.
Több ennél, ha élő oszlopot emeltél
Magadnak, de így is még keveset nyertél.
Többet; mert ezeknek minden inkább hiszen;
De ez is nevestől együtt sirba viszen.
Nem, nem! a bért nem is ti tőlletek várta,
Ott fenn az Istennél, a hol megtalálta.
Ne is kivánjátok az halál karjából
Kiragadni; hogy már készült nyugalmából
A végzett munkára fáradtan megtérjen
S a kitölt időhöz még időket mérjen.
Nem, nem nyugodjál már elfáradt hiv Szolga!
Kinek van itt, mint ott néked, aként dolga.
Nyugodj a Jézus is terhes munkájában
Elfáradva eként pihent Szent Sirjában!
S ha a kereszt sulylyát megkönnyebbítette
Mindennek, a ki ezt utánna felvette.
S ha te is a midőn nyavalyát szenvedtél
Örvendettél rajta, hogy Tanitvány lettél.
Örvendj most, mert a Sir már édesebbé lett,
Mert a Sirban aludt maga is az élet.
Örvendj mert meg van már serény munkád bére,
A mellyet érdemlett ama Szentnek vére.
Menj a Sirba bátran, ne félj a férgektől,
Tudod vissza kérik porod még ezektől,
Akkor mintegy álom után megfrissűlve
Kelsz fel s új testben mégy az égig repűlve.

Vadas Pál Poéták Tanitója.

Ismét egy új csapás fereszti ortzámat,
Könyvekben s panaszos jajra nyitja számat!
Kedves jó Nagy-Atyám! oh hova távozol?

Ujjabb gyászt a gyászra, oh miért halmozol?
Jer sirjatok velem, kedves Testvéreim!
Elegyitsétek meg panaszos könyveim.
Sirjatok, mert egy ily szelid Nagy-Atyának
Sirján tám magok a Vadak is sirnának.
Ápolgató karját nem nyujtja felétek
Többé, szemei is ime mely setétek.
Nem jön több édes hang kékes ajakától,
Nem rebeg veletek a vallás titkáról.
Mindez az halálnak esett birtokában,
Nem tér meg. Hijában sirok, oh hijában!
De ugy van! mint egy tőr úgy tünik eszembe
A helly az halállal a hol szállott szembe.
Az hol már eddig is oly sok nyögésekkel
Fáradott a kinzó s halálos sebekkel.
Ah s hát kivánnám-é, hogy még is fáradjon
S óhajtott nyugalma, még tovább haladjon?
Nem, nem oh mely édes álom ez, a melyet
Talál az elfáradt, szenvedése hellyet.
Most, most szabadul meg kinos tömlötzéből
S mosolyogva néz le az Egek egéből.
Elválok bár tőlled, bár igen sajnállak
Kedves jó Nagy-Atyám! ismét feltalállak.
Elválok, de képed szivemben viselem,
Mindaddig mig ismét együtt lészesz velem.

Igy kesereg kedves Nagy-Attya halálán
Méhes György, Syntaxista.

Kolozsváratt Nyomtattatott A Reformatum Collegium Betűivel MDCCXCV. Eszt.

Közli: GÖRÖG FERENCZ.

GÉVAY ANTAL IRODALMI MUNKÁSSÁGÁHOZ.

Rajkai *Gévay* Antalnak, az 1845-ben elhunyt történetkutatónak irodalmi munkásságához óhajtok nehány ön maga szolgáltatta adattal járulni. Ez adatok *Döbrentei* Gáborhoz írt leveleiben írvák.

Több fontos utalás van bennök, a melyek a még teljesen fel nem kutatott bécsi cs. kir. titkos házi, udvari s állami levéltár becses adataira vezethetnek.

Az első levél itt következik:

(Megjegyzés. A következő copiákban a *dölt betűs* szavak az eredetiben alá vannak húzva.)

Bécsben, 11. 12. (18)31.

Tisztelt Barátom Uram!

Tán alig felejtette el még Kegyed utolsó kérdés lepte levelemnek únalmasságát s ehez már be toppan utánna egy sokkal merészebben Kegyed szivessége ellen vétkező társa. De tudom, illetlen jöttét rosz neven nem veszi kegyed, ha hallja, hogy szinte legkedvesebb kivánságom' bételjesedése ezen sietségének indító oka. A' mit Augustusban bővebben fejtegettem 's minap megint, de már remény szakadtan emlegettem, azt most, hálá légyen kedvezőbb környül állasok' öszvetalálkoztának véghez vihetem. Hadzsi Chalfám' kiadását többé akadály nem gátolja 's jó keleti módon »*Istennel*« neki foghatok. Be boldog érzés, *végtére megmutathatnom* édes Hazámnak, hogy bennem tunya fiat nem nevelt! Csak az a' gondom, hogy ez *mennél hamarosabb* meg is legyen, mely ügyemben Kegyedhez folyamodni bátorkodom. Az ide mellékelt *kérelemben,* tudni illik *leg is leg*először szóllok magyarúl a magyar közönséghez. Nem csoda, ha attól tartok, hogy hibásan szólok, hogy beszédem *külföldet* mutat, hogy magyarságom *nem magyar*. E' szorúltságomban kinél találhatnék jobb segitséget, mint Kegyednél? Ne sajnálja azért *kérel*memet *mestermívekhez szokott* szemeivel végig futtatni, 's *mestermíveket alkotó* tolla' egy pár nyomásival annak nyelvbeli durvaságit nyájason kiegyengetni. Ha ilyenképpen méltó, hogy magyar szem lássa, tessék azt a Tudományos Gyüjtemény' utolsó idei füzetjébe iktattni, hogy Hazámfiai iparkodásomat megtudják, s előmozdíthassák: melly alkalmatossággal igen kívánnám, hogy Kegyed nevemben ezen hazai folyóirásunkra előfizetne, de úgy, hogy az egész idei folytatását is megkapjam postán s még *az idén* az előfizetők közé felvevődjem. Bizony országos gyalázat lenne, ha ezen lajstrom egy Magyar Tudós Társaság' tagja' hijjával maradna. A' mi a' költségek eltörlését illeti, tessék Kegyednek valami Bécsi esmerőssét megnevezni, a kinél a velem közlendő summát köszönettel letehessem.

Kresznerics úr szótárját[1] szinte éjjel nappal forgatom. Valóban aranybányája a magyarságnak, de még szüksége vagyon szemes bányászmesterre, hogy a tiszta aranyt a' salaktól válassza. Nem győzöm csudálni a' szerző' fáradhatatlan szorgalmát. Isten éltesse! Könyve ollyan magyar szótárnak szolgálhat alapúl, hogy mássát feltalálni, bizony nem igen könnyű lenne. Gondolja el kegyed, könyvtárunk *csak tegnap* kapá a magyar Macbethet. E' mutassa kegyednek, be sokáig késnek a magyar könyvek, míg hozzánk érkeznek. Csak tudnám, hol? —

Még egyszer ajánlom kegyednek ügyemet 's maradok szíves tisztelettel

híven lekötelezett szolgája
Gévay Antal m. k.

A levélhez mellékelt *kérelem* a következő. Döbrentei javitásai a szövegben zárjel közt találhatók.

[1] *Kreszneritz* Ferencz. Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal készitette. — Kiadták a magyar nyelv és a szerző nehány barátai. Buda. I. kötet. 1831. II kötet 1832-ben 200 aranynyal jutalmazva.

Kérelem minden Magyarhoz!

Hadzsi Chalfa híres Török Irónak tizenhetedik század' közepe felé szerzett Hazánk' akkori törökalatti felosztását szóval 's mappákban elejbénk (előnkbe) terjesztő s eddig csaknem teljességgel esméretlen kéziratja' kiadásához készülvén, igen nagyon kívánnám egyúttal a' számtalan édes hazai földünkön maradt Török (az édes hazai földünkön maradt számtalan Török) emlékeket öszveszedni, históriai tekintetben megvizsgálni és a (s ezek) jelesbjeit mellékelt (melléjek teendő) magyar tolmácsolattal eredeti nyelvökben (nyelvökön) s ha szükséges, rajzolatban is ajánló toldalékúl munkámhoz kapcsolni.

Erre nézve kérem azon (kérek minden) tisztelt Hazafiakat, kik (Hazafit, kinek) Török (török) leveleket (levél) pénzeket (pénz) pecséteket (pecsét) fegyvereket (fegyver) s több (más) efféléket (efféle) bírnak (birtokában volna) vagy pedig régi épületeken, volt mecseteken, sírköveken s egyebeken maradt Török felírásokról tudnak, ne sajnálják azt velem kegyesen közleni, hogy a jövő esztendei szünnapjaimban, mellyekben egynehány *(Gévay* javítása több) geografiai kétes pont' felvilágosítása végett Hazámnak törökbírta részeit megjárni szandékozom, a kérdésben forgó maradványokat feltalálhassam és ha nyomóssak 's a' kik birjak, megengedik, munkám' tökélletesbítésére 's díszére le is vázolhassam.

A mennyire tudom, nem szokása a' magyarnak elhagyni a' magyart hazai igyekezetben; szabad azért is hinnem *(Gévay* javítása: azért is reménylem), hogy tisztelt Hazámfiai kérésemet meghallgatják, — sőt olly bizonyos számot tartok segítségökre, hogy szinte kötelességemnek vélem, ügyem mellett való szíves törekedésöket ezennel már előre is megköszönni. Bécsben Karács. hav. 11d. 1831.

Rajkai Gévay Antal
Ns Győr Vármegye' Táblabirája, a' Magyar Tudós Társaság levelező tagja, és a' cs. kir. Bécsi könyvtárnál Alőr.

A levélhez mellékelt fentebbi kérelem a Tudományos Gyüjtemény 1833 évi XII. kötetnek 121-ik oldalán jelent meg Döbrenteinek jelzett javításaival. Jelentősebb változtatást persze Döbrentei nem tett s nem is tehetett benne, azonban a felhivás petitumát oda módosítá, hogy a közönség a török korra vonatkozó emlékekről tett tudosítását vagy Budára Tekintetes Döbrentei Gábor urhoz, a Magyar Tudós Társaság Titoknokához stb. — kitől én azt kézhez venném, vagy egyenesen hozzám Bécsbe — küldje.

A kérő levél szövege egyébként teljesen megfelel Gévay fogalmazványának.

A felhivásnak — mi eredménye volt — nem tudjuk. Gévay nagy terveit kora halála döntötte halomba. Kéziratai — hihetőleg — a bécsi cs. kir. könyvtárban lesznek. Halála után — épúgy mint az 1783-ban

elhúnyt könyvtár-igazgató *Kollár* Ádám Ferencz kéziratai — az ő irásai is ott maradhattak. E jegyzetek között számtalan nagy érdekü adalék lappanghat. Jó volna ennek is nyomára jönni s bizonynyal nem veszne kárba az a fáradság, sőt becses gyümölcsöt teremne.

A *második levél* ím itt következik:

Sajnos, e levél töredék, a mely a posta viszonyok nyomorúságos voltán való panaszkodás közben szakad meg:

Bécsben, 9. 1. 32.

Tisztelt Barátom Uram!

Tudtam, hogy Kegyedhez folyamodván legjobban s legszebben érem, a mit kivántam, de azért vegye is már itt a' levelem küszöbén legszívesebb köszönetimet. Elhagyott most minden háborgató gond, hogy *magyarságtalan* a' kérelmem, hogy majd magyar szemet bánt, magyar fült sért. Kegyed jobbitgatta; több nem kell. És hogy még a maga nevét is belétette a' jelentésbe, azt nem tudom, hogyan köszönjem. Ezt Kegyed felségesen cselekedte és én olly czélarányasnak tartom, hogy talán csak ennek tulajdoníthatom kérésemnek minden foganatját. Gévayt *ki* esméri? — de *kit nem* ért volna Döbrentei híre? 'S még azon aggódik Kegyed, hogy vallyon meg leszek-e elégedve a' változtatásokkal? Kérem, ne bánjon velem olly igen kéméllve, velem a' ki jól érzem, hogy inaszakadt, sántikáló 's szinte koldusbotra jutott magyarságom nevét sem érdemli. Tessék inkább meggyőződni, hogy illyen *jobbitásoknál jobbat* én soha sem kivánok, és hogy a' legkisebb, tollam magyarosbitását tárgyazó intést is legnagyobb hálával 's *mindég kész készséggel* fogadni fogom.

A mi Hadzsi Chalfát illeti, azt magyar fordítás nélkül ki sem is adnám és én erre oly anynyira határoztam el magamat, hogy még nem is igen tudom, adjam e' ki a' Külföld számára más fordításban is? Ha csupán csak szívem sugallására ügyelnék, könyvem török s magyar betünél egyebet nem látna, mert ki sem is fejthetem, mennyire tetszik a' gondolat, hogy ezen, eddig esméretlen török hagyomány' kiadása' alkalmával a' külföldi tudós Világot a' ki nem igen kap édes hazai nyelvünkön, úgy szóllván *kényszeríthetném*, hogy legalább *nézze* a mostohán tartott magyar nyelv' vonásait. De *nem* tetszik a nem-keleti 's nem-magyar tudós barátimnak. Azt mondják: ha *költői* munka lenne, megengednék illyetén kiadatását; de geografiai esmereteket, mint közös jószágot elzárni szabad nem lévén, jóvá nem hagyhatják ezen csak »*magyar részrehajlást*« mutató szándékomat. Fordítsam le magyarra a török atyafit, nem bánják, sőt dicsérni fogják, mert főképen a magyar Hazát illeti a' kéziratja; — de adjam ki más nyelven is, hogy többen vehessék hasznát. Igazok van, nem tagadhatom: de eddig minden rábeszéllő mesterségökkel még sem birhattak arra, hogy szándékomtól elálljak. Ugyan kérem Kegyedet, irja meg véleményjét! mit tartana legjobbnak? mit javasolna? mit kivánna? Megteszem.

Felette édesen 's kedvesen lepett meg a' magyar Tudós Társaságnak Kegyes ajánlása. Kérem tessék bejelenteni legbuzgóbb köszönetemet,

de fájdalmomat is, mert nem látom a' lehetőséget elfogadni, a' mit ajánlani méltóztatott. A' magyar fordítást a' török szerző szavaitól el nem akarnám választani; török betű pedig a' mennyire tudom magyar nyomtató műhelyeinkben nincsen. Azonban nyit még talán az idő középutat 's bár adná az Isten, mert (nem szégyenlem megvallani) könyvem »*legfőbb füszerének*« tartanám, ha *érdemesnek* találtatnék, hogy a' tudós Társaságunk kinyomtattatná.

Kegyed csudálkozik, hogy két elébbeni irásomat nem vette; de mit tegyek *én?* Mindenfelől azt hallom, hogy leveleim elmaradnak. Boszankodom, de meg nem foghatom. Három gróf Széchenyi Pálhoz Svaitzba 's több, más Urakhoz máshová, a többi közt Szilasy barátomhoz útasított leveleimmel éppen úgy jártam. Csak ha recepisséhez kötöttem, reménylhettem —

A harmadik levél:

Döblingben, juni 5 d. 1832.

Tisztelt Barátom Uram!

Kegyed' május 10-dikén hozzám írt kedves levele' megfelelését a' magyar tudós Társaság' dolgában vett hivatalos kérdésekével öszvekapcsolom, kötelességem szerint elsőben ezekre adván választ, azután pedig amannak szíves módját szívemből köszönvén.

Tudni kivánja a' Társaság, ha készítettem e' évkönyvei' számára értekezést? Kezdettem egyet s pedig azt, a' mellyet Kegyed javaslott. Bizvábbást is nekifoghattam most, mintsem utolsó levelem' költekor tehettem noha, mert azólta a' keleti kéziratot nagyobb figyelemmel forgatván még *több magyar darabra*, sőt a' *Kalemmel* iró hazánkfia' *keresztény nevére* is akadtam. *Palaszky Györgynek* hívták a' szegényt, ki legalább három eszt. sínlődött török fogságban (1567—1570) »*az csonka toronnak erős tomloczeben*« (hogy maga szavait felhozzam), míg talán ezen nyomorúságának súlyja arra bírta, hogy lemondjon a keresztény hitről és az izlámhoz ragaszkodjék: melly gyanitást leghihetőbbé teszi az, hogy költeményjeiben eleinte a' régi magyar négy-négy sort hasonrímmel öszvecsatló verselés nemét követi, ettől magyar ghazelében már egészen eláll, utóbb egy kavarék ghazelben (macaronicum) a' magyar nyelvet a törökkel elegyíti, és végtére mintha evvel búcsút akart volna venni édes hazai nyelvétől, magyarúl többé nem is ír, a kéziratjának következő lapjain csupán csak török darabokat adván A' magyarok kezdő sorai ezek:

1. Uram benned még az én reménységem stb. (1570.)
2. Áldott az Úr Isten örökké mennyekben 's t b.
3. Dicsérlek tégedet én édes Istenem 's a t.
4. Nekünk születék mennyei király 's a t.
5. Mikoron Dávid nagy búsultában etc. (1567.)
6. (A magyar ghazel.)

Fekete szemü, szemöldökü, (. . . .) szeretlek én, te is megszeress etc.[1]

7. (A kavarék ghazel).

[1] A *Divényi Mohamed* énekének első és utolsó sora.

Én nem bántom te kegyelmed; jöszte, szivem énvelem!

Csekmeszun hidszànill dzsàn ü dil derd ù elem, — azaz: Ne szenvedjen elválás által lélek s szív fájdalmat 's bánatot, 's a t. Értekezésemet az Augusztusi nagy gyűlésre személyesen lehozom, vagy ha hivatalbeli akadályok hátráltatnának, minden bizonynyára leküldöm. Itt most csak azt kérdem, ha kívánja-e a' Társaság, hogy a ghazeleken kívül, melyeket elkerülhetetlenül török betükkel kell kinyomattatni, a' többi darabok is *török irással* jelenjenek meg? Én *szoros szükségnek* nem tartom, mert amazokból eléggé kitetszik az irásmód; noha megint *igen szeretném*, ha meggondolom, hogy ezen harmadfélszázados keleti jelekkel írt magyar verseken kívül más ollyast talán nem is találhatni. Azonban, hogy a T. Társaság maga itélhessen, leküldöm még ezen holnap folytában Kegyednek a magyar darabokat. Tessék azokat egy héti ülésben közölni. Kész szívvel megteszem, a' mi ebben jónak fog tartatni.

A magyar tudós Társaság' második kérdése az elavult, vidéki 's műszavak öszveszedésében tett előmenetelemet illeti. Ebben én, az utolsó levelemben jelentett okból nem haladhattam. Vagyon ugyan egy gyüjteményem, de az csupán szószármaztatási és nyelvrokonsági lévén csak a nagyobb szótár' kidolgozásakor hajthat hasznot. Ezen gyüjteményem olyan magyar szavakat foglal magában, melyek más nyelvbeliekkel rokonok, akár emezekből amabba vagy viszont csúsztak, akár valami régibb nyelvben atyafiasan gyökeredzenek és mellyeket ó 's új görög, latin, olasz, spanyol, portugáliai, frantzia, oláh, német, szvéd, dán, angoly, arabs, persa 's török könyvek 's kéziratok olvasásában találtam. A bő ágazatú tót nyelvet sem felejtettem el ezen nyelvhasonlatossági nyomozásaimban, ámbár nem vagyok nagyon jártas benne. A' lapp nyelv is, mellyhez a' szvéd utat nyitott, segitette bővíteni gyüjteményemet, mellyet a magyar tudós Társaság ezentúl mint tulajdonát tekinteni méltóztassék. *Sok új* ugyan nincsen benne, nem is lehet, mert előttem tudósbak nagy számmal arattak, de hálá Istennek, hogy arattak. Hiszem a' böngészönek is vagyon öröme.

De most Kegyed leveléhez, melynek minden soráért külön-külön adom köszönetemet! Nem mondhatom, be nagyon gyönyörködtem Kegyed szívességének ezen követjében. Sokféle újat hozott, jó tanácsot adott, a' kérdéseket szálig illő feleletekkel felvilágosította, — beszédje nyájas, módja kellemetes; — ugyan lehetne-e' jobbat képzelni? — Csak küldhetne Kegyed többször illy követet? — Gróf Teleki ő nagyságánál voltam, és csaknem két órát töltöttem szívem örömére 's eszem hasznára a' magyar literatura ezen nagyérdemű előmozdítójával. Közlöttem vele Palaszky György' verseit; megmutattam neki Hadzsi Chalfa' kéziratját; tudakozódtam a Társaság felől 's a t. Kár volt illyen Előlülőt vesztenünk, de örülhetünk, hogy Báró Mednyánszky' személyében hamar érdemes pótlóra talált a' Társaság. — Ugyan kérem Kegyedet mi a' »*bog*« ? nálunk (Duna m) *csomó fán*, a' szótárosoknál *csomó* általjában. Azrét kérdezem, mert az »*ágasbogas*« után vagyok. A' Töröknél *boghum* (بوغم), csomó fán, kákán, sáson, 's m. eff. *bogh* (بوغ) pedig az a'

négyszegű vászon, bőr etc., a' mellybe az útra való holmi takartatik, 's második értelemben a' *pakéta* maga, μπόγορ a törökösködő mai görögöknél. Most minő csomó a magyar bog? —

Kérem Kegyedet, ne sajnálja Báró Mednyánszky Urnak mély tiszteletemet jelenteni; a' többi becses urakat pedig, kikkel megesmerkednem vagy levelezést kötnöm szerencsém volt, szívemből köszönteni. Isten Kegyeddel! Nöttön növő szeretettel 's vonzódó barátsággal maradok

alázatos szolgája.
Gévay Antal m. k.

Gévay a levélben igéri, hogy a magyar énekeket leküldi Döbrenteinek. Ez csak később történhetett meg, mivel a magyar türki az 1839 évi Tud. Tár 326—8 lapján közöltetett. Toldy a Költ. kézi könyve 171. lapján már megjegyzi, hogy Palatics éneke a többivel együtt feltalálható a régi énekes könyvekben. Uj ebben a sorban csak a 6. és 7. számú dal volt. Említés van rólok még a Figyelő II. 134. és 219. lapján.

A következő levél különös írásmódja által lett érdekesebb. Az ósdias orthographia a bécsi codex orthographiájával megegyező. A magyar Tudós Társaság Gévayt bízván meg a becses nyelvemlék másolásával — teljesen elsajátítja annak helyesírását, a minek jeléül írja úgy levelét.

A levél hű mását adom, — egyedűl a »cs« hangnak megfelelő jelzést (a nyomdaberendezés hiányára való tekintettel) »c« betűvel jelzem az eredetiben, az egy idétt annyi polémiára okot adó »⌊« jegy helyett.

Dǫblingben, Jun. 23d. 1833.

Tiztelt Baratom Vram!

Eg hiuatlan & igen rozkor iǫt vendeg, a' gripp az oka, hog nem feleltem vizhaforduló postaval Keged beces leuelere, ment *(sic!)* illetuolna il svrgetǫ dologban. A' mult honac tizenǫtǫd napiā zolt be hoziam e' vendeg, eleinte cac zedelgessel, feifaiassal, nathaual & egeb effele cekel aiandokockal, de vegtere ollatan tvdǫguladassal kedueskeduen, hog e' pillantatiglan meg nem kaphattam volt erǫre, melnec vizhatereset nag nehezen varom, hog zokot dolgaimban eliarhassac. — — Ezen leuel az elǫ *(első helyett)* mellet betegsegem vtan iroc, & ezt sem irnam, ha Kegednec nem zollana, kinec tiztelt neuet nem lathatom, kezdetit nem vehetem annelkvl, hog amazt zives kǫzǫntessel fogadnam, emezeket kedeg mentǫl hamarabb felelettel megkǫzǫnem.

A' mi a' Pisetum' miuoltanac telles kinomozasat segitǫ ket pontnac reiam bizot lemasoltatasat illeti, tuduam *(sic!)*, hog a boldogult Kollarnac kezirati hagomańńa nagob rezent az vduari leveltarba zaleitattatott legen, azonnal ennec gondviselǫihez, magam nem mehetuen, eg baratomat kvldǫttem ol kerettel, hog ne sainalna, engemet a' keerdesben forgo pontocnac ottletelec felǫl bizońossa tenni. Kereste, meglelte & envelem meg es tudatta, vg hog ỳmmar tegnap kezíthettem a' kerǫlevelet, mel a' leveltarba vtat ńisson. Ig tahat cac a' valazt kel meg beuarnonc, a' masolasra soc vdǫ

zv́kseges nem lezen; mert ment hallom, a· ket pont mendenestǫl zac tizenhat lap neged retben.

Kerdi Keged, vallon halattam e a· feluallalt magar kezirat kǫrv́l? — Hog ezt zv́ntelen forgattam, a· ielenualo leuelemnec helesirasa mutathatta, mennere zerettem meg e· kencet. Ǫrǫmǫst elbezellenem, de farazt meg eg kevessene az iras; azert ma cac azt mondom, hog *kiadom*. Job ǫt zaz peldań eg masolatnal. Es mivel halalhatnam meg zebben a· magar tudos Tarsasagnac erantam volt ńaiassagat, ment ezen edes ańai ńeluǫnc valoban scent erekienec mentǫl zerelmesb kiadasaual? — Feltǫt zandokomat Buci Emil vrral és kǫzlǫttem, kiuel nag ǫrǫmǫmre & haznomra megesmerkettem. Tecćet neki & azolta ỳmmar tǫbzer bezelgettǫnc e· targrol, mel egez feiemet & menden v́dǫmet elfoglalla *(sic!)* ol annera, hog egebhez nemes ńuloc. — De nem gǫzǫm tǫbbe az irast, & banatomra latom, hogy ueget kel uetnem leuelemnec; cac eg par betǫ mustrańomast rekeztec meg ide, hog lassa Keged, be zerencesen iartam e zep betǫknec felleleseben. A meg ezeken kiuǫl zv́kseges betǫkrǫl, a fac-similecrǫl, a kǫńǫnec *(»könyvnek« helyett igy)* elrendeleserǫl etc. maskor bǫuen.

Felesegem tizteli kedves Baratomat, en Kedeg zv́vesen ǫlelem, maraduan hv́ zolgaia & holtomiglan allando tiztelǫie.

Geuaỳ Antal mk.

A levél *negyedik* oldala üres, csak a lap közepén e sor

— — — veniam petimus — — —

A levélben Gévay Döbrentei egy felhivására felel. Döbrentei, Gévayt arra kérte, hogy a tudós Kollár Ádám Ferencz hátrahagyott jegyzeteiből másoljon le egy pár a pisetumra vonatkozó pontot. Kollár egyházjogtörténeti tanulmányai közt lehetett e jegyzet, s tekintve, hogy — mint egy alábbi levélből kitűnik — a cs. kir. kamara e kért jegyzeteket másolatra ki nem adta, — alkalmasint e jegyzet a »De originibus et neu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Ungariae libellus singularis« (Vindobonae 1764) című munkájára vonatkozhatott. Ez volt tudniillik az a mű, a melyet az 1764 aug. 1-én kelt királyi rendelet tilalom alá vetett — s ezért történhetett meg a másolás eltiltása is.

A levélhez mellékelt »mustrańomas« két szelet egy gót betűs correcturából, — Salamon könyvének pár sora:

Beelt Es monda Daniel kiralnac legen
te igeb zerent Valanak kedeg Beelner

Bécsben, jan. 25d. 1834.

Tisztelt Barátom Uram!

Több ízbeli kedves leveleire csak *most* felelek, mert attól tartottam, hogy tollam elkeseredett szívem' sugta alatt írhatna valamit, a' mire utóbb csak bánkodva nézhettem volna. Tanácsosb is volt bevárnom a' hevesebben folyt viták' árjának végső elapadását, mintsem kilépnem a

zivataros habok közé, mellyeket nem csekély búmra olly véletlenül csendjekből felverni s magam ellen lázítani találtam. A T. Társaság *borura derüt* igérő szép cimmondéka volt vezércsillagom e' fergetegben, mellyet hálá Istennek a múlt IV. d. nagygyülés jegyzőkönyvének 45*d.* pontja *örökre* lecsillapított. Örvendek, hogy meginten tiszta az ég, 's csak azt bánom, hogy a' T. Társaság szándékomat nem úgy értette, mint kívántam volna, 's hogy a' *valódi érdemet, utóbb jobb* kiadással kedveskedhetni a' tudós világnak, az *előbbség* ritkán hasznot hajtó dicsőségének feláldozta. De hagyjuk facsimilés álmaimat! A' mi mult, mult, 's megesett dolognak legjobb orvossága az elfelejtés. — —

A cs. kir. t. levéltárban fekvő pisetumi számadások' reám bizott lemásoltatásában el nem járhattam, mert a' cs. kir. *Kamara* meg nem engedte. December útolja felé kaptam a választ. —

Azon hivatalos emlékeztetésre, mellynél fogva minden tag életirásához adatokat beküldeni kérettetett, csak tagadólag felelhetek. A' világ eddig iparkodásaimnak még kevés nyomát látta, 's tudja Isten érem-e', hogy lássa? — Hogyan adhatnám tehát raizát éltemnek, ha még kétes a becse? — A *Magyar* történeti 's nyelvészi tekintetben volt *első* ösztöne s *végcélja* minden fáradozásaimnak, de útközben ugyanazon Magyarnak a' régi világ' csaknem minden nemzetével való csudálatos összeköttetése annyiszor állított meg, hogy a sok utravaló szerzésében nem igen haladhattam. Ha bíztatott is valahol *egykét világos pont,* volt mellette *elég homály;* és ha imitt amott *hamarább* is léphettem előre, a' nyiltabb láthatárral szaporodott az akadály, olly annyira, hogy végtére a' főczél csak nem mellékes gonddá lett. — Illy helyheztetésben illenék-e, kérem Kegyedet, éltem' leirására adatokat összehordnom? Bizony nekem szóllana a' minden szájban forgó közmondás »*Nagyobb a' füstje mint sültje.*« — —

Könnyebb a' válasz Kegyed' December' elején költ levelére, a' mellyben a' bécsi kézirat' másolatját kéri. Igen örömest leküldöm, sőt már le is küldöttem volna, ha az ügy 'fontossága a másolatnak az eredeti kézirattal való még egyszeri összehasonlítását meg nem kívánná: ez a munka pedig e' téli napokban könyvtárunk' a' nélkül is kelletinél setétebb teremeiben lehetetlen volt. Csak attól tartok, hogy nem fog tetszeni másolatom, mert a' *könyvnyomtató tehetőségére szabva* lévén, nem szép 's mindenféle előre-visszamutató, kérdező, felkiáltó, kételkedő 's egyéb jegyekkel tetést tele rakva vagyon. A' hűsége akkora, mekkora *tőlem* kitelhetett; — hogy élesb eszű 's gyakoroltabb kezű más valaki elég pótolni valót találna, nem kétlem.

Még könnyebben felelhetek Kegyed' karácsoni levelére, mellyben a' T. Társaság' munkálódásaink' bemutatása eránt tett határozatát velem közleni méltóztatott. Hogy az 1832-ki Novembertől fogva az 1833-ki esztendőnek csak nem végéig a bibliai kéziraton kívül alig volt gondom, a' T. Társaság úgy is tudja; előbbi 's utóbbi magányos igyekezeteimnek pedig *érett* gyümölcse még nincsen. Sokféle vagyon ugyan kezem alatt, de ennek az igazgatósági jelentésben helye nem lehet mert, nem kész; meg sem is mondhatnám, mikor veheti végső befejezését.

Úgy Hadzsi Chalfa! magyar geografiája csak egy két hézag' kipótlását várja, hogy sajtót láthason. Úgy Szuleimán' nazánkat dúló hétszeri jöttét, részint maga naplókönyvéből, részint Dzselalzadé' 's egyéb ugyan azon kori török irók' hagyományiból vett adatok' nyomán eljárván, csak nem egészen kiegyengettem. Azon kivül szüntelen búvárkodom hazánk' történeteit említő török munkákban. Illyenek p. o. *Szeàdeddin*' történeti koronája *Aali*' hírbányája, *Szolàkzade*' török historiája, *Ferdi*' Szuleiman élete *Szinàn csaus* esztergomi 's székesfejérvái táborozásai, *Haszànaga* történeti drága gyöngyei, *Pecsevi*', *Abdi*', *Szelaniki*' s többek oszmán historiáji. — Most a, budai, egri, győri, kanizsai 's temesvári *helytartókat* és a' magyarországi *szandzsák*okban (zászlóságokban) volt bégeket szedegetem össze, — a budaiaknak, ha lehet biographiáját is adván; Győr ostromlása' török részről maradt leírásait vonogatom ki egy nem rég Kairóból könyvtárunkba érkezett eddig esméretlen oszmán íróból. 's a' t.

A mi végre Kegyed' utolsó levelét illeti, arra csak köszönettel válaszolhatok, mert alkalmatosságot ád hazámtól messze laktomban is egy hazai intézet' elősegítésére valamit tehetnem. A budai színtársaság számára 10 pengő forintot küldök, mellyekhez Kegyed tavaly adott nyájas engedelmével, egyszer' s mind a' Társaságunk' tőkepénzei' gyarapítására eszt. k. szánt 50 pengő forintomat kapcsolni bátorkodom; tessék azokat Helmeczy Urnak általadni.

Szíves tisztelettel maradok, feleségem' részéről is minden szépet 's jót hozván, Kegyed' híven lekötelezett barátja *boruban derüben* 's valamint eddig mindég kész szolgája

Gévay Antal m. k.

Nem tudom, mellyik levelemben „*siedelmet*« »*sietelem*" hellyett irtam eme *jó*, ama *hibás* származtatás; amazt csak *egy* helyen találtam, de emezt azóta tán *tizen* is.

Mi volt az 1833 évi IV.-d. nagygyülés jegyzőkönyvének 45-dik pontja, mely Gévayt örökre lecsilapitá — nem tudtam rá jönni. Először a Magyar Tudós Társaság Évkönyveinek II. kötetében a november 2-ától 15-éig tartott nagygyülés jegyzőkönyv 45-ik pontot — nem tartalmaz. Ez ülésen történt, hogy Döbrentei, mint a Társaság titoknoka bejelenté, hogy Gévay Antal, a kit a Társaság a bécsi codex lemásolásával megbizott — már elkészült. A mi szívét elkeseríthette bizonynyal az lehetett, hogy a Társaság, mely vállalkozott arra, hogy Gévay valamely török-munkáját kiadja — nem rendelkezve elegendő pénzzel a drága facsimilék kiállitására — a munka kiadását vagy teljesen, vagy részben megtagadta. Annyi bizonyos, hogy a Tudós Társaság Gévaynak egyetlen művét sem adta ki.

Magát az általa nagy gonddal másolt bécsi codexet, a melyet Döbrentei az 1834 november 3-ától 12-éig tartott V. d. nagygyülésen mutatott be, Döbrentei ismertette és magyarázta a »Régi magyar nyelv-

emlékek« I. kötetében. Többi munkáit pedig a maga költségén Bécsben adta ki; azok közül, a melyeket e levelében felsorol egyedül csak *Hadzsi Chalfa* szerint meg tervezett térkép jelent meg, a mely a buda pasaság 1650-iki képét nyujtja. A többinek egy része megjelent *Kollár* Ádám Ferencz »Saadeddini Scriptoris Turcici Annales Turcici Tarschattevarich . . . Bécs 1775« című művében; Legtöbbje pedig — a *Thúry* József fordította Török történetírók című gyüjteményben.

Bécsben, 11. Febr. 1834.

Tisztelt Barátom Uram!

Utólsó kedves levelére csakhamar küldöm szíves köszönettel válaszomat.

Másolatom' az eredeti kézirattal való végső összehasonlítgatásában, hálá legyen a' legszebb téli napoknak, igen haladok; borult üdőben illy dolgon áldás nincsen. Nyolc innen-onnan szakasztott fél ívet zárok ide mustráúl. Kérem Kegyedet tessék azokat nézni, vizsgálni, birálni, biráltatni 's azután velem Kegyesen megtudatni, veheti-e hasznát a' Társaság olly tarkabarka karban lévő másolatnak? Minden félív az eredeti kézirat' *egy-egy levelének* felel, úgy, hogy a' félív' első ' 's második lapja az eredeti' *innenső*, — amannak harmadik s negyedik lapja pedig emennek *túlsó lapját* adja. Sorról sorra vettem a másolatot. A' mi az eredetiben veressel vagyon írva, jegyezve vagy kitörülve, azt szinte veressel írtam, jegyeztem, törültem ki a' másolatban is; ellenben valahol az eredeti írója ily esetekben *fekete* téntához nyúlt, ott én *zöld* vagy *kék* téntával éltem. A széljegyzeteket 's hézagokat meghagytam; a' kurtított szavakat csonka állapotjokban vettem fel 's a' t. Ezeket a kézirat' miléte' fejtegetésére szükségeseknek találtam; facsimilemben meg is tartottam volna. A' többi másolatban' szélire rakott jegyek, u. m.: csillagok, nyílak, kezek, kérdések, vonások, zérók, német, deák szavak, &c., csak a' könyvnyomtató igazítására vagy pedig másolásomnak könyebbítésére tétettek oda; szinte úgy a kapcsok is (m. p. o. a' 27-ik félívnek első lapja' 3. 8. 's 9. sorában) melyeket az eredeti kézirat nem esmér. — — Ha jóvá hagyja a' T. Társaság másolatomat, az az *ha használhatja*, illy ruházatban, négy-öt hét múlva leküldhetem, ha *szép napok járnak*; ha pedig nem, még egy-két hetet engedjen a Társaság.

Ugyan nagyon kérem Kegyedet, mondja meg mi feneken épült az állítás, hogy a kéziratunk 1382-ben készült? Nyomát sehol sem találhattam; sőt az egész summáját ujabb üdőre. Azonban itten csak a társaság hozhat végitéletet, mert csak az ő keblében gyülnek össze nyelvünk' egyéb régi hagyományi is.

Kegyed levelemben 4 fl. 48 krt talál; kérem ne neheztelje meg küldeni vagy megküldetni számomra biztos alkalom által az évkönyvek I. kötetét vászon borítékban. Eggenberger Úr tán Schaumburg által készítethetné kezemre.

Egy kéréssel Kedves Barátom Uram tőlem *meg* nem szabadúl; de azt csak magának tulajdoníthatja; *mért* felel mindég olly nyájasan?

— Török történetekben *hatfélé* Buda körül fekvő dombról vagy hegyről forog a szó 's kivált az úgynevezett »*Csókahegyről*« szünet nélkül. Ezt a Törökök majd *dél,* majd *nyugot* felé fektetik. Ugyan, vagyon-e Buda körűl illy nevű hegy? — vagy melly dombot vagy hegyet érthetnek e név alatt?

Még egy kérdésem vagyon, de ez az utolsó. Ugy hallottam 's tudtam eddig, hogy a' T. Társaság tagjaival csak *bérmentve* levelez; a' múlt novemberig nem is járt hozzám a' Társaság részéről más, mint bérmentett levél; de azólta többé úgy nem jár. Kérem, tétetett-e ebben valami új rendelés? 'S ha tétetett, tessék a' nekem szólló nagyobb leveleket más, bíztos úton küldeni.

Feleségem Kegyednek »dem freundlichen Herrn« minden jót és szépet izen általam; én pedig maradok — Kegyed' másolatomat érdeklő észrevételeit nagy nehezen várván, alázatos szolgája és híven lekötelezett barátja

Gévay Antal.

Ezen, ismét a bécsi codexre vonatkozó levél mi különösen fontosat sem tartalmaz, s ép úgy a következő és csonka.

Az ebben említett »érdemes 's szívemből tisztelt Jankowich Úr« Jankowich Miklós, kinek az itt is jelzett éremgyüjteménye régiséggyüjteményével együtt 1836-ban a m. nemzeti Museum birtokába jutott.

A Korán magyarázó, — a ki a Tudományos Gyüjteményben jelent meg dolgozatával: *Holéczy* Mihály . . Az 1833. évi X. kötetben olvasható »Mahomet a' koránról a' koránban« című czikk indítá Gévayt a lesujtó kritikára.

A levél töredék itt következik:

— — A horvát ghazelt is leküldeném, de olvasásában még nem boldogúlhattam úgy, hogy azt közölni merném. Három negyedrészét ugyan megmagyaráztam, de a negyedik eddig homályban maradt. Talán segít rajtam az idő, vagy valamely kedvezőbb hypothezis, vagy, a' mitől is legtöbbet reménylek, egy tudós horvát ember.

Érdemes 's szívemből tisztelt Jankowich Úr keleti pénzeiből 119-et már meghatároztam, a' többi kelletinél dörzsöltebb 23-mal várnom kell, míg a császári pénztárbeliekkel öszve hasonlíthatom. Kérem Kegyedet, jelentse neki a legszívesebb tiszteletet valamint a' feleségem' részéről, úgy az enyimet is. Podhráczky úr számára készen fekszik nálam Brassicanus levele, 's csak a' régen igért pecsétmássát várom, hogy egyszerre leküldjem mind a kettőt köszönéssel 's köszönettel; evvel, mert olly szép ajándékot küldött 's avval, mert útat mutatott, mellyen szolgálatjára lehettem.

Ugyan értik-e a' Korán' magyarázói az arab nyelvet? A Tudom. Gyüjteményben adott próbaszakaszok tagadó feleletre bírhatnák az olvasót, de nem akarom hinni, míg Kegyed nem mondja. —

Szilasy Barátom' ittlételének sok kellemetes órát köszönök. Beszélgettünk vég nélkül a' Társaság 'munkásságáról, szótárakról, szószármaztatásról, grammaticáról, 's a' t., szóval gyöngy idő volt, valakivel, kit szívemből olly annyira szeretek, kedves tárgyakról mulathatnom. Minő magyar nevet adna Kegyed ἀνθολογία-nak, és minőt a' tudománynak, melly az anthologiákat esmerteti meg velünk (Der Blumenlesekunde)? Mind a kettőre szükségem vagyon. 'S úgy valamint eddig, mindenkor maradok tisztelt Barátom Uramnak *szíves* tisztelője, *hív* barátja, 's lekötelezett szolgája

Gévay Antal m. k.

A Korán fordításra vonatkozó megjegyzés bizonyítja, hogy a fenti töredék egy 1833 októberében nagy röviddel utána íródott. Elejét azonban hiába kerestem a Döbrentei-iratok között.

Rexa Dezső.

BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS LEVELE NYÁRY PÁLHOZ.

Szurdok, 14. Nov. 1840.

Tisztelt Fő Jegyző Ur!

Ön tudom csodálkozni fog, hogy első levelem, mellyet szerencsém van irni: egy váltó levelet, s egy szíves kérést foglal magában. — De azt hittem, hogy e' részben önnek mind udvariságába, mind szívességébe anyival inkább bizhatom, menyivel készebnek érzem, önmagamat arra, hogy minden ehez hasonló kérést — a' legkészebb szívességgel teljesitsek:

A dolog röviden ebből áll: Én nékem a' Nemzeti színházban egy Páholyom van: mellyet egész évre vettem ki, tudakozódván a' fizetés módjairól, azt nyertem feleletűl, hogy az egész évre kivett páholyok fizetése tekintetében az igazgatóság nem olly szigorú, csak — az év eltelte előtt, már akár mikor — a' járandóságot egészen megkapja: — Az idén, mint anyi más, magam is, sok kárt valottam, sok váratlan költségeim voltam (sic!), 's ez okozta, hogy a' páholy árrát is először életemben, a kijelelt egynegyed évenkénti határ napokon nem fizettem: mert nem fizethettem. Mindazon által némileg még is a pontatlanok számából ki akarok az által menekülni — hogy az év eltelte előtt, az az jóval 1-a April: 1841 előtt az egészet lefizetem: — — Az ide rekesztett 100 Cov. fr. szóló váltólevél Liedemanhoz — teszi a' 400 pengő f. egész járandóságnak első negyedét — a' második és harmadik Februariusban fog Pestre indulni, a negyediket Gr. Zichy Miklós — ki 'a 28-diki 1⁰ emeleti Páholyt velem felezi — 's a' *páratlan* napok birtokossa, fogja Pesten kifizetni.

Hogy azomban ezen illetőleges pontatlanság által a' Játékszín ne szenvedjen: *az engemet illető — minden második napon*[1] egész april

[1] Az aláhúzott szavak az eredetiben is alá vannak húzva.

elsőjéig Páholyom használhatását a' Játékszín pénztárának ezennel átengedem, mint már azt Pestről eljöttömkor átengedtem volt.

Most még csak az van hátra önnek Tisztelt Főjegyző Ur megfejteni — miért intéztem levelemet s' ezen váltót önhöz 's nem máshoz — először azt hittem, hogy ön mint kormányzó legelébb az illető helyre juttathatja — másodszor mivel — nem szólván e' tárgyról senkivel Pesten -- valóban, nem tudtam kihez küldhetném biztosabban.

Remélvén tehát alkalmatlanságomért ezennel kért bocsánatát, őszinte tisztelettel vagyok

Tisztelt Főjegyző Úr

alázatos szolgája
Josika Miklós.

A levélboritékon a címezés következő: Tekintetes Nemes Nemzetes és Vitezlő N: N: *Nyáry Pál Urnak* Nemes Pest-Pilis és Solt Egyesült megyék Nagy Érdemű Főjegyzőjének — megkülömböztetett Tisztelettel

per Debreczen
recepisse et franco.

a Pest:
A' Vármegye házánál.

A halasi ev. ref. főgimnázium könyvtárában levő eredetiről

közli: THURY JÓZSEF.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. Gyűjtötte és leírta *gróf Apponyi Sándor*. I. kötet. XV. és XVI. század. Budapest, 1900. 8-rét, V, 478 lap.

Külföldön annyi bibliofil van, hogy nehéz feladat lenne számba venni őket. Különösen Angol- és Francziaországban. Ez utóbbi országban egyesületük is van, sőt esztendőről-esztendőre egy évkönyvet is adtak ki, »Bibliomanie« czímen, melyben a szerkesztő hűségesen beszámol arról, hogy mely könyvek voltak a legkeresettebbek az elmult évben; melyekért adtak ötszáz, ezer, két, három vagy — tizezer frankot. Mi még nem vagyunk, sőt talán soha se leszünk ennyire. Számon is tarthatjuk, sőt újjunkon megolvashatjuk bibliofileinket. Bibliomaniakusunk ez idő szerint nincs is. Kiváló bibliofil hírében áll Ágoston József, kinek a magyar szépirodalmi művek princeps editioiból van remek gyűjteménye; — Ráth György, kinek magánkönyvtárában leggazdagabban vannak képviselve a régi magyar nyomtatványok; Emich Gusztáv számos unikum birtokosa; Széll Farkas kinek gyűjtői szenvedélye mind a két irányba kiterjed; báró Radvánszky Béla, ki a magyar történeti irodalom legteljesebb collectióját gyűjtötte össze és még néhány kisebb concurrens.

E díszes gárdának régóta dísze gróf Apponyi Sándor. »Last but not least« a sorban. Neve régóta ismeretes, úgyis mint archaeologusé — a lengyeli ásatások híre külföldre is elhatott — úgy is mint könyvamateuré. Szenvedélyes könyvgyűjtő — az amateurök minden sajátságával. Midőn ez ismertetést irjuk, megjelenik előttünk a nemes gróf tiszteletreméltó alakja, kezében egyik becses unikumával, a mint magyarázza annak érdekességeit. Beszél a czímlapról, a czímlap-keret stiljéről s gyanítható metszőjéről, s midőn érdeklődésünket legmagasabbra fokozta

s kíváncsian nyúlunk utána, hogy közelebbről megszemléljük, szinte önkénytelen kézmozdulattal kitér előlünk — és tovább beszél az előszóról, az ajánlás jellemző adatairól, a kolophonról, az érdekes bejegyzésekről, előbbi tulajdonosáról, áráról és még sok más érdekesnél érdekesebb dologról, melyeket bár meddig elhallgatnánk s ilyenkor csak azt sajnáljuk, hogy mindazt mindjárt nem jegyezhetjük le. De különben felesleges lett volna, mert e katalogusban ime most mindazt megtaláljuk, a mit akkor élőszóval elmondott.

A gróf igazi amateur-szenvedélyéről anekdoták is keringenek. Boldogult Szilágyi Sándor bátyánk, a kinek emléke annál élénkebben meg-megújúl előttünk, minél több idő múlt el, a mióta örökre elveszítettük — egyízben a »Történeti Életrajzok« számára kölcsön kérte a gróftól Appianus Magyarország-térképét, melyet e korban (1528) szokatlan praecisitas jellemez. E becses térképnek csupán ez az egy példánya volt ismeretes s merész vállalkozás volt bibliofiltől ilyen unikumot kölcsön kérni. Apponyi úgy oldotta meg a dilemmát, hogy lefotografáltatta a terjedelmes térképet s fototypiai hasonmását elküldte ajándékba, — de az eredeti példányt kezéből ki nem adta. Sok anekdotát hallottunk a gróf könyvcseréiről is. Ha valamely antiquariusnál olyan könyvre akadt, melyet mindenáron meg akart szerezni, annyi művet igért érte cserébe duplum példányaiból, mely a megkívánt könyv értékét háromszorosan is meghaladta — már t. i. az antiquarius nézete szerint.

A most megjelent katalogus 657 tizenöt és tizenhatodik századbeli nyomtatványt ismertet. A második kötet a tizenhetedik s a harmadik a tizennyolczadik századbeli nyomtatványok leírását fogja tartalmazni.

Azt hisszük, nem lesz érdektelen elmondani röviden e rendkivül gazdag és becses gyűjtemény történetét.

A gróf — mint maga írja — még nagyon fiatal volt, mikor a gyűjtést megkezdte: »iam a puerulo mirum acquirendi et possidendi libros insessit desiderium.« Tizennégy éves korában már sorra járta London antiquarüzleteit s ekkor vette többek közt egy a Tottenham Courton levő sötét üzlethelyiségben Laskói Osvát predikációs könyvét két shillingért. Itt, azután Párisban és Rómában szedte össze a hatvanas években első könyveit. Magyar nyomtatványok a külföldi antiquarpiaczon csak elvétve fordulnak meg, ez határozta meg könyvgyűjtése irányát. Gyűjtötte a magyar szerzőknek idegen nyelven írt s külföldön nyomtatott munkáit s idegen íróknak magyar vonatkozású vagy magyar Maecenasoknak ajánlott műveit. Minő szenvedélyes gyűjtő, milyen páratlan bibliofil, e kötet hangosan beszélő bizonysága.

Az egyes könyvczímekhez nagybecsű jegyzetek vannak csatolva. Minden mű akkor érdekel bennünket legjobban, mikor meg akarjuk szerezni s érdeklődésünk tetőpontra hág, mikor már meg is vásároltuk: izgatottan visszük haza, vagy bontjuk ki a csomagot, melyben megérkezett, gyönyörrel vesszük kezünkbe, óvatosan vizsgáljuk lapról lapra: érdekel annak minden tulajdonsága, díszitése, cul-de-lampe-ja, custosai, még sajtóhibái is. Nincs az a bejegyzés, curiositas vagy fogyatkozás, a mi elkerülhetné figyelmünket. Ha ekkor — az érdeklődés melegében felszólítanának, hogy mondjuk el, a mit tudunk a most vásárolt műről: nagyon sok érdekes dolgot tudnánk elmondani. Így jöttek létre Apponyi gróf jegyzetei is: meg is látszik rajtuk, becses adatok váltakoznak érdekes dolgokkal, minden lapon új eddig ismeretlen adat, oly művekből, hol sohase kerestük volna, nagybecsű helyreigazítások, vagy érdekes apróságok. Nem tudjuk hirtelen, hogy a szerző rendkivüli éles elméjét, vagy bámulatos irodalmi tájékozottságát, vagy roppant apparatusát csudáljuk-e?

Talán felesleges is mondanunk, hogy nemcsak a bibliografus vagy historikus, hanem az irodalomtörténetiró is rendkivül sok új dolgot talál benne.

Nem lehet czélunk, terünk sincs hozzá, talán nem is tudnók mind felsorolni a nevezetesebb helyeket. Meg sem kiséreljük, csupán némi mutatványra szorítkozunk.

Az első ismertetett munka Aquinoi Tamás »Aureum Opus«-ának egy része, Máté és Márk evangeliomainak kommentárja és pedig annak editio princeps-e, római nyomtatvány Sweinheym és Pannartz nyomdájából az 1470-dik évből. Mit keres Aquinoi Szent Tamás műve a magyar vonatkozásu munkák sorában? Tudjuk ugyan róla, hogy egyik nőtestvére révén rokonságba jött a magyar királyi családdal, sőt állitólag családja a Frangepánoktól származott és így többféle jogon vindikálhatjuk magunkénak: de e tényekről nem szól a két evangeliom kommentárjában. Vagy talán azért, mert Aquinoi Szent Tamás a könyvkereskedők védőszentje? De ne találgassuk, megmondja Apponyi maga. Példányában végül három levél van, mely eddig minden bibliografus figyelmét elkerülte, a melyben a mű kiadója kegyeletes szavakkal áldoz Carvajal bibornok emlékének, a ki őt e kommentárok kiadására búzdította. Most már értjük magyar vonatkozását. A ki Carvajal életrajzát megírja, nem mellőzheti magyarországi szereplését, érdekes pályafutásának legkiemelkedőbb s legnevezetesebb mozzanatát. Szól is erről bőven s készséggel aláírjuk Apponyi nyilatkozatát, hogy az érdekes függelék megérdemelné

az egész terjedelemben való közlést. Kivált ha hozzávesszük, hogy milyen érdekes módon beszél benne az olasz szerző a magyarokról. Azt mondja többek közt, hogy úgy tisztelték Carvajalt, mint az Istennek angyalát. Hogyan beszél Hunyadi Jánosról és dicső apjánál különb fiáról, kit nem is az emberek, hanem az ég tett meg magyarok királyává. Valóban sajnálni lehet, hogy Apponyi csak a magyar vonatkozású részek rövid kivonatolására szoritkozott. Egész kis értekezés lett a »Complurium eruditorum vatum carmina (Augsburg, 1518)« című négy ívnyi kis munka ismertetéséből, melyben Maximilianus Transilvanusnak is van költeménye.

Maximilianus Transilvanus a Magellan-expeditio tudosítója, sőt állítólag tagjának a »Relatio de Moluccis insulis« hírneves szerzőjének származási vagy illetőségi kérdése régóta kisért a magyar irodalomban. Már Czvittinger felemlítette a magyar írók között, Bod Péter pedig ezt írja róla: »... Élt a' XVI-dik száznak az elején, lakott Spanyor országban az V-dik Károly Tsászár szolgálatjában, oda is házasodott 's maradott. Szász vólt é vagy Magyar? nem elég világos. Irt egy hosszú levelet 1522-dik eszt. a' Kastellánusoknak a' Molukkai Szigetek felé-való hajókázásokról, a' mellyben sok ujságok foglaltatnak-bé. Az Uj világról írott más könyvekkel ki szokott nyomtattatni.« Újabban gr. Apponyi Sándor elevenitette föl ismét e kérdést a »Századok«-ban, melynek vitatása tovább folytatódott a »Könyvszemlé«-ben sőt még Erdélyben is visszhangot keltett. Kropf Lajos, Márki Sándor és maga a kérdés felszínre hozója bámulatos eruditióval argumentáltak és vitatkoztak, csudás buzgósággal és szorgalommal szedve össze mindenünnen az adatokat, analogiákat stb. Kropf még Brüsszelbe is utazott, hogy a levéltári perescsomagokból, tárgyalási jegyzőkönyvekből és birtokvásárlási aktákból derítsen e származásra több világosságot. Valljuk meg, (nem ő rajta mult) kevés eredménynyel. Legnagyobb eredménye volt, hogy a brüsszeli kutatásról írt értekezés javítása közben kezébe akadt Oláh Miklós levelezése az akadémia »Monumenta« cz. kiadványsorozatából s abban megtalálta azt a passust, melyben a levélíró irónkat vagy utazónkat »Maximilianus noster Transylvanus«-nak nevezi, a kivel Brüsszelben barátságot kötött a haza közössége miatt stb. E passzus eldöntötte a vitát s szinte sajnáljuk, hogy nem előbb akadt reá. De el kell ismerni, hogy sok akadály is volt, melyet elhárítani nem tudtak, átugratni pedig nem akartak. Ilyen volt pl., hogy M. T. magát Bruxellensis-nek nevezi s az ilyen, név után tett helynév legtöbb esetben csakugyan a származási helyet jelenti.

De nem csak ez a kérdés van a katalogusban (jobb szó hijján

használjuk e kifejezést, talán jobban megfelelne a »magyar vonatkozású nyomtatványok irodalom- és művelődéstörténeti repertoriuma« czím) ilyen bőven és érdekesen tárgyalva; ezt csak találomra szakítottuk ki. Ilyen érdekes lenne a hadi tudósítások, a hirlapokat pótló »Newe Zeytung«-ok ismertetése, melyekből a Magyar Nemzeti Múzeum után Apponyi grófnak van legteljesebb gyűjteménye; ilyen tanulságos lenne a Sambucus műveinek és kiadványainak ismertetése, melyekből a grófnak páratlan collectióját már a millennaris kiállítás alkalmával megcsodáltuk; érdekes lenne e művek leírásának reproducálása, mert egy részük Plantin világhírű antverpeni sajtója alól került ki, gyönyörűen illusztrálva; irodalomtörténeti haszna is volna, mert épen úgy mint Szenczi Molnár, Sambucus is művei előszavában s ajánlásában szórta el változatos élete folyásának adatait, a mely körülmény Apponyi gróf figyelmét természetesen nem kerülte el; »curiosité« szempontjából is foglalkozhatnánk velük, mert Sambucus Grolierrel, a hires amateur kincstartóval levelezésben és összeköttetésben állott — de ha mind erre terünk volna is, akkor is csak halavány sejtelmet kelthetnénk e gyűjtemény gazdagságáról.

Mulatságos helyreigazításokkal is találkozunk. Álljon itt egy mutatványúl és intőpéldáúl. Kiről szólna, ha nem Kertbenyről, a magyar vonatkozású nyomtatványok bibliografusáról, a ki több mások között Petőfi egyik költeményében a harmatcseppet »Dritteltropfen«-nek fordította! Itt is hasonló fordításról van szó. Rabucher Florián 1541 körül megjelent »Gewiſse Zeitung«-ban következő passus van: »Darnach sind die Gotzschen herausgefaren« és másutt: »Indem sind viel Türcken vberhand hinein kommen, die Stad vmb den halben mittag mit eynem grofsen Geschrey eingenomen, die Gotzschen nidergehawen, vnd die Krancken so darin gewesen. Sind mehr denn 300 Gotzschen vnd Wagen darinnen blieben . . «. Kertbenyt a »kocsi« (»Gotzschen,« »Gotschi wagen«) szó német orthographiája megtévesztette s mindenütt a Götz ezred katonáiról (»Götzék«) beszél s műve életrajzi függelékébe is belevette Götz ezredest, mint a kinek életrajzához az itt idézett helyek adalékúl szolgálnak!

Brunet Gusztáv érdekes értekezést írt a ritka könyvek áráról, ha valaki a magyar könyvgyűjtők könyvárairól fog írni valaha, nem kevésbbé érdekes adatokat fog Apponyi művében találni.

De nem folytatjuk tovább.

Gróf Széchenyi Ferencz mielőtt a Magyar Nemzeti Muzeumot alapította, elkészíttette s saját költségén kinyomatta könyvtára máig becses katalogusát, ugyanazt tette vele csaknem egy időben Erdélyben kiváló kortársa gróf Teleki Sámuel is. Követte példájukat gróf Apponyi

Sándor. Könyvtára talán kisebb mint a fentemlített két amateuré, talán értékben sem múlja felül azokét, de könyvtárkatalogusa, úgy a mint azt Apponyi maga elkészítette, nemcsak felülhaladja, de egyetlen a maga nemében. Vajha folytatná minél előbb, vajha hasonló katalogust adna ki metszet- és térképgyűjteményéről! Vajha követnék példáját többi amateureink! Szebb és maradandóbb emléket alig állíthatnának nevüknek s a nevükhöz füződő nemes szenvedélynek egyszersmind nagy szolgálatot tennének általa a magyar nemzeti művelődéstörténet ügyének is!

é.

REPERTORIUM.

Ambrus Zoltán. A gyanu. Ism. L. Budap. Hírl. 287. sz. — T. R. Uj idők 33. sz.

Ámon Ottó. Az ősz költészete. Brassói Lapok. 215. sz.

Andor József. Margitka szökése. Ism. Sz. Magy. Szemle 49. sz.

Andronicus. A czenki sirok. Magy. Szemle 278. sz. (Széchenyi Istvánról.)

Apáczai Cseri János paedag. munkái. Ford. Hegedüs István. Ism. D. L. Századok 652. l.

Babik József. A lyrai költészet a katholikus egyház isteni tiszteletében. Egri r. k. tanitóképző értes. 3—29. l.

Bársony István. Ingovány. Ism. Bródy Sándor. Magy. Hírl. 352. sz.

Bársony István. Keresd az asszonyt. Ism. *a.* Uj idők 32. sz. — Bródy Sándor. Magy. Hírl. 352. sz.

Bartha József dr. A magyar irodalom korszakai. Budapesti VIII. ker. főgym. értes. 3—29. l.

Bayer József. Jelentés az 1899. évi Kóczán-féle pályázatról. Akad. Értes. 597—610. l.

Becker Hugó. Faust etikája és az Ember Tragédiája. Magy. Szemle 43 s kv. sz.

Bessenyei Ferencz. Petőfi emléke. Délmagy. Közl. 173. sz.

Bihari F. Immánuel. Czuczor Gergely. (1800—1900.) Alkotmány 298. sz.

Brančič, Blagoj. Sándor Petőfi. Letopic matice srpske 202. 203. sz.

Brančič, Blag. Nekoliko pesama Petefijevich. Preveo uz obu raspravu. U. o.

Braun Sándor. A mi halottunk. Budap. Napló 225. sz. (Papp Dánielről.)

Breyer Soma. Papp Dániel. Hevesm. Hírl. 100. sz.

Bródi Miksa. Paraesthesia. Ism. g. i. Magy. Szemle 42. sz.

Bródy Sándor. Papp Dániel. Fehérkönyv. Aug.

Bródy Sándor. Eötvös Károlyról. Fehérkönyv. Okt.

Csomortáni P. Gaudencz. Zrínyi Miklós a költő és hadvezér. Kézdivásárh. kantai gym. értes. 3—33. l. és Csiki Lapok 29—36. sz.

Deák Idus. A Vágvidék mondaköre. Nyitramegy. Közl. 23. sz.

Dézsi Lajos dr. Misztótfalusi Kis Miklós. Pápai Páriz Ferencz. Ism. Paikoss Endre. Sárosp. Lapok 14. 15. sz. — V. J. Századok 649—651. l.

Dombi Márk dr. A nemzeti szellem Petőfinél. Bajai Hírl. 18—19. sz.

Duda János dr. Petőfi emlékezete. Lugosi áll. főgym. értes. 3—9. l.

Endrődi Sándor. Századunk magyar irodalma. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 907—911. l.

Endrődi Sándor. Papp Dániel. 1868—1900. (Képpel). Vasár. Ujs. 33. sz.

Eötvös Károly munkái. 1. 2. köt. Ism. Lipcsey Ádám. Egri Ujs. 47. sz. és Nagyvárad 270. sz. — 3. 4. köt. ism. Magy. Hírl. 339. sz.

Erdélyi Gyula. Gróf Széchenyi István naplói. Buda és vid. 21. sz.

Farkas Antal. Viharzúgás és pacsirtadal. Ism. Vasár. Ujs. 37. sz.

Floridor. Egy nótás-könyvről. Egyetértés 243. sz. (Szunyogh Lórándné nótás-könyvéről.)

Goda Géza. Eötvös Károly. Budap. Napló 343. sz.

Gombkötő Dezső. Első könyv. Ism. *ő.* Budap. Hírl. 263. sz.

Gulner Gyula. Márton Ferencz. Emlékbeszéd. Abony 15. sz.

Győry Tibor dr. Bethlen Kata grófnő. (1700—1759). Orvosi Hetilap 25. sz. Önállóan is megjelent. (8-r. 5 l.)

Gyulai Ágost dr. Arany János tanítói pályája. Budapesti László-intézet értes. 9—14. l.

Gyulay Pál. Vázlatok és képek. 2. kiadás. Ism. Magy. Hírl. 325. sz.

Haugh Béla. Petőfi szerelmei. Tolnamegy. Közl. 14—16. sz.

Hermann Antal. Kőmives Kelemenné székely balladája. Székely Nemzet 85. sz.

Hollósy Béla. Faludy Ferencz élete. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 935—937. l.

Hollósi István. Verőfény. Ism. *ik.* Budap. Hírl. 345. sz.

Imre Sándor ifj. Eötvös nézetei az oktatásra vonatkozó állami jogokról és kötelességekről. Magy. Paedag. 457—479. l.

K. A. Nyulassy Antal. Alkotmány 228. sz.

Kánya Lajos. Utszélről. Ism. *ik.* Budap. Hírl. 345. sz.

Kazinczy Ferencz levele Pápai Sámuelhez 1821. máj. 22. Közli Smetana Aladárné. Czegléd 29. sz. — K. F. levele. Széphalom 1821. aug. 20. U. o. 33. 34.

Kemény Lajos, ifj. Adalék Szirmay Antal életrajzához. Adalékok Zemplén vm. tör.-hez 5—6. sz.

Kéry Gyula Adatok a Petőfi-család történetéhez. Magy. Szalon 33. köt. 921—962. hasáb.

Kéry Gyula. A Petőfi család történetéből. Nagyvárad 184. sz.

Kincs István. Rajzok a kuruczvilágból. Ism. Magy. Sion 942. l.

Kiss Pál. Versek. Makó. 1899. Ism. Vasár. Ujs. 33. sz.

Kisfaludy Károly P. Napló 320. sz.

Krebsz Ernő. Kazinczy Ferencz viszonya a magyar és német irodalomhoz. Esztergomi reálisk. értes. 3—25. l.

Kresznerics gunyverse a franciákról. Budap. Hírl. 264. sz, 13. lap.

Kubányi Béla. Váradi Antal lyrája. Eperjesi Lapok 31—34. sz.

Kún István. Petőfi szerelme. Képes családi Lapok 29. sz.

Kürti Nándor. Petőfi Sándor és Csapó Etelke. Tolnavármegye 30. sz.

Lakatos Vincze. Magyar költők egymásról. Keszthelyi főgym. értes. 3—119. l.

Lakatos Vincze. Festetics György gróf és a magyar költők. Balatonvidék 19. sz.

Lampérth Géza. Kuruczok csillaga. Ism. Magy. Hírl. 339. sz.

Lázár Béla. Iványi Ödön. Aradi Közl. 219. sz.

Lovassy Andor. Papp Dániel. 1868—1900. Aranyosvidék 33. sz.

Lukinich Imre. Baranyai Decsi János ismeretlen históriás éneke. Kalazantinum. V. évf. 1. sz.

A magyar Figaro. (Ludas Matyi.) Magy. Szemle 46. sz.

Májerik Győző. Petőfi erdélyi szereplése a szabadságharczban. Kolozsv. Egyetemi Lapok III. évf. 2. 3. sz.

Majoros Béla. Várady Antal lyrai költészete. Kalazantinum. V. évf. 2—4. sz.

Makai Emil. Poétasors. Ism. Magy. Hírl. 339. sz.

Malonyay Dezső. Az a szamár Domokos, meg a másik. Ism. Magy. Hírl. 339. sz.

Mikszáth Kálmán. Papp Dániel. Budap. Napló 223. sz.

N-i. Endrődi Sándor. Máramar. Lapok 36. sz.

D. Nagy Sándor. Huszár Gál. Debreczeni Protest. Lap 32—38. sz. Önállóan is megjelent. »Huszár Gál élete és művei. Debreczen, Csáthy F. 1900.« czimmel. (8-r. 29 l.) 60 fill.

Nozdroviczky Jenő. Tárczaczikkek. Pozsony, 1900. Ism. Albert József. Nyugatmagy. Híradó 128. sz.

Otrok Mihály. Törring mint lovagdrámaíró és a német lovagdráma hatása irodalmunkra. Egri főreálisk. értes. 3—33. l.

Paál Árpád. Beszéd a Katona József sirjánál. Pestmegy. Hírl. 35. sz.

Pápay Sámuel levele Kazinczyhoz 1821. jul. 28. Közli Smetana Aladárné. Czegléd 30. sz.

Pekár Károly id. Gondolatok Greguss Mihály munkáiból. Athenaeum 595—610. l.

Petőfi Sándor kiadatlan költeménye. (Sárosvár romja.) Közli Jókai Mór. Magy. Nemzet 268. sz. B. J. erre vonatkozó levele U. o. 270. sz. 4. oldal.

Pólya Ferencz. Petőfi Sándorról. Délmagyar. Közl. 185. sz.

Récsei Ede dr. Gróf Széchenyi István. Bács-Kulai Hírl. 15—20. sz.

Récsey Viktor dr. Nyulassy Antal Magy. Szemle 41. sz.

Révész Ernő. Uton-utfélen. Ism. Pataj Sándor. Bácska 63. sz.

Riedl Frigyes. Péterfi Jenő. Ism. Osvát Ernő. Uj Magy. Szemle II, köt. 513—516. l.

Salgó Ernő. Papp Dániel. Uj Magy. Szemle III, köt. 270—274. l.

Sámuel Aladár. Bod Péter élete. Ism. Jancsó Sándor. Erdélyi Protest. Lap 19. 20. sz.

Schmidt Gyula. A budai színészet. Budai Lapok. 5. sz.

Sebestyén Gyula dr. Haláltalan Detre. Balatonvidék 33. 34. sz.

Sebestyén Béla. Zavaros időkből H. Böszörmény. Ism. Vasár. Ujs. 46. sz.

Soos Lajos. Balatoni partok alól. (Költemények.) Ism. Balatonvidék 32. sz.

Sróff Gábor. A magyar népdaloknak festői ereje. Kalazantinum. 10. sz.

sz. s. Papp Dániel. Polit. Hetiszemle 33. sz.

Szakács Andor. A fekete szivárvány. Ism. Magy. Hírl. 241. sz.

Szántó Lajos. Vándoruton. Ism. Gábor. Nemz. iskola 13. sz.

Szarvas Gáborról. Irta özvegye. Uj Magy. Szemle IV. köt. 50—81. l.

Szász Zoltán. Kemény Zsigmond, a tanulmányíró. Pesti Napló 250. sz.

Szecső Vilmos. Ifju évek. Ism. Magy. Szemle 46. sz.

Szentimrey György. Tompa Mihály egyházi beszédei. Borsodmegy. Lapok 68. sz. — Tompa Mihályról. Gömör és Kishont 35. sz.

Szikra. Ugody Lilla. Ism. V. G. Uj Magy. Szemle IV. köt. 155—157. l.

Szilveszter Ferencz dr. Petőfi emlékezete. Székely Lapok 120. 121. sz.

Tarczai. Dönk vitéz Rómában. Ism. Sz. Magy. Szemle 49. sz.

Téglás Gábor, ifj. Fehér szegfű. Ism. kd. Székely Nemzet 87. 88. sz.

Teveli (Maurer) Mihály. Csokonainak »A lélek halhatatlanságáról« irt tanitóköltemény. Körmöczbányai főreál. értes. 3—26. l.

Tolnai Vilmos. Csokonai V. M. verstani nézetei. Ism. Négyessy László. Philol. Közl. 932—935. l.

Travnik Zsigmond. Nemzeti életünk és költészetünk a tettekre ébredés, a lázas küzdés, az alkotás tükrében. Trencséni fels. leányisk. értes. 3—25. l.

Varjas Endre. A nő a mai drámai költészetben. Kalazantinum. 7. sz.

Vén diák. Arany János szülőföldjén. Borsodmegy. Lapok 65. sz.

Versényi György. A vallásos elem Arany János költészetében. Erdélyi Protest. Lap. 7—11. sz.

Verus. Petőfi-irodalom. Polit. Hetiszemle 27. sz.

Vidats Jánosné. Tövises utakon. Regény. Miskolcz, 1900. Ism. Carolus. Borsod-miskolczi Közl. 44. sz. — Szinvaparti. Borsodmegy. Lapok 44. sz.

Vincze József dr. Az elbeszélő költészet legújabb irodalmunkban. Budapesti kegyr. főgym. értes. 3—41. l.

Vörösmarty.

Vörösmarty M. két levele nejéhez. Vasár. Ujs. 48. sz.

Vörösmarty Mihály levele Wesselényi Miklóshoz. Vasár. Ujs. 48. sz.

Vörösmarty családja és utódai. Vasár. Ujs. 49. sz.

Vörösmarty és a Perczel család. Magy. Szalon 34. köt. 235. hasáb.

Vörösmarty és a Pesti Napló. — Pesti Napló 330. sz.

Vörösmarty mint ember. Vasár. Ujs. 49. sz.

Ábrányi Emil. Vörösmarty Mihály. Budap. Napló 330. sz.

Acsay Ferencz. Vörösmarty kartársai. 1. Czuczor Gergely. M. Állam 277. sz. — 2. Jedlik Ányos István. U. o. 278. sz.

Baráth Ferencz. Vörösmarty és a forradalom. Vasár. Ujs. 48. sz.

Bartha Miklós. Vörösmarty emlékezete. Magyarország 316. sz.

Bökényi Dániel. A nagy nemzetnevelő. Nevelés XVIII. évf. 4. sz. (Vörösmarty M.)

Csaplár Benedek. Jegyzetek a Vörösmarty emlékünnepély előzményeiről és Vörösmarty, Toldy s Bajza pesti gimnazista koráról. Magy. Állam 272—274. sz.

Deák Ferencz öt levele Vörösmarty Mihályhoz. Vasár. Ujs. 48. sz.

Eötvös Károly. Vörösmarty Mihály. Egyetértés 331. sz.

Eötvös Károly. Vörösmarty előfizetői. Egyetértés 337. 338. sz.

Festetics Bennó gr. Vörösmarty emlékezete. Székesfeh. és vid. 142. sz.

Gyulai Pál. Vörösmarty emlékezete. Budap. Szemle 104. köt. 451—462. l. — Akad. Értes. 587—597. l. Magy. Nemzet 333. sz. és Vasár. Ujs. 49. sz.

Haraszty Sándor dr. Vörösmarty. Balatonvidék 16. sz.

(i. l.) A költő. Pesti Hírl. 331. sz. (Vezérczikk Vörösmartyról.)

Jókai Mór. Visszaemlékezések Vörösmartyra. P. Hírl. 321. sz.

Jókai Mór. Vörösmarty apánk. P. Hírl. 319. sz. — Magy. Nemzet 318. sz. — Budap. Napló 318. sz.

Jókai Mór. A legutolsó találkozásom Vörösmartyval. Pesti Hírl. 331. sz.

Jókai Mór. Vörösmarty laka Nyéken. Magy. Szalon 34. köt. 231. hasáb.

Kintzlerné Solcz Inez. Vörösmarty. Szepesi Lapok 49. sz.

Kiss Ernő dr. Vörösmarty Mihály. Alkotmány 286. sz. és Magyar Szemle 47. szám.

Kiss Ernő dr. Vörösmarty szelleme. Kath. Szemle 869—879. l.

Kiss Ernő. Vörösmarty mint nyelvművész. Nyelvőr 545—551. l.

Klein Ignácz. Vörösmarty Mihály. Mezőtúr és vid. 5/a—8. sz.

Kossuth Lajos levele Vörösmarty Mihályhoz. Vasár. Ujs. 48. sz.

Lakatos Vincze. Vörösmarty költői nagysága. Balatonvidék 15. sz.

Liszt Ferencz levele Vörösmarty Mihályhoz. Vasár. Ujs. 48. sz.

Polgár József. Vörösmarty emlékezete. Zólyom és vid. 50. sz.

Rudnyánszky Gyula. Vörösmarty. Székesfeh. és vid. 136. sz. — Aradi Közl. 278. sz.

(s.) Vörösmarty Mihály. Máramar. Lapok 48. sz.

Sebestyén Károly. Vörösmarty koszorúja. Magyarország 314. sz.

Sz. Vörösmarty. Egyetértés 330. sz. (Vezérczikk.)

Sz. B. Vörösmarty Mihály. Brassói Lapok 263. sz.

Török Ferencz. Vörösmarty. Torontál 288. sz.

Tóth József dr. Vörösmarty költészete különös tekintettel annak vallás-erkölcsi elemeire. Szombathelyi Ujs. 18. sz.

V. Gy. Vörösmarty. Vasár. Ujs. 48. sz.

Vinczehidy Ernő dr. Vörösmarty. Torontál 282. sz.

Votisky, Carl. Michael Vörösmarty. Karpathen-Post 49. 50. sz.

Wasylkiewicz Viktor dr. Népköltési gyüjteményeink története és értéke. Csiksomlyói kath. főgymn. értes. 1—94. l.

Wosinsky Mór. A várközi népköltészetről. Tolnavármegye 14. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesitő. A M. Tud. Akadémia megbizásából szerkeszti **Szily Kálmán** főtitkár. Tizenegyedik kötet. 1900. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvasott emlékbeszédeket, jelentéseket, birálatokat, valamint az értekezések kivonatait (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön czikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kiszemelvén belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyias ismertetéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az »Akadémiai Értesítő«-t dijtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltagjai, alapitványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—X. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláiróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesitő. Uj folyam. XX. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti **Hampel József.**

Czélja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatokat a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi czikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és deczember hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 kor.; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. A M. Tud. Akadémia megbizásából szerkeszti dr. **Pauer Imre** osztálytitkár. Kilenczedik évfolyam.

Az »Athenaeum« a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizedik évfolyam. Szerkeszti **Szilády Áron,** a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbizásából bocsáttatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

Mathematikai és Természettudományi Értesitő. XVIII. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata. Szerkeszti **König Gyula** osztálytitkár.

A »Mathematikai és Természettudományi Értesitő« a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkálatokat teszi közzé, föltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesitőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kiván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesitő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és deczember hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. Harminczadik kötet. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbizásából szerkeszti **Szinnyei József.**

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladata: a magyarral hasonalkotású altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földeritésére vagyis tudományos megfejtésére szolgáljanak. Más, bár nem hasonalkotásu nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és deczember elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ivből áll s előfizetési ára 6 kor.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Uj Folyam. 1900. I. Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti dr. *Komáromy András.*

A folyóirat ez uj folyama a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottságának nemcsak anyagi, hanem jelentékeny szellemi támogatásával is, a mennyiben a bizottság sok nevezetes hazai s a legnevezetesebb külföldi levéltárakból évtizedek óta gyüjtött és másolt magyar vonatkozásu forrásanyagát a *Történelmi Tár* rendelkezésére bocsátotta s ezzel valódi kincsesházat nyitott meg a történetkutatók előtt, melynek kincsei eddig jóformán használatlanul hevertek a bizottság kéziratárában.

Egy-egy füzet bolti ára 2 kor., az egész évfolyamé 8 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utcza 2. szám.

Budapest, 1901. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.